
**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**ВИПУСК 124
(частина II)**

ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL RELATIONS

КИЇВ – 2015

Актуальні проблеми міжнародних відносин : Збірник наукових праць.
Випуск 124 (частина II).

К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Інститут міжнародних відносин, 2015. – 163 с.

У Збірнику розглянуто актуальні питання розвитку сучасних міжнародних відносин,
міжнародного права та міжнародних економічних відносин.

Розраховано на викладачів, наукових співробітників, аспірантів та студентів.

Редакційна колегія

Головний редактор: Копійка В. В., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

1-ий заступник головного редактора (науковий редактор): Дорошко М. С., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

2-ий заступник головного редактора: Хмара М. П., кандидат економічних наук, науковий співробітник, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Відповідальний редактор: **Макєєнко Л. Ф.**, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Члени редакційної колегії

Арнольд Райнер, доктор юридичних наук, професор, Регенсбурзький університет (м. Регенсбург, Федеративна Республіка Німеччина).

Балюк Валенти, доктор політичних наук, професор, Університет Марії Кюрі-Скłodовської (м. Люблін, Республіка Польща).

Вергун В. А., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Губерський Л. В., доктор філософських наук, академік НАН України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Дайнеко В. В., кандидат філологічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Дец Йоахім, доктор політичних наук, професор, Ягеллонський університет (м. Краків, Республіка Польща).

Довгерт А. С., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кашкін С. Ю., доктор юридичних наук, професор, Московський державний юридичний університет ім. О. Є. Кутафіна (м. Москва, Російська Федерація).

Кисіль В. І., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Коппель О. А., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Крижанівський В. П., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Крушинський В. Ю., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кремона Маріз, доктор юридичних наук, професор, Європейський академічний інститут (м. Флоренція, Італійська Республіка).

Мальгін А. В., доктор політичних наук, професор, Московський державний інститут міжнародних відносин (Університет) (м. Москва, Російська Федерація).

Манжоло В. А., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Матвієнко В. М., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Муравйов В. І., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Перепелиця Г. М., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Пирожков С. І., доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України.

Пузанов І. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Рижков М. М., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Розач О. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Сіскос Євангелос, доктор економічних наук, професор, Державний технологічний навчальний інститут (м. Касторія, Грецька Республіка).

Скороход Ю. С., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Філіпенко А. С., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Фурса С. А., доктор юридичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Шемшученко Ю. С., доктор юридичних наук, професор, академік НАН України.

Циганов С. А., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Шнирков О. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Адреса редакційної колегії:

04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1, Інститут міжнародних відносин, тел. 483-11-25.

Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин» заснований у 1996 році. Засновник: Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Збірник наукових праць внесено до переліку наукових фахових видань України з юридичних, політичних і економічних наук.

Постанова президії ВАК України № 1-05/8 від 22. 12. 2010 р.

Електронну версію видання розміщено на сайті «Актуальні проблеми міжнародних відносин» за адресою <http://journals.iir.kiev.ua> і передано до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на депозитарне зберігання та представлення на порталі наукової періодики: <http://www.nbuv.gov.ua>.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен власних та інших відомостей.

Всі права застережені. All right reserved. При цитуванні обов'язкове посилання на Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин».

© Інститут міжнародних відносин. 2015.

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

РОЛЬ УКРАЇНИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ (ГАЗОПОСТАЧАННЯ ТА НАФТОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ)

Андрущенко С. В.

Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Савінок В.

Магістрант 2 року навчання відділення міжнародні відносини Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. *Сучасна геополітична структура Європейського континенту зазнає суттєвих змін, не останню роль в перебігу котрих відіграє енергетичний чинник. У зв'язку з цим на перший план виходить проблематика дослідження параметрів регіоналізації європейського простору, в тому числі, й в енергетичному вимірі. Під впливом тих обставин, в котрих наразі знаходиться Україна, для нашої держави не менш вагомим значення набувають питання забезпечення енергетичної безпеки, стабільності й диверсифікації постачання енергії та джерел її продукування. Наразі відбувається переструктурування енергетичного балансу країни, суттєвих змін зазнає й географія енергетичних поставок на українські терени, у зв'язку з чим дедалі вагомішого значення набуває простір Центрально-Східної Європи. Основним параметрам та вимірам сектору енергетичної безпеки даного регіону, а також місцю і ролі України даному аспекті і присвячене дане дослідження.*

Ключові слова: *енергетична безпека, Європейське енергетичне співтовариство, Центрально-Східна Європа, Східна Європа, газопостачання, нафто забезпечення, енергетична диверсифікація.*

Постановка проблеми. Останнім часом в Україні значним чином актуалізувалося питання забезпечення енергетичної безпеки держави, що стало наслідком загострення проблем із підтримкою стабільності в енергетичній системі держави, а також системної проблематики, що вже впродовж довгого часу складалася довкола постачання окремих видів енергоносіїв – в даному випадку йдеться про природний газ та нафту – на українські терени. Наразі, коли питання зменшення питомої ваги енергетичних поставок з Російської Федерації (РФ) в енергобалансі держави постало не лише в якості пріоритетного в аспекті енергетичної диверсифікації, а й набуло політичного та іміджевого забарвлення у зв'язку із військовим конфліктом на Сході України, пріоритетне значення віддається зв'язкам з регіоном Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) [1]. В результаті спостерігаємо суттєву переорієнтацію українських енергетичних потоків, що призводить до ще більшого посилення прив'язки нашої країни до вказаного простору. Водночас, залишаючись на даний момент найбільшим за обсягами транзитером російських енергоносіїв до Європи в ці-

лому та ЦСЄ зокрема, Україна продовжує складати зацікавленість як для регіональних, так і європейських суб'єктів з точки зору гарантування їхньої енергетичної безпеки [2]. З іншого боку, зважаючи на актуальні процеси фрагментації на Європейському континенті, а також значний рівень зв'язаності саме країн ЦСЄ та суб'єктів, що з ними межують, з енергетичним транзитом через українські терени, доцільно проектувати зацікавленість української сторони саме в згаданому регіональному контексті [3].

В даному аспекті *актуальність* даного дослідження полягає у вивченні факторів та критеріїв, що визначають роль та місце України в гарантуванні енергетичної безпеки на просторі Центрально-Східної Європи. З'ясування актуальних тенденцій розвитку українського та центральноєвропейського енергетичних секторів, в тому числі й в розрізі окремих галузей, а також перспектив інтеграції України до енергетичних мереж та проектів із постачання енергоресурсів, дозволить оцінити евентуальний стан енергетичної безпеки України з проекцією на регіон ЦСЄ.

Мета статті – визначення основних параметрів та напрямків розвитку сектору енергетичної безпеки України в Центрально-Східній Європі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В основу даної роботи покладені дослідження американських, європейських та українських дослідників, таких як Ф. Хугевен [7], Д. Бухан [4], Б. С. Віст [12] Дж. Фрідман [10], М. Капітоненко [8], В. Константинов [14], М. ЛаБель та П. Кодаряк [9], І. Коссе [28], А. Єременко [15; 27; 37] та ін. Суттєвими науковими джерелами виступили напрацювання аналітичних центрів Європейської ради зовнішньої політики, Регіонального центру дослідження енергетичної політики (м. Будапешт), Центру європейського політичного аналізу та «Стратфор». Зазначені дослідження стосуються різних аспектів енергетичної безпеки України та ЦСЄ на сучасному етапі. Викладені в них тези та ідеї дозволили систематизувати матеріал дослідження, здійснити всебічний аналіз й з'ясувати актуальні тенденції, що стосуються ролі та місця української держави в енергетичній галузі центральноєвропейського простору.

Основні результати дослідження. Дослідження питань гарантування енергетичної безпеки як України, так і центральноєвропейського регіону в сучасних геополітичних умовах є актуальною науковою проблемою в нашій державі та Європі в цілому з огляду на суттєвість транзитного потенціалу зазначених просторів в контексті всього європейського континенту. ЦСЄ виступає ключовим простором, що забезпечує зв'язок України не лише із «інтеграційним ядром» ЄС, а й з розташованими в Західній Європі «енергетичними хабами» (себто значними за обсягами газосховищами, де природний газ зберігається різного роду енергетичними компаніями, а саме паливо може обертатися на спотовому ринку; прикладом подібного хаба може бути австрійська система сховищ в Баумгартені), постачальниками енергетичної сировини (Норвегією) та існуючими й потенційними потужностями з прийому зрідженого газу (*лат. скор.* – LNG) [4]. Окрім того, суттєвою спільною рисою, що об'єднує Україну та країни ЦСЄ, являється їх транзитний потенціал, оскільки згадані простори слугують важливим транспортним коридором, завдяки котрому забезпечується стабільне постачання нафти та природного газу з РФ на Захід Європи [2]. В рамках даного дослідження значна увага буде приділена вивченню проблематики буферного розташування зазначених держав, оскільки останнє призводить до того, що можливою стає перспектива досягнення енергетичних угод між російською стороною та окремими «старими» членами ЄС, за якої можливості й інтереси як України, так і сторін центральноєвропейського простору виявляються неврахованими та навіть дискримінованими [4; 5]. Окрім того, розглядатимуться також й аспекти співпраці між Україною та країнами ЦСЄ в різних галузях енергетичного сектора, насамперед, транзиті енергоно-

сіїв, атомній енергетиці та інтеграції електроенергетичних мереж. В статті залишається осторонь детальне вивчення впливу російського чинника на енергетичну безпеку як України, зокрема, так і ЦСЄ в цілому з огляду на можливість виокремлення даної проблематики в рамки окремого наукового дослідження.

Актуальний стан сектору енергетичної безпеки ЦСЄ та України в якості дотичного до даного регіону простору визначається наступними чинниками. По-перше, центральноєвропейський простір, рівно як і Україна, характеризується суттєвим потенціалом в аспекті транзиту енергоносіїв з території Росії до Західної Європи. Відтак, роль держав, що тут розташовані, в царині газопостачання та нафтозабезпечення як окремо взятих західної й південної частин континенту (маються на увазі країни «європейської шістки» та Балканського регіону), так і ЄС в цілому є доволі суттєвою [2; 6; 7]. З іншого боку, з геополітичної точки зору як Україна, так і країни ЦСЄ являються буферними просторами щодо т. зв. «європейського інтеграційного ядра», де найзначнішим гравцем є Німеччина (ФРН), та Росія [3; 6; 7]. Таким чином, як ЄС, так і російська сторона мають змогу, по-перше, майже на рівних претендувати на домінуюче положення в рамках енергетичних ринків даних держав, а, по-друге, врегульовувати питання паливних поставок без залучення їх до переговорного процесу з даних приводів, в чому, природно, можна вбачати певну дискримінацію країн-транзитерів [5; 6]. Відтак, для України, рівно як і держав центральноєвропейського простору, на порядку денному стоїть питання напрацювання власної позиції в рамках енергетичного ринку та сектору енергетичної безпеки ЄС та континенту в цілому. По-друге, розглядаючи як проблематику енергетичного сектору України, так і функціонування даної галузі в країнах ЦСЄ, не можна не рахуватися з інтересами російської сторони [2]. Проте, широкий контроль російської сторони над транзитними шляхами суперечить інтересам Євроспільноти в цілому, адже означає широке домінування РФ на просторах Східної та Центрально-Східної Європи не лише в економічному плані, а й створює для офіційного Кремля можливості для поширення на вказані терени і впливу з політичної точки зору [3; 5; 8]. Природно, що ЄС не бажає зміцнення позицій Росії на власних буферних просторах, котрими є наша країна і ЦСЄ, хоча й зацікавлений в стабільності постачання енергоносіїв через означені терени. Водночас, зважаючи на актуальні процеси фрагментації всередині самого ЄС, а також недостатню розвиненість оборонного потенціалу Союзу і слабкість взаємодії з НАТО, Євросоюз наразі не здатний до створення класичної протизваги щодо російської потуги [3]. Відтак, перспективним для нього видається включення як «нових членів» Спільноти, так і суміжних країн, що належать до «Східного партнерства», насамперед, України та Молдови, до спільного енергетичного ринку Спільноти, що може бути здійснене в рамках Європейського енергетичного співтовариства на засадах Енергетичної хартії 1994 року зі змінами [6; 7; 8]. Останнє дозволить ЄС не лише сформуванню спільну із вказаними державами позицію щодо енергетичного ринку та забезпечення їх енергетичної безпеки, а й уможливить залучення до енергетичних секторів зазначених держав нових інвестицій, а також відіграватиме суттєву роль в аспекті демонополізації ринків джерел енергії та енергоносіїв як в Україні, так і на просторі ЦСЄ [7; 8]. По-третє, з огляду на значний прогрес в імплементації європейського енергетичного законодавства в центральноєвропейських державах, а також їхню долученість до інститутів Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом) та Європейської спілки операторів електричних мереж (ENTSO-E), зазначені країни можуть складати значний інтерес для української сторони з точки зору реформування енергетичного сектора, обміну технологіями та науково-технологічної співпраці [6; 9].

Енергетична стратегія України в сучасних геополітичних умовах центральноєвропейського простору

Актуальні процеси фрагментації на європейському континенті призвели до постання центральноєвропейського простору в якості самостійного геополітичного елементу структури Європи. Водночас, не відкидаючи визначальної ваги питань оборонного характеру в оформленні ЦСЄ в якості окремого регіонального геополітичного простору, можна безпідставно стверджувати, що проблематика забезпечення енергетичної безпеки відіграє в окресленому процесі не останню роль. З іншого боку, в безпековому вимірі Центральна Європа має стратегічне значення для ЄС, оскільки, з огляду на геополітичне розташування, по-перше, захищає «інтеграційне ядро» Союзу, а по-друге, так само як і Україна володіє суттєвим транзитним потенціалом, зумовленим наявністю на теренах країн регіону суттєвих енергетичних потоків у вигляді цілої мережі газо- та нафтопроводів із відповідною інфраструктурою [3; 8; 11].

Водночас, активне зближення низки країн ЄС, що належали до «європейського ядра», передовсім, ФРН, Франції та Італії із Росією, що спостерігалось з другої половини 2000-х років, призвело до того, що згадані держави, а також інші «старі» члени Спільноти дійшли до консенсусу з російською стороною, в тому числі, й в проблематиці постачання енергоносіїв [6; 7]. Останнє, виявившись результатом розгорнутої в зазначений період масштабної кампанії із дискредитації країн-транзитерів (згадаймо в цьому контексті «газові війни» 2005-2006, 2009 та 2014 рр. між РФ та Україною, «газові та нафтові війни» між РФ та Білоруссю, що завершилися взяттям під контроль російського газового монополіста ВАТ «Газпром» білоруської газотранспортної системи (ГТС) 2007 року та інші), мало наслідком реалізацію проектів зведення «обхідних шляхів» газопостачання європейського континенту на кшталт газогонів «Блакитний потік», «Ямал – Європа» та «Північний потік», а також намагання здійснити будівництво таких газопроводів як «Південний потік» та «Турецький потік», що нині активно просувається російською стороною [6; 8; 12]. Внаслідок подібних кроків «старих членів» Євроспільноти виявилася дискримінованою не лише позиція України як найбільшого за обсягами транзитера російського палива на європейські терени, а й більшості країн ЦСЄ, через простори котрих пролягають відповідні комунікації, насамперед, Польщі, Словаччини, Чехії та Угорщини. Відтак, останні, як і наша держава, є прямо зацікавленими в збереженні власних транзитних потужностей, через що окреслена позиція країн «європейського ядра» викликала в них суттєве невдоволення [6; 11; 12].

Тим не менш, володіючи контролем над «внутрішнім буфером», ЄС відчуває певний рівень захищеності, внаслідок чого, незважаючи на актуальні події в Україні, не виявляє бажання активно розповсюджувати власний вплив на просторі «зовнішнього буфера», себто, теренах України [3], щодо якої в рамках сценаріїв «гібридної війни» застосовуються, серед іншого, і методи «енергетичного шантажу» [13]. Відтак, українська сторона прямо зацікавлена в посиленні взаємодії із країнами ЦСЄ, долученими до європейського енергетичного ринку та створюваного в рамках Євроспільноти Енергетичного Співтовариства, насамперед, в аспекті обміну інформацією щодо енергетичного транзиту та формування спільних закупівель природного газу для ЄС в цілому, перспективного перенесення пунктів прийняття палива для європейських споживачів із західного кордону України на східний, адаптації європейських стандартів конкурентного енергоринку, енергозбереження та інших галузях [6; 8; 9].

З іншого боку, сучасна енергетична стратегія України залежить від дії наступних чинників. По-перше, більша частина генеруючих та транспортних потужностей є застарілою,

а зношеність основних фондів у галузі трубопровідного транспорту, генерації та транспортування електроенергії (в тому числі й видобутку ресурсів для виробництва енергії) складає від 45 до 75% залежно від окремо взятого сектору [14]. Подібний стан справ призводить до суттєвого зниження рентабельності виробництва через високу собівартість, пов'язану із високим рівнем промислових втрат, недоступності окремих технологій для видобутку енергетичних корисних копалин (наприклад, технологій глибинного буріння, необхідних для видобутку природного газу та нафти з покладів з глибиною залягання понад 5 000 м), а також зумовлює потребу в значних інвестиціях та дотаціях. Окрім того, повільний рівень модернізації потужностей, пов'язаних із енергетичним сектором України, є причиною низької конкурентоспроможності українських енергогенеруючих підприємств та транспортних мереж [6; 14]. По-друге, більша частина вітчизняних промислових потужностей та підприємств житлово-комунального сектору, не в останню чергу, з огляду на дію вищеокреслених чинників, характеризується високим рівнем енергозатратності, що також здійснює негативний вплив на енергетичний баланс держави, адже сектор виробництва енергії через затратність окремих секторів має задіювати більшу кількість генеруючих потужностей для забезпечення потреб споживачів [14]. По-третє, слід констатувати, що в Україні за 23 роки її незалежності так і не вдалося сформувати та підрахувати загальний енергетичний баланс держави, що дозволив би оцінити потреби промислових і комунальних споживачів та населення в тих чи інших видах палива й обсяги енергії, що вони споживають. Внаслідок подібного стану справ наразі відсутні точні дані стосовно запасів енергоресурсів (як власного видобутку – вже наявних, розвіданих та перспективних, так і імпортованих), якості та дефіциту подібних ресурсів, необхідності, напрямків та строків їхньої додаткової закупівлі, прогнозів дефіциту чи профіциту потужностей генерації, пріоритетів енергозбереження та можливостей впровадження альтернативних джерел енергії тощо [15]. Водночас, відсутність детально розробленого енергетичного балансу унеможлиблює як намагання із встановлення економічно обґрунтованого ціноутворення на енергоносії та електричну енергію всередині країни, так і повноцінну адаптацію українського ПЕК до норм ЄС [6; 15; 16]. По-четверте, в рамках Об'єднаної енергетичної системи України (ОЕС) продовжують існувати регіональні системи, що відчувають дефіцит енергобалансу. В даному випадку йдеться про Центральний енергетичний район ОЕС України, нестача потужності в рамках котрого спостерігається з часу остаточного припинення експлуатації Чорнобильської атомної електростанції (ЧАЕС) 15 грудня 2000 року. При цьому, окреслена проблематика могла б бути вирішена через зведення лінії електропередач потужністю 750 кВ від Рівненської АЕС до м. Києва, 2 і 3 енергоблоки котрої через технічну неможливість транспортування виробленої електроенергії не можуть використовуватися на повну потужність [15]. По-п'яте, останні події в ОЕС України, а саме – «віялові відключення» електроенергії в листопаді – грудні 2014 року, пов'язані із дефіцитом вугілля на ТЕС внаслідок неможливості доставки вугілля необхідних марок з теренів окупованого Донбасу через пошкодження інфраструктури чи знаходження видобувних підприємств поза підконтрольною офіційній владі територією, виявили не лише недоліки в управлінні паливно-енергетичним комплексом (ПЕК) держави, а й засвідчили низьку стійкість енергетичного балансу та ОЕС країни до форс-мажорних обставин, а також негнучкість технологій, що застосовуються в секторі енергетичної генерації. Так, зокрема, більшість потужностей теплової енергетики виявилася залежною від поставок вугілля антрацитових і пісних («А» і «Т») марок, промислова розробка котрих ведеться на непідконтрольній українській владі теренах, а їх переобладнання вимагає значних затрат часу та інвестицій, хоч і є технічно можливим

[17]. По-шосте, в деяких секторах ПЕК України наразі спостерігається високий рівень монополізації, сутність котрої зводиться до контролю низки вертикально інтегрованих компаній як над потужностями з генерації електроенергії, так і її розподілу й транспортування. Так, приміром, холдингова компанія ДТЕК контролює як теплові електростанції ПАТ «ДТЕК Східенерго», що є, фактично, монопольним постачальником електроенергії в промислових регіонах Донбасу, так і володіє понад 70% акцій розподіляючої компанії «ДТЕК Донецькобленерго», що уможливує випадки непрозорого тарифоутворення [16; 17]. Відтак, існує обґрунтована потреба в імплементації в рамках українського законодавства конкурентних правил енергетичного ринку, що існують в рамках ЄС та регламентовані «третім пакетом домовленостей» про зміни до Енергетичної Хартії 1991 року і Договору про енергетичну хартію 1994 року, котрі передбачають розподіл генеруючих і транспортних активів вертикально інтегрованих компаній з метою встановлення прозорих тарифів на ресурси [16]. По-сьоме, торкаючись проблематики тарифоутворення в ПЕК України, слід вказати, що в даному питанні також існує низка проблемних аспектів, пов'язаних як з вищеописаною проблематикою, так і з «перехресним субсидуванням» цін на паливо та електроенергію для населення за рахунок промислових споживачів, а також питанням накопичення заборгованості за отримані енергоносії та електроенергію з боку окремих бюджетних, комунальних споживачів та населення, що спричиняє дефіцит оборотного капіталу та прибутків енергетичних компаній, що потенційно можуть бути вкладені в модернізацію їх потужностей [16]. Окрім того, подібне явище призводить й до того, що в більшості суб'єктів енергетичного сектору наразі відсутні суттєві кошти для введення в дію нових видобувних, генеруючих чи транспортних потужностей, що спричиняє потребу в широку залученні інвестицій в енергетичний сектор [16].

Розв'язання окресленого кола проблем має на меті Енергетична стратегія України до 2030 року, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України 24 червня 2013 року [18]. Зазначений документ являє собою програму розвитку та функціонування ПЕК країни впродовж окресленого періоду, що містить вектори розвитку енергетики країни в галузевому розрізі відповідно до цілей і завдань ПЕК в цілому [15]. Енергетична стратегія містить наступні положення. По-перше, прогнозований рівень затрат на її реалізацію очікується в понад 1,8 трлн. грн. (в цінах 2010 року за умови зростання ВВП в коридорі від 3,8% до 6% щорічно впродовж окресленого відтинку) [18]. При цьому, очікується, що галузь електро- і теплоенергетики отримає понад 785 млрд. грн. (з яких 324 млрд. – сектор теплової генерації, 187 млрд. – розвитку електричних мереж, 130 млрд. – альтернативної і відновлюваної енергетики), нафтогазова царина – 562 млрд. (з котрих 316 млрд. надійдуть до сектору газовидобування, а 102 млрд. – на розвиток ГТС і газорозподільних систем), галузь атомної енергетики – 391 млрд. грн. (з яких 18 млрд. має бути виділено на виведення енергоблоків, що відпрацювали власний технологічний ресурс з експлуатації, а 20 млрд. – на розвиток ядерно-паливного циклу) [18]. До сектору вугільної промисловості, при цьому, слід інвестувати понад 93 млрд. грн. Основу зазначених капіталовкладень складатимуть як власні кошти підприємств та організацій й пряме фінансування з державного і місцевих бюджетів, так і фінансування із залученням приватних засобів, в тому числі й іноземних інвестицій [18].

Оскільки в рамках даної роботи не ставиться за мету детальний розгляд та аналіз усіх положень Енергетичної стратегії України до 2030 року, приділимо увагу лише проблематиці можливості реалізації окремих її положень. Так, зокрема, передбачається доведення частки відновлюваної енергетики в енергетичному балансі країни до 20% до 2020 року, що відповідає зобов'язанням, прийнятим Україною в домовленостях із ЄС. Окрім того, стра-

тегія ставить за мету реалізацію програм з енергоефективності, що дозволять на час завершення її дії знизити актуальний рівень енергоспоживання на 30-35%, а також містить наміри із скорочення обсягів субсидування низки секторів ПЕК [15]. З іншого боку, стратегія побудована на основі значного перевищення оцінки потенціалу зростання вітчизняної економіки [15], а можливість актуального розвитку подій – функціонування ПЕК країни в надзвичайний період, що супроводжується не лише загальноекономічними кризовими явищами, а і суттєвими дефіцитами потужності ОЕС й втратою контролю над деякими з секторів енергетики (в даному випадку йдеться про запаси вугілля окреслених марок, необхідних для забезпечення стабільної генерації на ТЕС, та втрату доступу до значної частки запасів природного газу й нафти на континентальному шельфі у зв'язку із окупацією теренів АРК) [17].

Водночас, в рамках стратегії суттєва увага приділяється й питанням видобутку сланцевого газу та розробки покладів континентального шельфу, що має відіграти чи не вирішальну роль в аспекті досягнення майже 90% забезпечення потреб українських споживачів за рахунок внутрішнього видобутку, обсяги якого для цього слід довести до понад 45 млрд. м³ на рік із поточних 20 млрд. [18]. Проте, в умовах, що склалися наразі в ПЕК України, подібний сценарій навряд чи видається вірогідним з огляду на низку причин. По-перше, як державні, так і приватні нафто- та газовидобувні компанії України наразі не володіють достатньою кількістю фінансових ресурсів, що уможливила б розгортання як активної розвідки та видобутку ресурсів шельфу, так і покладів «нетрадиційного газу» [14; 15; 19]. Окрім того, у зв'язку із господарською та соціально-політичною нестабільністю в країні, низьким рівнем захисту інвестицій та військовими діями на Сході широке надходження до даного сектору коштів з боку іноземних інвесторів видається маловірогідним. По-друге, падіння світових цін на нафту та, як наслідок, на природний газ суттєвим чином сприяло зниженню рентабельності видобутку сланцевого газу, що мало результатом падіння інвестиційної привабливості навіть для потенційно рентабельних проєктів, свідченням чого можуть бути як, приміром, вихід компанії Chevron з контракту на розробку покладів Олеського родовища сланцевого газу в листопаді 2014 року, так і припинення реалізації аналогічних проєктів в сусідній Польщі, де поклади «нетрадиційного газу» оцінювалися в якості доволі потужних [20, 21]. По-третє, із втратою контролю над підприємством ПАТ «Чорноморнафтогаз», що відбулася внаслідок незаконної націоналізації останнього владними структурами незаконно анексованого Криму, українська сторона втратила контроль над значною частиною вже розвіданих та розроблюваних покладів енергоносіїв, а також технологіями їхнього видобутку [22]. З іншого боку, з огляду на невизнання більшою частиною світової спільноти факту анексії теренів АРК Російською Федерацією, господарюючі суб'єкти останньої навряд чи матимуть можливість для суттєвого розширення обсягів видобутку палива з українського шельфу, адже подібні проєкти вимагають як суттєвих інвестицій, так і технологій, доступ до котрих для компаній на кшталт ВАТ «Газпром» чи «Роснефть» наразі заблокований [23]. Тим не менш, перспективним для української сторони видається залучення інвестицій для розвитку газовидобутку на материковій частині держави, а також в районах шельфу поблизу о. Зміїний, що може бути здійснено, в тому числі, й за рахунок співпраці з Румунією, котра останнім часом розганяє розробку власних шельфових запасів.

Стратегією передбачається також й розширення обсягів постачання природного газу за реверсними схемами, зокрема, зі Словаччини, Польщі та Угорщини, із закупівлею палива на європейському спотовому ринку [15; 18]. Розгортання подібних дій відіграло не лише суттєву роль в аспекті забезпечення української економіки необхідним паливом в пе-

ріод, коли постачання природного газу з теренів РФ було припинено, а й, по-перше, призвело до переорієнтації географічної структури українського газового імпорту (лише запусканий в січні 2015 року «великий реверс» з території Словаччини через газогін «Вояни-Ужгород» обсягом в 40 млн. м³ на день дозволяє забезпечити понад 14,4 млрд. м³ природного газу на рік, що приблизно відповідає обсягам поставок з РФ, здійснених впродовж січня-жовтня 2014 року, об'єм яких становить понад 13,9 млрд. м³) [24], а, по-друге, сприяє інтеграції України до спільного енергетичного ринку ЄС [15]. Окрім того, укладені в грудні 2014 року угоди на побудову на кордоні між Україною та Польщею в період до 2017 року інтерконекторів [25], що уможливають постачання палива із польського LNG-терміналу, що зводиться в м. Свіноуйсьце (Свінемюнде), рівно як і приєднання ПАТ «Укра-трансгаз» до ENTSO-G в жовтні 2013 року і початок опублікування компанією в листопаді 2014 року даних про транзит природного газу через територію України [26], дозволяють обґрунтовано стверджувати про можливість перетворення України на центральноєвропейський газовий хаб, для чого може бути використана наявна унікальна система підземних газових сховищ (ПГС), розташованих поблизу західного кордону, загальною місткістю понад 31 млрд. м³ природного газу [6; 15].

Окрім того, Енергетична стратегія передбачає докладання зусиль до інтеграції вітчизняного енергетичного ринку та транзитних потужностей до європейських структур, що має здійснюватися відповідно до плану дій, пов'язаного із приєднанням України до Договору про Енергетичну Хартію 1994 року, що відбулося восени 2010 року [15]. В даному аспекті видається доцільним активне розгортання співробітництва з країнами ЦСЄ, котрі вже наразі пройшли етапи реформування як власних економічних систем в цілому, так і енергетичного сектора, зокрема, видається пріоритетним для української сторони. Цікавим для офіційного Києва має стати досвід згаданих держав в галузях реформування і демонополізації ПЕК, формування прозорого енергетичного ринку як всередині країни, так і в питаннях транзиту енергоносіїв, енергетичної диверсифікації (наприклад, зведення та експлуатації терміналів з прийому зрідженого газу), а також адаптації до вимог європейського енергетичного і конкурентного законодавства, що наразі триває на теренах центральноєвропейського простору і Балтії [6].

Роль і місце України у сфері газопостачання та нафтозабезпечення в енергетичній безпеці Європи

Ще з ранніх часів української незалежності проблематика контролю над потужностями з генерації та транспортування енергії та енергоносіїв відіграла значну роль як в економічному, так і політичному розвитку держави. До недавнього часу саме енергетика була ключовим проблемним аспектом у відносинах України з Росією, найбільшим виробником нафти та природного газу на континенті, а проблематика імпорту та транзиту енергоносіїв й до сих пір продовжує визначати перелік ключових партнерів української сторони по діалогу. При цьому, питання функціонування внутрішнього енергетичного ринку, підтримки стабільності виробництва й транзиту та укладення договорів на імпорт і транзит енергоресурсів й до сих пір суттєвим чином визначають внутрішню політичну кон'юнктуру в Україні. При цьому, наявність зазначених енергетичних потоків на українському терені є як чинником підтримки діалогу з РФ, так і розвитку співпраці з країнами ЦСЄ, що сприяє як диверсифікації українських енергетичних потоків й процесу реформування зазначеної галузі, так і, в кінцевому рахунку, має на меті інтеграцію України до європейського енергоринку [6; 8; 14].

Тим не менш, незважаючи на посилення взаємодії з ЄС при вирішенні енергетичних питань з російською стороною, що проявилось в участі європейських представників у пе-

ремовинах з так званого «зимового пакету» поставок природного газу з РФ у вересні-листопаді 2014 року, Євроспільнота наразі не докладає активних кроків до інтеграції України у власні енергетичні структури, адже не зацікавлена в цьому з огляду на опозицію російської сторони. Відтак, у вимірі енергетичної безпеки Україна продовжує залишатися буфером, що лежить між постачальником, себто Росією, та споживачем в особі Євросоюзу, котрий, слідуючи закликам нинішнього голови Європейської Ради Д. Туска, здійснює намагання із переходу до спільних закупівель енергоносіїв [27].

Зважаючи на геополітичне розташування України, рівно як і її енергетичну інфраструктуру, успадковану від колишнього Радянського Союзу (СРСР), провідною галуззю, в котрій може активно працювати українська сторона є енергетичний транзит. Відтак, вже в середині 1970-х років завдяки укладенню перших контрактів на постачання природного газу з кол. СРСР до ФРН відбулася побудова газопровідних систем «Союз» (Оренбург – Західна Європа), «Північне Сяйво» (родовище Ямбург – Західна Європа), «Уренгой – Помари – Ужгород», а ті частини вказаних газогонів, які знаходилися на території тодішньої Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) стали основою сучасної ГТС України. Необхідність збільшення поставок європейським споживачам на тлі енергетичної кризи 1973-1974 та 1979 рр. призвела до необхідності спорудження унікальної системи з тринадцяти ПГС загальною місткістю в понад 31 млрд. м³ (без урахування газосховищ ПАТ «Чорноморнафтогаз», незаконно націоналізованого окупаційною владою Криму), що перетворило Україну на одну з небагатьох держав світу, що мають значні потужності для накопичення й зберігання природного газу. Окрім того, впродовж 1960-1964 рр. був зведений найдовший в світі нафтопровід «Дружба», будівництво котрого мало на меті забезпечення центральноєвропейських країн «Східного блоку» стабільними обсягами поставок дешевої нафти. Південна гілка даної магістралі, що починається поблизу білоруського Мозиря (*біл.* – Мазыр), проходить через українську територію й забезпечує поставки нафти до Словаччини, Чехії та Угорщини. Відтак, потужності, якими володіє Україна, від самого часу їх створення були орієнтовані на постачання енергоносіїв до Західної та Центральної Європи й наразі дозволяють забезпечити транзит до вказаних регіонів понад 180 млрд. м³ природного газу та 56 млн. тонн нафти щорічно. Окрім широко розвинутої енергетичної інфраструктури держава має в розпорядженні й значну кількість висококваліфікованих фахівців, здатних її обслуговувати [14; 28].

Базисом актуальної співпраці між Україною та ЄС в енергетичній сфері є наступні чинники. По-перше, українська сторона була і залишається найбільшою за обсягами поставок країною-транзитером російських природного газу до Європи, навіть незважаючи на введення в дію обхідних потужностей на кшталт газопроводу «Північний потік» та падіння обсягів транзиту (впродовж 2014 року обсяги транзиту природного газу з території РФ зазнали зниження на 27,8% в порівнянні з попереднім роком, склавши 62,197 млрд. м³, з яких до країн ЄС надійшло близько 60 млрд. м³, що, в цілому, співмірно з технічно можливими обсягами річного прокачування палива через «Північний потік», які становлять 60 млрд. м³ природного газу на рік, проте не використовуються в повному обсязі через обмеження у використанні російською стороною газогонів OPAL і NEL, що з'єднують «Північний потік» із західно- та центральноєвропейською ГТС) [28]. Окрім того, відповідно до діючих домовленостей із транзиту російського природного газу до Європи, українська сторона забезпечує транзит російського палива через власну територію за ціною в близько \$ 2.4 за 1000 м³ на 100 км., що є найнижчою на континенті вартістю надання подібних послуг. Водночас, Україна забезпечує також поставки палива до тих країн-членів Спільноти, що не мають доступу до «Північного потоку» чи інтерконекторів, що до нього долучені.

В даному випадку йдеться переважно про країни ЦСЄ, Південного Сходу Європи (ПСЄ) та Молдову, котрі, з одного боку, мають аналогічну з українськими реаліями високу енергоємність власних виробництв, а з іншого – через відсутність альтернативних шляхів енергетичних поставок залежать від російського палива на більш, ніж 85%, в той час як рівень залежності по Євросоюзу в цілому наближається до 30% [6; 28]. Відтак, роль української сторони в гарантуванні енергетичної безпеки ЦСЄ є чи не визначальною, адже виконання нею своїх зобов'язань забезпечує як стабільну роботу ГТС країн даного простору та залежних від паливних поставок секторів їх економік, так і нормальний перебіг транзиту до Західної Європи [28].

Зменшенню критичної ваги української ГТС для забезпечення енергетичної безпеки в ЦСЄ, природно, сприятиме розгорнута під егідою ЄС 2011 року програма із побудови інтерконекторів в ЦСЄ, що мають з'єднати Польщу (вже згадуваний термінал з прийому зрідженого газу в м. Свіноуйсце), Словаччину та Угорщину з метою забезпечення їх додатковими маневровими потужностями з енергетичного транзиту й уможливлення доступу до перспективних джерел поставок LNG, що очікуються з Норвегії та Катару [29]. Сприятливою в даному розрізі могла б виявитися й побудова інтерконектора між Польщею та Литвою, де 2014 року став до ладу плавучий термінал з прийому LNG, здатний приймати понад 4 млрд. м³ природного газу щорічно (при середньорічному споживанні в Литві в бл. 3,1 млрд. м³). Зазначимо, що надлишкові потужності даного терміналу також доцільно було б використовувати для забезпечення диверсифікації транзиту палива до ЦСЄ [28; 29]. Потенційно привабливим виглядає також заплановане будівництво терміналу з прийому зрідженого газу на адриатичному узбережжі Хорватії, пов'язане із зведенням інтерконекторів між Хорватією, Словенією, Угорщиною та Румунією [29]. Останній дозволить приймати паливо з Алжиру та Катару й сприятиме зниженню залежності регіону ЦСЄ та ПСЄ від російського палива. Окрім того, падіння світових цін на нафту дозволяє очікувати зниження вартості, в тому числі, й зрідженого природного газу, що дозволяє стверджувати про потенційну рентабельність окреслених проектів. Викладені факти складають інтерес й для української сторони, перш за все, з точки зору гарантування стабільності реверсних схем постачання палива, що виявилися вразливими до обмежень поставок з теренів РФ у вересні-жовтні 2014 року, й диверсифікації паливних поставок (так, завдяки «реверсу» українська сторона отримала змогу укласти у вересні 2014 року контракт на закупівлю природного газу в норвезької компанії Statoil за ціною близько \$ 320 за 1000 м³), а також дозволяють розраховувати на спорудження аналогічних з'єднувальних потужностей між центральноєвропейськими та українською ГТС [31]. Перспективний розвиток центральноєвропейських інтерконекторів та доручення до них української держави уможливує для офіційного Києва не лише доступ до нових джерел енергетичних поставок, а й створює можливості для широкого використання вітчизняних потужностей із зберігання природного газу, в тому числі й перетворення України на «газовий хаб» ЦСЄ [6; 14; 28]. Стимулювати подібний процес має також й очікуване ухвалення українською стороною нової редакції закону «Про ринок природного газу», що імплементує норми «третього енергопакету» до українського законодавства й передбачає розподіл активів із зберігання і транспортування енергоносіїв [27].

Проблематика транзиту нафти до Європи пов'язана, передовсім, із забезпеченням стабільності функціонування обох ниток південної гілки нафтопроводу «Дружба», що суттєвим чином залежить від білоруської сторони та від стабільності білорусько-російського енергетичного діалогу [28]. Так, зокрема, під час російсько-білоруської «нафтової війни» в березні 2010 року, пов'язаної із бажанням господарюючих суб'єктів РФ викупити ча-

стину акцій білоруського державного нафтопереробного холдингу «Белнефтехим», що супроводжувалася перекриттям поставок і транзиту нафти через РБ, українська сторона забезпечувала виконання власних зобов'язань за транзитним контрактом через перенаправлення нафтопроводу «Одеса-Броди» в аверсний режим [28]. Окрім того, експлуатація зазначеного маршруту залежить також й від експлуатації білоруською стороною Мозирського нафтопереробного заводу (НПЗ), через зупинку котрого для профілактичного ремонту й модернізації наприкінці 2013 року був припинений транзит й через українську гілку нафтопроводу. При цьому, обсяги транзиту нафти, рівно як і прокачування природного газу, в останній період (з часу «газової війни» 2009 року) демонструють тенденцію до зниження [14; 28].

Перспективним для української сторони в даному розрізі є вирішення питання із продовженням нафтопроводу «Одеса – Броди» до нафтоприймальних терміналів Гданська, що забезпечить заповнення даного маршруту потрібними обсягами палива. Позитивні моменти в аспекті можливої реалізації даного проекту наразі є, оскільки польський уряд озвучив восени 2014 року наміри щодо перспективного залучення коштів ЄС обсягом понад 130 млн. євро для добудови нафтогону та відповідної інфраструктури до 2019 року [28]. Тим не менш, питання експлуатації зазначеного маршруту потребують системного розгляду – в комплексі із забезпечення стабільних поставок азербайджанської нафти до терміналів Одеси і Южного, а також запуском і модернізацією українських нафтопереробних потужностей, насамперед, Одеського та прикарпатських НПЗ. Останнє, до слова, дозволить й знизити обсяги суттєвого за вартістю імпорту пального до України [14; 28].

По-друге, як українська сторона, так і ЄС зацікавлені в модернізації потужностей українського енергетичного транзиту та забезпеченні відкритості й стабільності роботи відповідних потужностей. Окрім того, пріоритети України в даному випадку становлять залучення європейських інвестицій до даного сектору та розвиток програм з енергозбереження, що має на меті підвищення енергоефективності виробництв і комунального сектору й зниження обсягів споживаного палива. В даному випадку, метою офіційного Києва має стати інтеграція до спільного енергетичного ринку ЄС в якості транзитної держави, що означає не лише потребу в модернізації відповідних потужностей, а й в імплементації необхідного законодавства. З іншого боку, європейська сторона з часу підписання 2009 року Спільної декларації про модернізацію української ГТС не проявляла значної уваги до зазначеного питання (а з розгортанням конфлікту на Сході України та посиленням економічної кризи очікування на надходження значних інвестицій з боку Євроспільноти до даної галузі суттєво знизилася), а також, до недавнього часу, не чинила значної опозиції спробам РФ із побудови «обхідних шляхів» енергетичних поставок або ж висловлювалася на підтримку проекту з організації «тристороннього консорціуму» України, ЄС та Росії, що мав би взяти під управління вітчизняні енергетичні потужності. Водночас, й в Україні не провадилися активні зусилля з реформування енергетичного сектору та адаптації умов його функціонування до європейських стандартів, що спростило б доступ інвестицій з ЄС до української галузі енергетичного транзиту [14; 27; 28].

З іншого боку, про високу роль «українського питання» в забезпеченні енергетичної безпеки ЄС свідчить як доручення європейських представників – тодішнього єврокомісара з енергетики Г. Еттінгера – до діалогу між НАК «Нафтогаз України» та ВАТ «Газпром» з приводу «зимового пакету» поставок природного газу до України та забезпечення стабільності його транзиту до Європи [31]. Позитивним моментом в даному випадку є також інтеграція оператора української ГТС ПАТ «Укртрансгаз» до ENTSO-G восени 2013 року та початок оприлюднення даною компанією даних щодо щоденних обсягів транзиту в

рамках систем відкриття інформації зазначеної спільноти [26]. Зазначені факти разом із початком реформ в енергетичному секторі України дозволяють стверджувати про перспективу перетворення України на повноцінного суб'єкта Європейського Енергетичного Співтовариства [27].

Наразі спостерігається тенденція до усунення України з енергетичних карт ЦСЄ. Наприклад, ситуація із проектом Eastring, запропонованого словацьким газотранспортним оператором Eustream, і сутність якого полягає у тому, щоби з допомогою будівництва необхідних перемичок з'єднати в єдину систему існуючі газопроводи Словаччини, Угорщини, України, Румунії, Болгарії і привести в Центральну Європу газ із неросійських джерел. Сутність запропонованого проекту полягає в тому, що він був покликаний стати альтернативою російським «потокам» [48]. На момент презентації проекту акцент робився саме на українській стороні із урахуванням існуючих потужностей ГТС і західній частині проекту. Очевидно, що проект мав стати противагою «Південному потоку». На 2015 рік акцент в рамках проекту зміщено в бік Угорщини, відомою своєю позицією щодо РФ, хоча Україна і не виключена, а ресурси для потоку максимально розширено, включаючи російський газ. За словами К. Соколовського «...це виглядає так, що у разі падіння України краще, мовляв, від неї триматися подалі, але продовжувати одержувати російський газ. У разі, якщо вона вистоїть, все одно отримуватимемо російський газ, але краще не через Україну» [48]. Меморандум між Словаччиною, Угорщиною, Румунією і Болгарією вже підписано у квітні 2015 року. України немає серед запрошених до підписання меморандуму. Очевидно, що непередбачуваність політичної ситуації щодо України призводить до втрати Україною конкурентних позицій щодо транспортування енергоресурсів до Європи, із акцентом на оминання українських потужностей в цьому питанні. Більше того, акцент на транспортування російського газу передбачається не через українську ГТС, а більше через потужності «Турецького потоку».

Висновки. Сучасна енергетична стратегія України як транзитної держави суттєвим чином пов'язана із центральноєвропейським простором. Прагнення української сторони до інтеграції до європейського енергетичного ринку та систем управління нафтовими, газовими й електричними потоками, що існують в рамках Євроспільноти визначає необхідність широкого розгортання зв'язків в напрямку ЦСЄ. З іншого боку, через власне буферне положення Україна у формуванні засад власної енергетичної політики та задоволені потреб економіки необхідними ресурсами продовжує залишатися залежною від позиції Росії, навіть незважаючи на те, що інтенсивність окреслених зв'язків значно знизилася внаслідок анексії російською стороною Криму та підтримки терористичних формувань на Донбасі. Водночас, в рамках європейського геополітичного простору посилюється тенденція до фрагментації, внаслідок чого ЦСЄ під впливом зростаючих геополітичних амбіцій Польщі, Угорщини та Румунії перетворюється на окремий геополітичний простір, котрий має суттєві географічні, економічні та політичні зв'язки з Україною.

Тим не менш, з точки зору енергетики ЦСЄ продовжує бути частиною єдиного європейського енергетичного простору, відтак, посилення взаємодії з центральноєвропейськими акторами без інтеграції до відповідних європейських інституцій на кшталт Енергетичного Співтовариства, ENTSO-G та ENTSO-E навряд чи видається можливою. Зазначений процес пов'язаний не лише із проведенням необхідного законодавчого реформування з метою лібералізації умов ринку нафти, природного газу та електроенергії в Україні відповідно до вимог «третього енергетичного пакету», а й з масштабними інвестиціями до секторів генерації, розподілу та транспортування як енергії, так і джерел її виробництва. В даному випадку співпраця з країнами ЦСЄ в розрізі залучення їхнього аналогічного досвіду та інвестицій становить пріоритет для України.

Водночас, Російська Федерація прагне активно використовувати як евентуальний стан «енергетичного нейтралітету» України, себто неприналежності її ані до європейських, ані до контрольованих російською стороною структур в галузі енергетики, так і залежність низки країн ЦСЄ від поставок російських енергоносіїв та технологій з метою поширення власного впливу на зовнішньому і внутрішньому буферних просторах європейського макрорегіону. Відтак, офіційному Києву слід, вочевидь, докладати зусиль до ефективного використання наявних в його розпорядженні важелів співпраці з країнами ЦСЄ із тим, щоб завдяки цьому протистояти російському впливові та здійснити інтеграцію до європейського енергетичного простору.

Наявність військового конфлікту на території України має негативні наслідки для реалізації вищезазначених цілей енергетичної взаємодії України як в рамках Європейського, так і в рамках Центрально-Східноєвропейського регіонів. Так, нестабільність та зростання кризових ознак в роботі енергетичної галузі України має наслідком оминання території України у якості транзитної для енергетичних комунікацій, як наприклад в рамках проекту Eastring, у такий спосіб віддаючи конкурентні переваги сусіднім країнам Східної та Центральної Європи. Більше того, намагання країн Європи зменшити залежність від постачань російського газу все більше ставлять під загрозу у середньо- та довгостроковій перспективі зменшення ваги української ГТС, що як і у ситуації із нехтуванням «обхідної стратегії» РФ, потребує пошук шляхів збереження ролі мережі для Центрально-Східноєвропейського та європейського енергозабезпечення, зокрема в контексті європейського енергетичного проекту розбудови Південного коридору.

Список використаної літератури

1. Ukraine Rebels Threaten Europe's Energy Security – The Wall Street Journal, 27 Nov 2014 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wsj.com/articles/ukraine-rebels-threaten-europe-s-energy-security-says-czech-pm-1417101950>.
2. The Russia Factor and Energy Security in Central and Eastern Europe – The Geopolitical Monitor, 20 March 2014 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.geopoliticalmonitor.com/the-russia-factor-and-energy-security-in-central-and-eastern-europe-4947>.
3. Андрущенко С. В. Особливості сучасного європейського геополітичного простору / С. В. Андрущенко / [текст] // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки» № 3 (2014) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2230/1989.
4. Buchan D. Eastern Europe's Energy Challenge – The Oxford Institute for Energy Studies, July 2010 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2011/03/EV55-EasternEuropesenergychallengeMeetingitsEU-climatecommitments-DavidBuchan-2010.pdf>.
5. Kaderjak P. Lessons from the 2009 January Gas Crisis for Central and South East Europe – Regional Centre for Energy Policy Research // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rekk.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=241&Itemid=176&lang=en.
6. Chen M.-H., Kulhanek J., Thim M. Energy Security in Central and Eastern Europe – Association for International Affairs, 2008 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.academia.edu/183455/Energy_Security_in_Central_and_Eastern_Europe.
7. Hoogeveen F., Perlot W. Tomorrow's Mores. The International System, Geopolitical Changes and Energy – Clingendael International Energy Programme, December 2005 //

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://clingendael.info/publications/2006/20060117_cier_study_hoogeveen_perlot.pdf.
8. Константинов В. Ю. «Газові війни» та заручники транзитного потенціалу / В. Ю. Константинов / [текст] // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 86 (Частина II), 2009 / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/armv/article/view/518/481>.
  9. La Belle M., Kaderjak P. Towards More Integration of Central and Eastern European Electricity Markets – Regional Centre for Energy Policy Research // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rekk.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=241&Itemid=176&lang=en.
  10. Friedman G. The United States Has Unfinished Business in Ukraine and Iraq – Stratfor, June 24, 2014 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.stratfor.com/weekly/united-states-has-unfinished-business-in-ukraine-and-iraq>.
  11. Андрущенко С. В. Геополітична геометрія США – ЄС – Росія – Україна / С. В. Андрущенко / [текст] // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 86 (Частина II), 2009 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/armv/article/view/527/490>.
  12. Whist B. S. NordStream: Not Justa Pipeline – Fridtj of Nansen Institute, November 2008 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fni.no/doc&pdf/FNI-R1508.pdf>.
  13. Горбулин В. «Гибридная война» как ключевой инструмент российской геостратегии реванша / В. Горбулин / [текст] // «Зеркало Недели.Украина» № 2, 23 января 2015 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.zn.ua/internal/gibridnaya-voyna-kak-klyuchevoy-instrument-rossiyskoj-geostrategii-revansha.html>.
  14. Kapitonenko M. Ukrainian Energy Security: Between Mortgage and Profit – The German Marshall Fund of the United States, Foreign Policy and Civil Society Program, Oktober 2012 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gmfus.org/file/2775/download>.
  15. Еременко А., Маскалевич И. Стратегия без видения будущего / А. Еременко, И. Маскалевич // «Зеркало Недели. Украина» № 30, 22 августа 2013 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/energy_market/ctrategiya-bez-videnya-buduschego.html.
  16. Питтман Р. Сможет ли Украина стать энергетически независимой / Р. Питтман // Новое время / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nv.ua/opinion/pittmann/smozhet-li-ukraina-stat-energeticheski-nezavisimoy-33798.html>.
  17. Горулько Д., Козаченко Р. Новичкам пока везёт / Д. Горулько, Р. Козаченко / [текст]. – «Корреспондент», № 3-4 (644-645) 30 января 2015. – С. 32-34.
  18. Енергетична стратегія України на період до 2030 року / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/file/text/f417479n5.zip>.
  19. Зменшення залежності від імпорту газу як інструмент посилення енергетичної безпеки – Київський інститут нетрадиційного газу / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newgas.org.ua/node/505>.
  20. Ярмошук Т., Солонина Є. Шеврон йде з України через невдалий досвід Польщі? / Т. Ярмошук, Є. Солонина // Радіо Свобода, 20. 12. 2014 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26753939.html>.
  21. Chevron zakończy poszukiwanie gazu łupkowego w Polsce / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://biznes.onet.pl/wiadomosci/energetyka/chevron-zakonczy-poszukiwanie-gazu-lupkowego-w-polsce/xzn7v>.

22. «Черноморнефтегаз» отходит «Газпрому» // Экономическая правда, 21. 03. 2014 / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.epravda.com.ua/rus/publications/201403/21/430472>.
23. Санкции против «Черноморнефтегаза» должны воспрепятствовать работе «Газпрома» в Крыму // «Зеркало Недели. Украина», 12. 04. 2014 / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zn.ua/ECONOMICS/sankcii-protiv-chernomorneftegaza-dozhny-vospreyumatstvovat-rabote-gazproma-v-krymu-143127.html>.
24. Словаччина збільшить обсяг реверсу газу в Україні // tvі.ua, 06.02.2015 / [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://tvі.ua/new/201502/06/slovachchyna-zbilshyt-obsyah-reversu-hasu-v-ukrayinu>.
25. Україна і Польща підписали угоду про будівництво газового інтерконектора // Forbes.ua, 19. 01. 2015 / [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://forbes.ua/ua/news/1386870-ukrayina-i-polshcha-pidpysaly-ugodu-pro-budivnictvo-gazovogo-interkonektora>.
26. Україна відкрила доступ європейським спостерігачам на об'єкти ГТС // Українські національні новини, 13 лютого 2015 / [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1437967-ukrayina-vidkrila-dostup-yevropeyskim-sposteringacham-na-obyekti-gts>.
27. Еременко А., Люта Г. Поставщикам «последней надежды» от гарантированных её получателей: где гарантии? / А. Еременко, Г. Люта // «Зеркало Недели. Украина» № 5, 13 февраля 2015/ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/energy_market/postavschikam-posledney-nadezhdy-ot-garantirovannyh-ee-poluchateley-gde-garantii.html.
28. Kosse I. Energy Security in Central and Eastern Europe: Towards a Common Approach. – Central European Policy Institute, 2013 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cepolicy.org/sites/cepolicy.org/files/attachments/energy-security-in-cee.pdf>.
29. Kaderjak P., Andzsans-Balogh K. Long term (2030) gas supply scenarios for the CSEE region – Regional Centre for Energy Policy Research, 2010 December, Budapest // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rekk.eu/sos/images/stories/download/closing_workshop/kaderjak_peter_gas.pdf.
30. «НафтогазУкраины» подтверждает подписание контракта на поставки газа с норвежской Statoil // Интерфакс-Украина / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://interfax.com.ua/news/economic/226894.html>.
31. Стали известны условия «зимнего газового пакета» // Lb.ua, 31.10.2014. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://economics.lb.ua/state/2014/10/31/284490_stali_izvestni_usloviya_zimnego.html.
32. Єременко А. На енергократах України «немає». Кому це вигідно? / А. Єременко. // Дзеркало тижня. – 13.03.2015. / [Электронный ресурс.] – Режим доступа: http://gazeta.dt.ua/energy_market/na-energokartah-ukrayini-nemaye-komu-ce-vigidno.html.

UKRAINE IN CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN ENERGY SECURITY (GAS AND OIL SUPPLY)

Andrushchenko S. V.

PhD, assistant professor at the Department of International Relations and Foreign Policy at the Institute of International Relations at the Kyiv State Taras Shevchenko University.

Savinok V.

Master degree student at the Department of International Relations and Foreign Policy at the Institute of International Relations at the Kyiv State Taras Shevchenko University.

Abstract. *Contemporary geopolitical structure of Europe lives through the significant changes, which are substantially bound with the influence of the factors of energy security. Thereupon researching the main parameters of the eventual processes of regionalization of the European continent in terms of the context of energy security becomes more and more important. Considering those occasions, which make significant influence on contemporary Ukraine, no less valuable for our country turn the problems of energy security, stability and diversification of the energy supply as well as its production sources. Currently takes place the re-arrangement of the country's energy balance as well as the change of the geography of the energy supply to the Ukrainian territory. In this concern Central and Eastern Europe becomes more important for Ukraine. This article is devoted to the study of the main parameters and dimensions of the energy security sector of this region as well as the role and the place of Ukraine in this context.*

Key words: *energy security, European Energy Community, Central and Eastern Europe, Eastern Europe, nuclear energy, ENTSO-E, Ukraine, energy diversification.*

Referances

1. Ukraine Rebels Threaten Europe's Energy Security – The Wall Street Journal, 27 Nov 2014 // <http://www.wsj.com/articles/ukraine-rebels-threaten-europe-s-energy-security-says-czech-pm-1417101950>.
2. The Russia Factor and Energy Security in Central and Eastern Europe – The Geopolitical Monitor, 20 March 2014 // <http://www.geopoliticalmonitor.com/the-russia-factor-and-energy-security-in-central-and-eastern-europe-4947/>.
3. Andrushchenko S. Osoblyvosti suchasnoho evropeiskoho geopolitychnoho prostoru / S. V. Andrushchenko / [tekst] // Mizhnarodni vidnosyny. Serijaja «Politychni nauky» №3 (2014) / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2230/1989.
4. Buchan D. Eastern Europe's Energy Challenge – The Oxford Institute for Energy Studies, July 2010 // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2011/03/EV55-EasternEuropesenergychallengeMeetingitsEUclimatecommitments-DavidBuchan-2010.pdf>.
5. Kaderjak P. Lessons from the 2009 January Gas Crisis for Central and South East Europe. – Regional Centre for Energy Policy Research // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.rekk.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=241&Itemid=176&lang=en.
6. Chen M.-H., Kulhanek J., Thim M. Energy Security in Central and Eastern Europe. – Association for International Affairs, 2008. // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.academia.edu/183455/Energy_Security_in_Central_and_Eastern_Europe.
7. Hoogeveen F., Perlot W. Tomorrow's Mores. The International System, Geopolitical Changes and Energy. – Clingendael International Energy Programme, December 2005. // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://clingendael.info/publications/2006/20060117_ciep_study_hoogeveen_perlot.pdf.
8. Konstantynov B. U. «Hazovi vijny» tazaruchnyki tranzytneho potencijalu. / V. U. Konstantynov / [tekst] // Aktualni problem mizhnarodnyh vidnosyn. Vypusk 86 (Chastyna II), 2009 / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/view/518/481>.
9. LaBelle M., Kaderjak P. Towards More Integration of Central and Eastern European Electricity Markets – Regional Centre for Energy Policy Research. // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.rekk.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=241&Itemid=176&lang=en.
10. Friedman G. The United States Has Unfinished Business in Ukraine and Iraq. – Stratfor, June 24, 2014 // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.stratfor.com/weekly/united-states-has-unfinished-business-in-ukraine-and-iraq>.
11. Andrushchenko S. V. Heopolitychna heometrija SSHA – EC – Rossija – Ukraina. / S. V. Andrushchenko / [tekst] // Aktualni problem mizhnarodnyh vidnosyn. Vypusk 86 (Chastyna II), 2009 / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/view/527/490>.
12. Whist B. S. Nord Stream: Not Just a Pipeline. – Fridtj of Nansen Institute, November 2008 // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.fni.no/doc&pdf/FNI-R1508.pdf>.
13. Horbulin V. «Hibridnaya vojna» kak kluchevoj instrument rossiiskoi geostrategii revansha. / V. Horbulin / [tekst] // «Zerkalonedeli. Ukraina» № 2, 23 janvaria 2015 / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu. – <http://gazeta.zn.ua/internal/gibridnaya-vojna-kak-klyuchevoy-instrument-rossiyskoy-geostrategii-revansha-.html>.

14. Kapitonenko M. Ukrainian Energy Security: Between Mortgage and Profit. – The German Marshall Fund of the United States, Foreign Policy and Civil Society Program, Oktober 2012 // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.gmfus.org/file/2775/download>.
15. Eremenko A., Moskalevych I. Strategija bez videnija budushchego / A. Eremenko, I. Moskalevich. // «Zerkalo nedeli. Ukraina» – № 30, – 22 avgusta 2013. / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu. —http://gazeta.zn.ua/energy_market/ctrategiya-bez-videnya-buduschego.html.
16. Pittman R. Smozhet li Ukraina stat energeticheski nezavisimoi / R. Pittman // Novoje vremia / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://nv.ua/opinion/pittmann/smozhet-li-ukraina-stat-energeticheski-nezavisimoy-33798.html>.
17. Horulko D., Kozachenko P. Novichkam poka vezet. / D. Horulko, R. Kozachenko / [tekst]. – «Korrespondent», № 3-4 (644-645) 30 janvaria 2015. – S. 32-34.
18. Enerhetychna strategija Ukrainy na period do 2030 roku / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/file/text/f417479n5.zip>.
19. Zmenschennia zalezhnosti vid importu hazu jak instrument posylennia enerhetychnoi bezpeky.–Kyivskiy instytut netradysijnogo hazu / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.newgas.org.ua/node/505>.
20. Jarmoshchuk T., Solonina E. Chevron jde z Ukrainy cherez nevdalyi dosvid Polshchi? / T. Jarmoshchuk, E. Solonina // Radio Svoboda, 20. 12. 2014 / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26753939.html>.
21. Chevron zakończy poszukiwanie gazu łupkowego w Polsce / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://biznes.onet.pl/wiadomosci/energetyka/chevron-zakonczy-poszukiwanie-gazu-lupkowego-w-polsce/xzn7v>.
22. «Chernomorneftegas» othodit «Gaspromu» // Ekonomicheskaja pravda, 21. 03. 2014 / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.epravda.com.ua/rus/publications/201403/21/430472>.
23. Sankcii protiv «Chernomorneftehasa» dolzhny vosprepiatstvovat rabote «Gasproma» v Krymu // «Zerkalo nedeli. Ukraina», 12. 04. 2014 / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zn.ua/ECONOMICS/sankcii-protiv-chernomorneftegaza-dozhny-vostryatstvovat-rabote-gazproma-v-krymu-143127.html>.
24. Slovachchyna zbilshyt obsiah reverse v Ukrajinu// tvi.ua, 06. 02. 2015 / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://tvi.ua/new/201502/06/slovachchyna-zbilshyt-obsyah-reversu-hasu-v-ukrayinu>.
25. Ukraiina i Polshcha pidpysaly uhodu pro budivnytstvo gasovoho interkonnektora // Forbes.ua, 19. 01. 2015 / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://forbes.ua/ua/news/1386870-ukrayina-i-polshcha-pidpysaly-ugodu-pro-budivnictvo-gazovogo-interkonnektora>.
26. Ukraina vidkryla dustup yevropeiskim sposterihacham na objekty GTS // Ukrajiniski natsionalni novyny, 13 lutoho 2015 / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1437967-ukrayina-vidkrila-dustup-yevropeiskim-sposterigacham-na-obyekti-gts>.
27. Yeremenko A., Liuta G. Postavshchikam «poslednej nadezhdy» ot garantirovannyh jejo poluchatelej: gde garantii? / A. Yeremenko, H. Liuta // «Zerkalonedeli. Ukraina» № 5, 13 fevralia 2015 / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://gazeta.zn.ua/energy_market/postavshchikam-posledney-nadezhdy-ot-garantirovannyh-ee-poluchateley-gde-garantii.html.
28. Kosse I. Energy Security in Central and Eastern Europe: Towards a Common Approach – Central European Policy Institute, 2013 // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.cepolicy.org/sites/cepolicy.org/files/attachments/energy-security-in-cee.pdf>.
29. Kaderjak P., Andzsans-Balogh K. Long term (2030) gas supply scenarios for the CSEE region. – Regional Centre for Energy Policy Research, 2010 December, Budapest // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.rekk.eu/sos/images/stories/download/closing_workshop/kaderjak_peter_gas.pdf.
30. «Naftogaz Ukrainy» podtverzhaet podpisanie kontrakta na postavki gasa norvezhskoi Statoil // Interfax-Ukraina/ [Elektronnyiresurs]. – Rezhym dostupu. –<http://interfax.com.ua/news/economic/226894.html>.
31. Stali izvestny uslovija «zimnego gazovogo paketa» // Lb.ua, 31.10.2014 / [Elektronnyiresurs]. – Rezhym dostupu: http://economics.lb.ua/state/2014/10/31/284490_stali_izvestni_usloviya_zimnego.html.
32. Yeremenko A., Na energokartah Ukrajinny nemaje. Komu tee vyhidno? // A. Yeremenko. – «Dzerkalo tyzhnia. Ukrajinna». – 13. 03. 2015. / [Elektronnyi resurs.] – Rezhym dostupu: http://gazeta.dt.ua/energy_market/na-energokartah-ukrayini-nemaye-komu-ce-vigidno.html.

РОЛЬ УКРАИНЫ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ И ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ (ГАЗО- И НЕФТЕОБЕСПЕЧЕНИЕ)

Андрущенко С. В.

Кандидат политических наук, доцент кафедры международных отношений и внешней политики Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Савинок В.

Магистрант 2 года обучения, отделения международных отношений Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *Современная геополитическая структура Европейского континента претерпевает существенных изменений, среди прочего, существенным образом связанные с влиянием энергетического фактора. В связи с этим на первый план выходит проблематика исследования параметров регионализации европейского пространства, в том числе, и в энергетическом контексте. Под влиянием тех обстоятельств, в которых на данный момент оказалась Украина, не менее существенное значение для нашего государства приобретают вопросы обеспечения энергетической безопасности, стабильности и диверсификации поставок энергии, равно как и источников её производства. В настоящее время происходит переструктурирование энергетического баланса страны, существенные изменения претерпевает и география энергетических поставок на украинскую территорию, в связи с чем всё более весомое значение приобретает пространство Центрально-Восточной Европы. Основным параметрам и измерениям сектора энергетической безопасности данного региона, а также месту и роли Украины в данном аспекте и посвящено данное исследование.*

Ключевые слова: *энергетическая безопасность, Европейское энергетическое сообщество, Центрально-Восточная Европа, Восточная Европа, газопоставки, нефтеобеспечение Украина, энергетическая диверсификация.*

УДК 327.51:[355.02:623.45]5-13

ЯДЕРНА ЗБРОЯ ЯК ЧИННИК МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН В ПІВДЕННІЙ АЗІЇ

Теленко О. М.

Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Анотація. Охарактеризовано історію та причини появи ядерної зброї в Південній Азії. Досліджено політику Індії та Пакистану в сфері ядерних озброєнь, особливості створення зброї масового знищення у цих країнах, проаналізовано можливі наслідки ядерної війни в регіоні.

Індія і Пакистан рухаються по шляху нарощення ядерного потенціалу. Обидві держави провели підземні ядерні випробування в 1998 р. Кожна держава має свої причини збільшення ядерної зброї. Для Індії це складні відносини з Пакистаном і Китаєм, бажання посилити вплив на Непал, Бангладеш, Шрі-Ланку, стати не лише регіональним, а й глобальним лідером. Пакистан прагне добитися паритету з Індією у військовій сфері і посилення авторитету серед мусульманських держав. У січні 2014 р. Індія мала приблизно 90-110 ядерних боєголовок, Пакистан – 100-120. Важливу роль у прийнятті рішень щодо ядерної зброї відіграють військові. Міжнародне співтовариство з тривогою слідкує за нарощенням ядерних озброєнь. Адже повної гарантії, що загострення відносин між двома країнами не переросте у ядерний конфлікт неможливо дати.

Ключові слова: Індія, Пакистан, Південна Азія, ядерна зброя, ядерні випробування, ядерний потенціал, ядерна війна.

Постановка проблеми. Проблема нерозповсюдження ядерної зброї обговорюється від часу появи останньої в другій половині 40-х років ХХ ст. Хоча порівняно з періодом «холодної війни» кількість ядерної зброї у світі зменшилась, держави, які володіють ядерним арсеналом, не поспішають повністю його позбутися. Окрім п'яти офіційних членів ядерного клубу – США, Росії, Великої Британії, Франції та Китаю у світі з'являються нові країни, які володіють зброєю масового знищення або спроможні її створити. Деякі країни вважають її важливою гарантією своєї національної безпеки і державного суверенітету. Серед них – Індія і Пакистан, неофіційні ядерні держави, потенціал військових можливостей яких зростає надзвичайно швидкими темпами. З одного боку, ядерна зброя є елементом системи стримування війни у Південній Азії, а з іншого – створює вибухо-небезпечну ситуацію в регіоні. Актуальність теми зумовлена дискусією в наукових і політичних колах щодо проблеми розповсюдження ядерної зброї у світі, й зокрема в Південній Азії.

Мета статті – з'ясувати роль ядерного чинника в Південній Азії та проаналізувати значення ядерних озброєнь для реалізації зовнішньої політики Індії і Пакистану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Політика Індії і Пакистану в ядерній сфері привертає увагу багатьох науковців сучасності. Її висвітлювали такі українські дослідники, як В. Вишньов, О. Позняк, О. Шевченко, О. Шелейко, І. Ястремська. Проблему нерозповсюдження ядерної зброї в Південній Азії досліджували й зарубіжні вчені – Б. Нарбаєв, П. Топичканов, С. Хан, І. Хохлов, Б. Чакма та ін.

Основні результати дослідження. Державами-лідерами в Південній Азії є Індія і Пакистан, політичний статус, військова та економічна потуга яких останнім часом суттєво зросли. Хоча ці країни мають спільну історію у складі Британської імперії, чинників, що роз'єднують їх, значно більше, ніж таких, що їх об'єднують. Від часу поділу Британської Індії відносини між двома державами були складними. Періоди відносного спокою чергувалися з кривавими індійсько-пакистанськими зіткненнями. Серед них – війни 1947-1949 рр. і 1965 р. за приналежність штату Джамму і Кашмір; війна 1971 р., пов'язана з боротьбою за незалежність держави Бангладеш; конфлікт 1999 р. на індійсько-пакистанському кордоні в районі округу Каргіл. Крім цього, Індія і Пакистан пережили величезну кількість дрібних сутичок. Від відносин цих держав значною мірою залежить майбутнє не лише Південної Азії, а й усього світу.

Конфліктогенний потенціал Південної Азії підсилюється тим, що Індія та Пакистан володіють ядерною зброєю, а також розташовані в безпосередній близькості до субрегіону Китаю – потужної ядерної держави, яка дедалі більше претендує на роль не лише регіонального, а й світового лідера. На відносинах між Індією та Китаєм відбулися прикордонні війни 1962, 1967 і 1987 рр. Сьогодні під окупацією Китаю залишається низка прикордонних територій у Кашмірі та на півночі індійського штату Аруначал-Прадеш. І хоча тепер між державами спостерігається відносна нормалізація відносин, територіальне питання може спровокувати в майбутньому новий виток напруження.

Від часу появи ядерної зброї у світі й атомних бомбардувань Хіросіми та Нагасакі в 1945 р., здійснених збройними силами США, ядерна політика Індії характеризувалась подвійними стандартами. З одного боку, ця країна виступала з ініціативою загального ядерного роззброєння і заборони випробувань, а з іншого – не приєдналась до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) 1968 р., вважаючи його дискримінаційним щодо держав, які не мають цього виду зброї, і таким, що поділяє держави на ядерні та неядерні. Індія дуже швидко стала «пороговою» державою, ввівши в експлуатацію в 1969 р. першу атомну електростанцію, а згодом, 1974 р., переступила через ядерний поріг, здійснивши ядерне випробування і видавши його за «мирний» вибух.

Пакистан – основний конкурент Індії в регіоні, також працював над нуклеаризацією своєї держави. Він услід за Індією не приєднався до ДНЯЗ. У 1971 р. здійснено запуск першої пакистанської АЕС, а 1987 р. Пакистан уже володів достатнім технічним і науковим потенціалом для проведення ядерних випробувань за наявності політичної волі керівництва країни.

11 і 13 травня 1998 р. Індія провела підземні ядерні випробування на полігоні Покхаран. Як зазначалося в листах, розісланих прем'єр-міністром Індії Аталом Біхарі Ваджпаї 177 лідерам держав, необхідність здобуття Індією ядерної зброї була зумовлена загрозою з боку сусідів, тобто Китаю, «офіційної ядерної держави біля наших (індійських – О. Т.) кордонів, що здійснила акт збройної агресії у 1962 р.», і Пакистану, «прихованої ядерної держави», яка тричі напала на Індію [4]. Уже на третій день після вибухів на індійському полігоні розвідувальні супутники США зафіксували на пакистанському полігоні Чагаї приготування до аналогічних випробувань. Вони були здійснені 28 і 30 травня 1998 р. У заяві Міністерства закордонних справ Пакистану від 29 травня 1998 р. йшлося про те, що необхідність ядерних вибухів продиктована прагненням зберегти національну безпеку, суверенітет і територіальну цілісність країни, а також досягти військово-політичного паритету в Південній Азії [2, с. 3].

Ядерні випробування в Індії та Пакистані серйозно вплинули на долю ДНЯЗ і глобальну політику в ядерній сфері, адже ці держави за умов, що склалися, «не зможуть ні

приєднатися до договору (про нерозповсюдження ядерної зброї – О. Т.) як ядерні держави, ні неможливо буде проігнорувати нові реалії, що виникли в результаті цих випробувань» [12, с. 1]. І справді, ДНЯЗ не передбачає розширення кола держав, які володіють ядерною зброєю. Крім цього, долучення Індії та Пакистану до «ядерного клубу» могло б спровокувати аналогічні прагнення «порогових держав», які ще більш непередбачувані, ніж ці дві країни, щодо застосування ядерної зброї.

Перехід ядерного порога Індією зумовлений низкою чинників. Ядерна зброя потрібна їй для того, щоб протистояти Пакистану, адже дві держави воювали між собою декілька разів через територіальні суперечності, а спір щодо того кому має належати штат Джамму і Кашмір і сьогодні ще не наблизився до розв'язання. Нові загострення відносин між цими двома країнами, мабуть, неминучі в майбутньому. Серед загроз своїй безпеці Індія розглядає Китай – ядерного сусіда, який є стратегічним союзником Пакистану. Так, 2009 р. міністр оборони Індії Аракапарамбіл Ентоні навіть заявляв про те, що індійські збройні сили мусять виходити з того, що головну загрозу для Індії становить не лише Пакистан, але й Китай [3]. Індія намагається посилити свій військовий потенціал за рахунок ядерної зброї задля забезпечення свого лідерства на півострові та контролю таких держав субрегіону, як Непал, Бангладеш, Шрі-Ланка. Крім цього, Індія прагне здобути статус не лише великої регіональної, але й глобальної держави і отримати постійне місце в Раді Безпеки ООН. Індійському уряду не подобається особливий статус країн «ядерної п'ятірки», які є постійними членами Ради Безпеки і які «не хочуть, щоб інші країни створювали ядерну зброю, хоча самі володіють нею і не бажають скорочувати свої арсенали» [4].

Підстави для накопичення ядерного потенціалу бачить і Пакистан. Так, зброя масового знищення виступає засобом залякування сусідньої Індії. Оскільки Пакистан відстає від Індії за усіма іншими військово-тактичними показниками, наявність ядерної зброї та засобів її доставки допомагає йому добитися паритету у військовій галузі й отримати гарантії стримування Індії від нападу. Проведення ядерних вибухів зміцнило політичний авторитет Пакистану в мусульманському світі, адже він став першою ісламською державою, яка володіє ядерною зброєю. Пакистан, на відміну від Індії, не має амбіційних планів щодо постійного членства у РБ ООН і не прагне стати глобальною державою. Його мета – посилити свій вплив серед мусульманських країн.

Ядерна зброя Індії створена на потужній науковій базі. Ця країна опановує ракетно-ядерні технології самостійно. В Індії працюють енергетичні наукові центри, радіохімічні заводи, що можуть виробляти збройний плутоній, ядерні енергетичні реактори [6]. Ядерний потенціал Пакистану розвивається завдяки технічній і фінансовій допомозі Китаю, Саудівської Аравії, Північної Кореї та низки західних країн.

Точна інформація про ядерний потенціал Індії та Пакистану відсутня. Згідно з підрахунками Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру, станом на січень 2014 р. Індія володіла приблизно 90-110 ядерними боеголовками, а Пакистан – 100-120 [10]. Небезпека полягає в тому, що на відміну від офіційних країн-членів ядерного клубу, ці держави нарощують ядерний потенціал.

Боротьба за лідерство у Південній Азії спонукає Делі та Ісламабад до накопичення збройних сил. Оскільки території Індії та Пакистану суттєво відрізняються за площею, вони мають різні умови для розташування військової техніки. Індія має ширші можливості для розташування військових об'єктів зважаючи на свою велику територію, а ось Пакистан буде їх досить близько від індійського кордону.

На випадок війни з Пакистаном Делі розробив особливий тактичний план за назвою «холодний старт», який дає змогу індійським збройним силам завдати швидкої поразки па-

кистанській армії та прикордонним регіонам ще до того як Ісламабад зможе повністю мобілізуватися. Армія Пакистану, яка змушена захищати дуже довгий кордон з Індією і не має достатніх сил, щоб зробити це адекватно, боїться такої стратегії. При цьому індійське керівництво заперечує існування особливого сценарію ведення війни проти сусідньої країни, що ще більше ускладнює обговорення держав у військовій сфері [11].

За кількістю військовослужбовців армія Індії найбільша в субрегіоні й одна з найбільших у Азії, поступаючись лише армії Китаю. Беручи приклад з останнього, Індія постійно збільшує свій військовий бюджет. Крім цього, Індія активно закуповує найсучаснішу військову техніку. Оскільки суперником Індії є не лише Пакистан, але й Китай, то вона працює не лише над якістю ядерної зброї, але й над її дальністю. Індійські ракети здатні долетіти до будь-якого району Пакистану та більшої частини території Китаю.

Нарощування ядерної зброї в регіоні тривожить міжнародну спільноту. Як зазначає дослідниця С. Хан, «захід давно побоювався, що криза у відносинах між Індією і Пакистаном, що триває, перетворить Південну Азію на осередок ядерного напруження» [9, с. 113]. Хоча сьогодні в субрегіоні фактично склалася система ядерного стримування, немає гарантій, що відносини між двома державами не переростуть у відкрите протистояння із застосуванням ядерної зброї, адже вони вже опинилися на межі її локального використання. У 2001-2002 рр. відбулося серйозне загострення відносин Делі та Ісламабаду через неврегульоване кашмірське питання. Тоді три чверті сухопутних військ Індії та майже всі сухопутні сили Пакистану були стягнуті до спільного кордону, а дві держави відкрито заявляли про можливість завдання взаємного ядерного удару. Це був перший в історії відкритий конфлікт між ядерними державами, який мав обмежений характер.

Задля уникнення ядерної війни в Південній Азії міжнародна спільнота мусить переконати Делі та Ісламабад у необхідності приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (1968 р.) та Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (1996 р.). Однак засоби впливу в таких питаннях обмежені економічними санкціями, за допомогою яких навряд чи можна досягти бажаного результату. Вони вже були застосовані проти Індії та Пакистану 1998 р. США та Японією за порушення режиму нерозповсюдження. Індія постраждала від них несуттєво. Пакистан відчув на собі їх тягар значно сильніше ніж його регіональний конкурент, але не настільки, щоб відмовитись від своєї ядерної політики.

Повної гарантії, що подальше загострення відносин між Індією та Пакистаном не переросте у ядерне зіткнення, неможливо дати. Якщо індійські збройні сили перейшли б пакистанський кордон, то цілком очевидно, що Пакистан міг би вдатися до використання ядерної зброї у відповідь. Крім цього, одна із сторін може завдати ядерного удару, випадково здійснивши ядерний пуск. Сьогодні така ймовірність досить низька, оскільки ядерні сили не підтримуються в бойовій готовності. Щоб привести систему в стан боєздатності, їм потрібно в різних випадках від 10 годин до тижня. Однак, якщо у разі навчальних або ескалації конфлікту боєготовність ядерних сил зросте, шанси спонтанного використання ядерної зброї збільшаться. Не можна виключати й таку ймовірність, що якщо конфлікт Індії та Пакистану зайде надто далеко, то сторони використають останній доказ: ядерну зброю [1].

Важливу роль у прийнятті рішень щодо використання ядерної зброї відіграють військові. Особливо потужним є такий вплив у Пакистані. Хоча законодавчо пріоритет у контролі за «ядерною кнопкою» належить прем'єр-міністру, фактично всі рішення, які стосуються зброї масового знищення і засобів її доставки, приймають військові. Велика увага в атомній галузі приділяється кадровій політиці. Щоб запобігти потраплянню ядер-

ної зброї до рук терористичних організацій, військових працівників для охорони ядерних об'єктів добирають дуже ретельно. Дослідник І. Хохлов пише, що вона складається головним чином із офіцерів з провінції Пенджаб, які, як вважається, піддаються меншому впливу ісламістської пропаганди й менш пов'язані з релігійними екстремістами. У службі безпеки майже немає пуштунів, оскільки вони значною мірою піддаються впливу пропаганди Талібану. Крім цього, в Пакистані діє спеціальна програма, у межах якої кожного працівника у сфері охорони ядерних матеріалів перевіряють на наявність симпатій до ісламістів, зв'язків за кордоном, особистих проблем, зловживання наркотиками і алкоголем тощо [5]. В Індії контроль військових над «ядерною кнопкою» менший. Останнє слово щодо використання ядерної зброї належить прем'єр-міністру, однак проект рішення подає особливий комітет, який складається як із військових, так і з цивільних осіб.

Позаяк Південна Азія є густонаселеним субрегіоном, навіть обмежений обмін ядерними ударами означатиме загибель декількох мільйонів людей протягом перших секунд після атаки і ще близько ста мільйонів – у перші дві-три доби після неї. Усього ж від радіоактивного зараження місцевості й інших чинників глобального екологічного та гуманітарного лиха щомісячно гинули б 10-20 млн. осіб [1]. Багато людей загинули б не лише безпосередньо від впливу ядерної зброї, але й від паніки та хвороб, пов'язаних із низьким рівнем медичного обслуговування та санітарними умовами, ускладненими гарячим кліматом. Навіть обмежений ядерний конфлікт знищив би величезну кількість врожаїв, забруднив атмосферу і спричинив хаос на продуктових ринках. Сусідній Китай, який посідає перше місце в світі за кількістю населення, зіткнувся б із катастрофічним скороченням продовольства, що призвело б до величезних соціальних збурень [8]. Можливість протистояти ядерній загрози доволі низько оцінює українська дослідниця О. Шевченко. На її думку, здатність Індії протидіяти наслідкам ядерних вибухів у 10-15 разів нижча, ніж у промислово розвинених країн. На такому ж, а можливо й нижчому рівні перспективи протистояти ядерній загрози Пакистану через нижчий економічний і демографічний потенціал країни [7].

Очевидно, що повномасштабна війна між Делі та Ісламабадом із використанням ядерної зброї лише ускладнила б ситуацію в субрегіоні й послабила позиції обох сторін. На межі виживання опинився б Пакистан як цілісна держава. Він і без того обтяжений політичною та економічною нестабільністю, внутрішніми етнічними конфліктами, суперечностями між багатою проамериканською елітою та бідними прошарками населення, які стоять на антизахідних позиціях. Це створює вибухонебезпечну ситуацію всередині країни, прорахувати всі наслідки якої неможливо.

Висновки. Південна Азія – це субрегіон, який періодично може ставати одним із найнебезпечніших у світі. Причиною цього є складні відносини Індії та Пакистану й наявність у них ядерного потенціалу, який з кожним роком зростає. Відмовлятися від політичного курсу ядерної політики держави не поспішають, вважаючи ядерну зброю важливою складовою забезпечення національної безпеки та гарантією субрегіонального лідерства. Подальше дослідження ядерної політики Індії та Пакистану є важливим із огляду на те, що ядерна зброя серйозно впливає на регіональну систему безпеки і допомагає спрогнозувати можливі сценарії розвитку міжнародної кризи, спровокованої поведінкою двох держав.

Список використаної літератури

1. Дузь С. Индийская «Агни-4» и угроза локальной ядерной войны в Южной Азии / С. Дузь // Вечерний Волгодонск. – 23. 01. 2014. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vvolgodonsk.ru/news.php?go=look&id0=2257&t=26>.

2. Нарбаев Б. Ядерный аспект в пакистано-индийских отношениях / Б. Нарбаев // Казахстан-Спектр. – 2005. – № 4. – С. 1-11. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kisi.kz/img/docs/1292.pdf>.
3. Скосырев В. Индия превращается в крупную военную державу / В. Скосырев // Независимая газета. – 10. 04. 2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ng.ru/world/2013-04-10/8_india.html.
4. Топычканов П. Бомба против бомбы / П. Топычканов // Независимое военное обозрение. – 15. 03. 2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://nvo.ng.ru/armament/2013-03-15/1_bomb.html.
5. Хохлов И. Ядерный арсенал Пакистана в свете распространения исламистского радикализма в Южной Азии: Аль-Каида, Талибан, Афганистан, Пуштунистан / И. Хохлов // ЦентрАзия. – 18.09.2011. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1316291760>.
6. Храмчихин А. Апокалипсис в Южной Азии / А. Храмчихин // Почта полевая. – 9. 12. 2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pochta-polevaya.ru/militaryanalytics/geopolitics/southazia/26776.html>.
7. Шевченко О. Ядерні програми Індії та Пакистану: порівняльна характеристика / О. Шевченко // Віче. – 2008. – № 3. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.viche.info/journal/844>.
8. Ghosh P. India-Pakistan Nuclear War Would Kill 2 Billion People, End Civilization: Report / P. Ghosh // International Business Times. – 10. 12. 2013. – [Electronic resource]. – Eccess mode: <http://www.ibtimes.com/india-pakistan-nuclear-war-would-kill-2-billion-people-end-civilization-report-1503604>.
9. Khan S. Nuclear Weapons and Conflict Transformation: The Case of India-Pakistan / S. Khan. – London : Routledge, 2009. – xiv, 202 p.
10. Nuclear forces // SIPRI. – 2014. [Electronic resource]. – Eccess mode: <http://www.sipri.org/research/armaments/nuclear-forces>.
11. Rashid A. Beware Pakistan's small nuclear weapons / A. Rashid // Pakistan Today. – 23. 10. 2013. – [Electronic resource]. – Eccess mode: <http://www.pakistantoday.com.pk/2013/10/23/comment/beware-pakistans-small-nuclear-weapons>.
12. The Politics of Nuclear Weapons in South Asia / Ed. by B. Chakma. – Farnham : Ashgate Publishing, 2011. – 278 p.

NUCLEAR FACTOR IN SOUTH ASIA

Telenko O.

PhD in political science, associate professor of international relations and diplomacy department, Ivan Franko National University of Lviv.

Abstract. *The article deals with history and reasons of appearance of nuclear weapon in South Asia. Politics of India and Pakistan in the sphere of nuclear armament is researched. Peculiarities of the development of weapon of mass destruction in those countries are investigated and possible results of nuclear war in the region are analyzed.*

India and Pakistan move on the way of increasing nuclear potential. Both countries conducted underground nuclear tests in 1998. The reasons of the two countries to increase nuclear weapon are different. India has complicated relations with Pakistan and China, desire to strengthen the influence on Nepal, Bangladesh, Sri Lanka, wish to be not only regional, but also global leader. The reasons of Pakistan are to obtain parity with India in military sphere and to strengthen prestige among muslim countries. In January 2014 India had 90-110 nuclear war-

heads and Pakistan had 100-120. Important role in making decision concerning nuclear weapon play military man. Accumulation of nuclear weapon worry international community as there is no guarantee that worsening of relations between two countries will not grow into nuclear conflict.

Key words: India, Pakistan, South Asia, nuclear weapon, nuclear tests, nuclear potential, nuclear war.

Referances

1. Duz S. Indiiskaya «Agni-4» i ugroza lokalnoy yadernoy voyny v Yuzhnoy Azii / S. Duz // Vecherniy Volgodonsk. – 23. 01. 2014. [Electronic resource]. – Eccess mode: <http://vvolgodonsk.ru/news.php?go=look&id0=2257&t=26>.
2. Narbaev B. Yadernyi aspect v pakistano-indiiskikh otnosheniakh / B. Narbaev // Kazakhstan-Spectr – 2005. – № 4. – P. 1-11. [Electronic resource]. – Eccess mode: <http://kisi.kz/img/docs/1292.pdf>.
3. Skosyrev V. India prevraschaetsia v krupnuiu voennuiu derzhavu / V. Skosyrev // Nezavisimaia gazeta. – 10. 04. 2013. [Electronic resource]. – Eccess mode: http://www.ng.ru/world/2013-04-10/8_india.html.
4. Topychkanov P. Bomba protiv bomby / P. Topychkanov // Nezavisimoe voennoe obozrenie. – 15. 03. 2013. [Electronic resource]. – Eccess mode: http://nvo.ng.ru/armament/2013-03-15/1_bomb.html.
5. Khohlov I. Yadernyi arsenal Pakistana v svete rasprostraneniia islamistskogo radikalizma v Yuzhnoy Azii: Al-Kaida, Taliban, Afganistan, Pushtunistan / I. Khohlov // Tsentrasia – 18. 09. 2011. [Electronic resource]. – Eccess mode: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1316291760>.
6. Khranchikhin A. Apokalipsis v Yuzhnoy Azii / A. Khranchikhin // Pochta polevaia. – 9. 12. 2013. [Electronic resource]. – Eccess mode: <http://www.pochta-polevaya.ru/militaryanalytics/geopolitics/southasia/26776.html>.
7. Shevchenko O. Yaderni prohramy Indii i Pakistana: porivnialna kharakterystyka / O. Shevchenko // Viche. – 2008. – № 3. [Electronic resource]. – Eccess mode: <http://www.viche.info/journal/844>.
8. Ghosh P. India-Pakistan Nuclear War Would Kill 2 Billion People, End Civilization: Report / P. Ghosh // International Business Times. – 10.12.2013. [Electronic resource]. – Eccess mode: <http://www.ibtimes.com/india-pakistan-nuclear-war-would-kill-2-billion-people-end-civilization-report-1503604>.
9. Khan S. Nuclear Weapons and Conflict Transformation: The Case of India-Pakistan / S. Khan. – London : Routledge, 2009. – XIV, 202 p.
10. Nuclear forces // SIPRI. – 2014. [Electronic resource]. – Eccess mode: <http://www.sipri.org/research/armaments/nuclear-forces>
11. Rashid A. Beware Pakistan's small nuclear weapons / A. Rashid // Pakistan Today. – 23. 10. 2013. – [Electronic resource]. – Eccess mode: <http://www.pakistantoday.com.pk/2013/10/23/comment/beware-pakistans-small-nuclear-weapons>.
12. The Politics of Nuclear Weapons in South Asia / Ed. by B. Chakma. – Farnham : Ashgate Publishing, 2011. – 278 p.

ЯДЕРНОЕ ОРУЖИЕ КАК ФАКТОР МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В ЮЖНОЙ АЗИИ

Теленко О. М.

Кандидат политических наук, доцент кафедры международных отношений и дипломатической службы, Львовский национальный университет имени Ивана Франко.

Аннотация. *Характеризуются история и причины появления ядерного оружия в Южной Азии. Исследуются политика Индии и Пакистана в сфере ядерных вооружений, особенности разработки оружия массового уничтожения в этих странах, анализируются возможные последствия ядерной войны в регионе.*

Индия и Пакистан движутся по пути наращивания ядерного потенциала. Оба государства провели подземные ядерные испытания в 1998 г. Причины наращивания ядерного вооружения у каждого государства свои. Для Индии это сложные отношения с Пакистаном и Китаем, желание усилить влияние на Непал, Бангладеш, Шри-Ланку, стать не только региональным, но и глобальным лидером. Пакистан стремится добиться паритета с Индией в военной сфере и усиления авторитета среди мусульманских государств.

В январе 2014 г. Индия имела приблизительно 90-110 ядерных боеголовок, Пакистан – 100-120. Важная роль в принятии решений в отношении ядерного оружия принадлежит военным. Международное сообщество с тревогой следит за наращиванием ядерного вооружения. Ведь полной гарантии, что обострение отношений между двумя странами не перерастет в ядерный конфликт, не может дать никто.

Ключевые слова: *Индия, Пакистан, Южная Азия, ядерное оружие, ядерные испытания, ядерный потенциал, ядерная война.*

УДК 32.019.15:327.8

ВНУТРІШНІ ЗАГРОЗИ ТА ВИКЛИКИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕДІА-ПРОСТОРІВ: НАУКОВЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Конах В. К.

Кандидат політичних наук, докторант Національного інституту стратегічних досліджень.

Анотація. *Аналіз наукових публікацій присвячених внутрішнім загрозам та викликам розвитку національних медіа-просторів дозволяє віднести до них: внутрішні маніпулятивні інформаційно-психологічні впливи, протиправне розповсюдження інформації, а також розповсюдження протизаконного, шкідливого та неетичного контенту.*

Зокрема маніпулятивні інформаційно-психологічні впливи є результатом, як позиції власників, так і діяльності мас-медіа, що пов'язано з сутністю сучасної медіа-діяльності, яка визначається концентрацією, монополізацією та комерціалізацією мас-медіа. Серед форм протиправного розповсюдження інформації нині найпоширенішими є порушення авторських та суміжних прав на інформаційну продукцію, зокрема піратство й плагіат. Щодо розповсюдження протизаконного контенту, то під ним розуміють зокрема такий, що має відношення: до національної безпеки, в тому числі - поширення пропаганди тероризму. Щодо розповсюдження засудливого, зокрема неетичного контенту, то ця проблема пов'язана передовсім з позицією мас-медіа – нерідко журналісти, користуючись практично необмеженою свободою інформації, розповсюджують недостовірні дані про особу, образи на її адресу.

Поява вищезазначених загроз та викликів розвитку національних медіа-просторів призводить не лише до пошуку нових форм та засобів протидії ним, а й до переосмислення співвідношення засад демократії, зокрема свободи мас-медіа та необхідності контролю за їх діяльністю, підвищення забезпечення відповідальності мас-медіа перед суспільством тощо.

Ключові слова: *внутрішні загрози та виклики розвитку медіа-просторів, маніпулятивні інформаційно-психологічні впливи, протиправне розповсюдження інформації, протизаконний та неетичний контент.*

Постановка проблеми. Свобода слова і свобода інформації є священними для західної культури – вони є засадничими принципом ліберальної демократії. Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., внаслідок запровадження новітніх інформаційних технологій та удосконалення їх матеріально-технічної бази, відбулося небачене розширення медіа-простору, яке створило безпрецедентні передумови для вільного створення та розповсюдження інформації. В цілому наявність множини диверсифікованих джерел інформації сприяє становленню демократичних принципів та свобод. Проте, вищезазначене зміни призвели не лише до позитивних наслідків, а зумовили появу нових викликів та загроз, які зокрема пов'язані з тим, що деякі із суб'єктів інформаційних відносин як на національному, так і глобальному рівнях, перетворивши інформацію на зброю, використовують свободу інформації для того щоб спотворити її засадничі принципи. Як зауважує російський медіа-аналітик Василь Гатов: «Якщо ХХ століття ознаменувалося боротьбою за свободу інформації та з цензурою, то ХХІ століття характеризуватиме зловживання недоброзичливих

діячів, держав чи корпорацій правом на свободу інформації» [1]. Таким чином, на сучасному етапі навіть розвинені демократичні держави стикаються з необхідністю переосмислення завдань пов'язаних з захистом національних медіа-просторів. Зокрема, нині актуальною постає проблема захисту національних медіа-просторів від внутрішніх маніпулятивних інформаційно-психологічних впливів, яка пов'язана як з позицією окремих власників, так подекуди й з поведінкою журналістів.

Мета статті – аналіз внутрішніх загроз та викликів розвитку національних медіа-просторів, визначення факторів, що спричиняють їх появу та ескалації, а також визначення засобів протидії ним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Впродовж останніх десятиріч увага дослідників була зосереджена на визначенні нових внутрішніх загроз та викликів розвитку національних медіа-просторів, а також пошуків шляхів протидії ним. Зокрема проблемі протидії внутрішнім маніпулятивним впливам присвячені роботи М. Ліпсона, М. Прайса та П. Круга; розповсюдженню та протидії так званому «медіа-тероризму» – В. Циганов, Г. Ласвелла, П. Вілкінсона та А. Шміта, порушенню авторських прав – М. Дорош, Дж. Карганаса, Т. Якобсена, розповсюдженню неетичного та протизаконного контенту – Д. Бойніка, Е. Фіхтеліуса, С. Фенглера. Таким чином на нинішньому етапі існує низка робіт, як зарубіжних, так і вітчизняних авторів на означеному напрямі.

Основні результати дослідження. Інформаційна сфера демократичного суспільства передбачає функціонування незалежних мас-медіа, які повинні забезпечити об'єктивне, неупереджене, правдиве викладення інформації споживачу. Проте, мас-медіа не можуть існувати без капіталу, тому навіть у демократичних суспільствах вони в більшій чи меншій мірі залежні – від власників, рекламодавців, ринкової кон'юнктури. І хоча для того, щоб використовувати мас-медіа, не обов'язково ними володіти, проте власність на них створює додаткові передумови для використання їх у якості інструменту маніпулятивного інформаційно-психологічного впливу. Як наслідок мас-медіа не лише слугують важливим засобом інформування населення, а й почасти поляризуються відповідно до фінансової залежності та використовуються їх власниками для соціального та політичного маніпулювання.

Необхідно зазначити, що проблема застосування внутрішніх маніпулятивних впливів пов'язана з сутністю сучасної медіа-діяльності, яка нині визначається своєрідним трикутником: концентрацією, монополізацією та комерціалізацією мас-медіа. Ще однією зі світових тенденції розвитку медіа-простору постає зрощування інформаційного бізнесу з фінансово-промисловим капіталом. Такі явища, на думку дослідників, простежуються фактично у всіх країнах світу [2].

Зокрема щодо концентрації та монополізації мас-медіа, то очевидним наслідком постає так званий «ефект Берлусконі», коли якась особа чи партія створюють медіа-імперію і користуються широчезним і неконтрольованим політичним впливом. Як зазначає Морріс Ліпсон «така концентрація права власності в руках обмеженого кола осіб представляє собою потенційну небезпеку, оскільки може призвести до можливої концентрації впливу задля його використання в політичних, особистих, ідеологічних або комерційних цілях» [3, с. 30]. На інші загрози у зв'язку з концентрацією мас-медіа звертають увагу й Монро Прайс та Пітер Круг – «компанії, у чиїх руках перебувають мережі розповсюдження, можуть використовувати своє положення «контролера» для розповсюдження інформації та програм лише своєї інформаційної групи. Таким чином, обмежується свобода розповсюдження. <...> У зв'язку з концентрацією ЗМІ виникає стурбованість у зв'язку з питанням, чи надає подана громадянам інформація простір для розвитку національної са-

мобутності, а також наскільки вона дозволяє накопичувати національний досвід під час надання громадянам інформаційних послуг» [4]. Тому, як слушно відмічають Річард Коллінз та Кристина Марроні, у демократичному суспільстві не повинна домінувати єдина медіа-компанія, навіть якщо вона представляє диверсифіковану продукцію [5, с. 66].

Американські дослідники Р. Беркман та Л. Кітч зауважують, що найбільш небезпечним типом концентрації мас-медіа є монопольна власність. За класифікацією авторів вона може включати: багатоманітну власність над декількома медіа одного типу – власність декількох газет або декількох радіостанцій, або декількох телевізійних станцій; медіа-конгломерати – власність на різні типи ЗМІ, наприклад, власність на газету та телевізійну станцію, або на газету та радіостанцію; по-третє, конгломерати різних індустрій – власність на медіа та власність в інших індустріях, які не пов'язані з комунікаціями. [6, с. 42].

Як механізм боротьби з концентрацією та монополізацією мас-медіа науковці пропонують встановлення абсолютної прозорості щодо приватної власності в медіа-індустрії та застосування громадський контроль та регулювання [7, с. 71]. А Іоана Авдані взагалі вважає що, прозорість власності мас-медіа є їх суспільним обов'язком. Адже мас-медіа мають двояку природу: з одного боку вони є комерційними підприємствами, а з іншого – інструментом забезпечення прав людини. «Засоби масової інформації існують для того, щоб діяти від імені суспільства та згідно його мандату. Саме цей мандат суспільства накладає на ЗМІ особливі зобов'язання щодо прозорості, оскільки фактично ЗМІ надають суспільні послуги, не дивлячись на приватну форму власності» [8, с.23]. А на думку П. Маковей, Н. Гогу та И. Бундукі, за відсутності інформування суспільства про тих, хто стоїть за тими чи іншими мас-медіа «порушується право громадян на доступ до інформації про власність, джерелах фінансування, редакційну політику або політичну орієнтацію мас-медіа» [9, с. 46].

Щодо комерціалізації мас-медіа, то вона, перетворивши інформацію на товар, який можна вигідно продати аудиторії та нівелюючи поняття «свободи поглядів» – звівши його до уседозволеності, призводить до розповсюдження неперевіреної інформації, а почасти й відвертій брехні лише тому, що це може принести надприбутки їх власникам. Особливо ці проблеми загострилися із розвитком та повсякденним використанням «всесвітньої павутини», оскільки Інтернет який створювався, як важливий інструментом для здійснення права на вираження думок, ідей, поглядів реалізації права на свободу слова, в останні роки перетворився на майданчик протиправного розповсюдження інформації, а також розповсюдження протизаконного та засудливого (шкідливого чи неетичного) контенту.

При цьому під протизаконним контентом розуміють такий, що має відношення: до національної безпеки (інструкції з виготовлення вибухових пристроїв, з незаконного виробництва наркотиків, інструкції з проведення терористичних акцій); до захисту неповнолітніх (образливі форми маркетингу, сцени насильства, порнографія); до захисту людської гідності (підбурювання до расової ненависті або расової дискримінації); до економічної безпеки (шахрайство, інструкції по піратському використанню кредитних карток); до захисту інформації (діяльність злочинних хакерів); до захисту приватного життя (недозволена передача персональних даних, електронне переслідування); до захисту репутації (наклеп у пресі, незаконна порівняльна реклама); до інтелектуальної власності (недозволене поширення творів, захищених авторським правом, наприклад, комп'ютерних програм або музичних творів) [10, ст. 1]. Під засудливим контентом розуміється такий, що не є протизаконним, проте поширення якого обмежене (наприклад тільки для дорослих), а також зміст, якого може образити деяких користувачів, хоча його розповсюдження не обмежене в силу принципу свободи самовираження [10, ст. 1]. У цьому контексті слід

відмітити, що вищезазначені види інформації у різних державах можуть належати до різного типу контенту, тому по відношенню до них можуть прийматися різні види обмежень, проте існують деякі види інформації, розповсюдження якої заборонено в більшості держав.

До прикладу дитяча порнографія – це той тип контенту, заборона якого не підлягає сумніву, так само як і кримінальна відповідальність за її поширення. Як зауважує Ів Саломон, експерт Ради Європи: дитяча порнографія – це той тип контенту, який є кримінально караним в усіх країнах, і для боротьби з нею потрібна широка міжнародна співпраця. Тому вона вважає, що один із методів боротьби з дитячою порнографією постає блокування такого контенту. Однак, воно не завжди діє ефективно, оскільки, по-перше, користувачі можуть знаходити способи обійти ці блоки; по-друге, рішення блокувати викликає протест у провайдерів, які побоюються, що об'єктом блокування можуть стати й інші сайти, які не містять забороненого чи шкідливого контенту. Тому важливо, аби ці законодавчі норми були прописані максимально чітко [11]. Ще одним засобом боротьби з незаконним контентом є його видалення, у такому випадку відповідальності за його розміщення покладається на Інтернет-провайдерів. Проте, медіа-експерти, зокрема Синтія Вонг, такі кроки вважають невиправданими, з огляду на те, що захист посередників, якими і є Інтернет-провайдери від відповідальності є надзвичайно важливим для збереження Інтернету як інструменту безкоштовного висловлювання і доступу до інформації [12, с. 21].

Окремим викликом розповсюдження незаконного контенту в медіа-просторі постає проблема розповсюдження пропаганди тероризму, або так званого «медіа-тероризму», який так само як і інформаційно-психологічна війна здійснюється на політичному, філософському, правовому, естетичному, релігійному та іншому напрямках, тобто в духовній сфері, там, де ведеться боротьба ідей. Таким чином медіа-тероризм – це, одна з форм негативного інформаційно-психологічного впливу на особистість, суспільство і державу. Як зауважує В. Циганов, на відміну від тероризму минулого, який являв собою своєрідне «тріо», учасниками якого були «терористи + їхні жертви + влада», сучасний тероризм, частіше за все виступає у вигляді «квартету», партії якого виконують «терористи + їхні жертви + влада + ЗМІ». На його думку медіа-тероризм являє собою цілеспрямоване, планомірне, систематичне використання можливостей засобів масової інформації для створення и тиражування почуттів страху (жаху, занепокоєння, тривоги) і розповсюдження їх в інформаційному просторі з метою маніпулювання суспільною свідомістю [13, с. 19].

На той факт, що стратегія тероризму розрахована не так на безпосередні фізичні наслідки застосування сили, заподіяну нею матеріальну шкоду чи значну кількість загиблих, крах систем життєзабезпечення тощо, а радше на досягнення психологічного ефекту – сіяння страху і жаху, аналітики звернули увагу ще у ХХ ст. [14]. А зважаючи на швидкий розвиток інформаційних технологій та їх успішне використання терористами, в науці набула поширення теорія щодо наявності «симбіотичного зв'язку» між тероризмом та мас-медіа, згідно з якою терористичні організації використовують мас-медіа, як провідник для своїх меседжів до широкого загалу, одночасно постачаючи «гарячі новини» мас-медіа [15]. У цьому контексті Тед Коппел із американської телекомпанії АВС слушно зауважує: «мас-медіа – особливо телебачення – й терористи, вступаючи у відносини спеціальної залежності, потребують одні одних, між ними виникають відносини симбіозу. Без телебачення терорист уподібнився б до філософа, закинутого у лісові нетрі, до голосу якого ніхто не дослухається й докази якого ніким не почуті. Але й телебачення без показу актів терору втратило б значною мірою інтерес аудиторії» [16].

Ще однією небезпекою висвітлення терористичної діяльності в мас-медіа постає те, що останні, як правило, не лише викладають факти, але й відбивають певні політичні, ідеологічні, національні, релігійні пристрасті. Залежно від позиції джерела інформації, терористи можуть постати або революціонерами, партизанами, борцями за незалежність або ж міжнародними злочинцями, маніакальними особистостями, мізантропічними фанатиками. Як зауважує Н'юман-Браун, «з урахуванням сучасних методів пропаганди, така інформація в послідовному порядку її висвітлення може змінити громадську думку в культурній, політичній та юридичній сферах діяльності» [17, с. 170]. Таким чином, на сучасному етапі атрибутивною ознакою тероризму стало активне використання інформаційних технологій, здатних перетворити цільову аудиторію на об'єкт маніпулювання.

Відтак, наявні проблеми висвітлення терористичної діяльності в мас-медіа на сучасному етапі зумовлюють необхідність перегляду не лише питання відповідальності мас-медіа перед суспільством, а також співвідношення засад демократії, зокрема свободи мас-медіа та необхідності контролю за їх діяльністю. У цьому контексті дослідники виділяють кілька підходів, якими можуть керуватися уряди демократичних суспільств для впливу на спосіб висвітлення терористичної діяльності у мас-медіа. Зокрема, Пол Вілкінсон виокремлює: політику повного невтручання в роботу мас-медіа, політику певного цензурування матеріалів у мас-медіа та політику саморегулювання мас-медіа. Так, політика повного невтручання або його максимальної мінімізації, на думку автора, передбачає не застосування урядом жодних специфічних заходів для регулювання висвітлення «терористичних матеріалів» через мас-медіа, незважаючи на особливості ситуації чи її можливі наслідки. Водночас П. Вілкінсон зауважує, що небезпеки такого підходу є цілком очевидними: досвідчені і компетентні у використанні мас-медіа терористичні організації користуватимуться величезною владою ЗМІ для посилення створеної ними атмосфери страху і руйнування, для розповсюдження пропаганди їхньої діяльності, для поширення їх курсу або примусу викупу від уряду, компаній чи багатих громадян. Друга альтернатива полягає у певному цензуруванні матеріалів мас-медіа на основі законного регулювання. Тут П. Вілкінсон посиляється на аргументи прихильників цензурування мас-медіа, які хоч і погоджуються, що свобода слова та публічних політичних дебатів є одним із несучих стовпів концепції демократичного суспільства, та все ж зазначають, що запровадження певних обмежень вільного вираження думок у ЗМІ іноді може бути необхідним заходом для боротьби з тероризмом. Згаданий автор вказує на те, що більшість медіа-організацій підтримують третій з можливих варіантів, тобто добровільне самообмеження. У цьому випадку мас-медіа самі розробляють нормативні принципи, яким саме чином діяти у кризових ситуаціях, спровокованих терактом [18, с. 154-157].

Водночас, важко не погодитися з думкою деяких дослідників щодо того, що запровадження цензури дійсно зменшує загрозу розповсюдження протизаконного контенту, зокрема «тероризм можна стримати завдяки «особливим заходам», але це неминуче призведе до тимчасового скорочення або припинення дії певних свобод. Наприклад, цензура <...> може бути необхідною» [19, с. 92]. Однак, українські та європейські експерти зазначають, що головна складність полягає в тому, аби боротьба зі справді шкідливим та незаконним контентом не перетворилась на необґрунтовану цензуру та закриття мас-медіа. Зокрема, Танел Танг – експерт Ради Європи зауважує, що часто буває складно встановити критерії блокування контенту: «Перш ніж забороняти сайти, я б радив державі подумати двічі. Обмеження повинні стосуватися виняткових випадків, оскільки не можна обмежувати права громадян на свободу слова та доступ до інформації» [20].

Іншим викликом демократичного розвитку медіа-простору постає протиправне розповсюдження інформації, зокрема порушення авторських та суміжних прав на інформа-

ційну продукцію. При цьому, найпоширенішими видами порушення авторських прав на сучасному етапі є «піратство» – неправомірне відтворення та поширення об'єктів авторського права та плагіат – приписування собі чужої інтелектуальної власності або її творче використання: переклад, адаптація, аранжування без отримання належного дозволу.

Говорячи про «піратство» слід зауважити, що більшість науковців негативно ставляться до цього явища називаючи його «глобальним батоном», «міжнародною чумою» та «нірваною для злочинців» [21]. Транснаціональні корпорації, гіганти звукозапису і кіностудії намагаються зупинити піратську індустрію, що росте та розвивається просто на очах. Офіс Торгового представника США також намагається боротися з піратством шляхом публікації щорічного «списку 301», що демонструє рівень захисту інтелектуальної власності у різних країнах світу та має на меті привернення уваги керівництва країн до означеної проблеми.

Зрозуміло, що інформаційне піратство негативне явище з яким слід боротися усіма наявними законними методами, проте проблема його розповсюдження не така однозначна, як видається на перший погляд. Зокрема це пов'язано з тим, що трактувати визначення піратства можна в досить широкому діапазоні: починаючи від незаконного копіювання і використання творів без згоди автора з метою перепродажу в комерційних масштабах, закінчуючи широко поширеною практикою особистого копіювання поза юрисдикцією щодо дотримання авторського права [22].

У цьому контексті слід зауважити, що на сучасному етапі дослідники намагаються розводити ці поняття, адже насправді існує принципова різниця між тим хто протиправно розміщує інформаційну продукцію з метою отримання прибутку, чи тим хто використовує інформацію задля задоволення власних інформаційних потреб. Зокрема, російський правник Станіслав Семілетов звертає увагу на те, що в Інтернеті є усталеною практикою копіювання веб-сторінок з інформацією для особистого вживання з розміщених для вільного огляду веб-сайтів, причому такі дії є безальтернативною необхідністю і способом фіксування необхідної інформації, а також основною перевагою Інтернету, як новітнього технічного засобу, але, з іншого боку, такі дії формально є порушеннями авторських прав [23]. А професор юридичного факультету Університету Чемпен Джон Тегранян підрахував, що сучасний активний користувач мережі Інтернет порушує авторське право щоденно, причому розмір компенсації, яку від нього можуть вимагати правовласники сягає 12 млн. дол. [24, с. 547]. З огляду на зазначене, такі науковці як Крістін Енгстрьом та Рікард Фальквінге доходять до висновку про те, що сьгоднішні підходи до забезпечення авторського права незбалансовані та несучасні. Адже на їх думку Інтернет – це різновид сучасної бібліотеки, до якої всі, у тому числі люди з обмеженими фінансовими можливостями можуть отримати доступ. Тому, на думку дослідників наразі слід змінювати концепт застосування авторського права в Інтернеті, а саме зробити будь яке копіювання та використання інформації у власних цілях некомерційним – безкоштовним, а також спростити та скоротити строк комерційного захисту [25, с. 5-6]. Подібний підхід підтримує і Пітер К. Йу, який зауважує, що захист прав інтелектуальної власності може бути благом або ж загрозою для свободи Інтернету. Тому на його думку, у тих країнах, де інформаційні потоки обмежені, балансування закону про авторське право, ймовірно потребує подальшого врегулювання, зокрема шляхом уведення: принципу справедливого використання, що передбачає можливість обмеженого використання захищеного авторським правом твору з метою критики, навчання або повідомлення новин, винятків для освітнього використання, обмеження на права переробки тощо [26, с. 8].

Іншим виміром проблеми щодо порушення авторських прав є плагіат, зокрема і в діяльності ЗМІ. Із розвитком цифрових технологій протиправне запозичення чужого контенту: тексту, зображення, графіки, фото, аудіо, відео, привабливого, успішного дизайну медійного проекту, програми стало епідемією у сучасній журналістиці. Однак, як зауважує український науковець Катерина Афанасьева, не зазначення чи неналежне маркування автора, джерела інформації є обманом своєї аудиторії, суспільства, адже поширюється неточна, неповна, недостовірна інформація, що може не тільки призвести до непорозумінь і скарг, а й дезорієнтувати людей. Надійна охорона авторського права журналістів, незалежно від того, які соціальні, політичні й культурні умови переважають у країні, допомагає забезпечити цілісність ЗМІ, а отже й довіру до них з боку суспільства [27]. На думку датського експерта з авторського права Т. Якобсена належним чином забезпечені права авторів є показником якісного рівня ЗМІ, адже на його думку «у разі, коли журналісти не наділені правами на інформацію, навряд чи можна покладатися на її надійність» [28].

Ще одним викликом розвитку медіа-простору постає розповсюдження засудливого, зокрема неетичного контенту. Варто зауважити, що ця проблема є актуальною і для демократичних країн, зокрема це засвідчують дискусії стосовно відповідальності мас-медіа, що останніми роками тривають у Європі. Нерідко мас-медіа користуючись практично необмеженою свободою інформації, розповсюджують недостовірні дані про особу, образи на її адресу. Чимало представників політики, економіки, суспільного життя не знаходять спокою в очікуванні того, що про них напишуть найвпливовіші за накладом та діапазоном розповсюдження видання. Подекуди таким чином різко обривалася не одна обнадійлива кар'єра. Така ситуація стає можливою з огляду на те, що у більшості випадків правовими нормами демократичних країн це не забороняється, а принципи ринкової економіки далеко не завжди відповідають моральним та етичним принципам журналістики. Крім того мас-медіа почасти не гребують і протиправними методами – у цьому контексті варто згадати скандал довкола вже неіснуючої британської газети «News of the World» із холдингу Руперта Мердока, журналісти якої, аби отримати ексклюзивну інформацію, прослуховували телефонні дзвінки зірок та підкуповували поліцейських.

Тож вагомим фактором, що обмежує неетичну поведінку стає сумління журналіста, а також кодекси етичної поведінки на які, як окремі журналісти, так і цілі редакції погоджуються на добровільній основі. В цьому контексті Девід Бойнік зазначає, що «етичні кодекси можуть виконувати безліч функцій, але їх головна функція – впливати на поведінку журналіста, викликаючи в них відповідальність перед суспільством» [29]. А відомий американський журналіст Девід Рендал відмічає, що: «Кодекс честі журналіста – це зведення правил, яких має притримуватися (або соромитися того, що не притримується) кожен поважачий себе журналіст» [30]. Зокрема до таких правил він відносить чесність, доброту та запобігання конфліктам. Один з найвідоміших репортерів Швеції Еріх Фіхтеліус також дуже детально розглядає стандарти роботи журналіста та передовсім виділяє такі як незаангажованість, нейтральність, точність та відокремлення фактів від коментарів [31, с. 159-163]. В цьому контексті варто звернути увагу й на слова комісара з прав людини Ради Європи Томаса Хаммарберга, який застерігає насамперед країни з традиційною демократією щодо реальної можливості зникнення критичної журналістики. Зокрема він зауважує, що незаконна та неетична діяльність в інформаційній сфері «дуже швидко викликає недовіру до мас-медіа з боку громадян та може використовуватися урядами в якості приводу для нав'язування регулювання та навіть цензури» [32].

Водночас слід зауважити, що результати аналітичних досліджень та практичних доробок останніх років в сфері забезпечення відповідальності мас-медіа перед суспільством

вказують на підвищення соціального інтересу до утворення нових форм журналістської підзвітності та намагання професійних спільнот переглянути наявні форми саморегуляції. Зокрема, дослідження Сюзани Фенглер засвідчили, що медіа-працівники багатьох країн ставлять під сумнів ефективність наявних практик саморегуляції мас-медіа. При цьому найбільш вагомими інструментами саморегуляції вважають нормативні засоби, а саме – настанови компаній (середня оцінка – 3,71 із 5) та медійне законодавство (3,64 з 5). Середній вплив мають такі традиційні засоби регулювання як етичні кодекси (3,43) та медіа-ради (2,95). Медіа-критика у мас-медіа (2,72), медіа-омбудсмен (2,27) чи галузеві журнали (2,16) мають ще менший вплив [33]. Тому нині не лише держави з перехідними суспільствами, а й національні медіа-системи, які вважалися взірцями у царині саморегулювання знаходяться в пошуках нових структур, форм та інструментів оптимізації свого функціонування.

Необхідно зазначити, що вищеперераховані виклики розвитку медіа-простору характерні для всіх сучасних видів мас-медіа, проте найбільшого розповсюдження мають в Інтернет-середовищі. Така ситуація насамперед пов'язана з особливостями мережі: можливості анонімного користування, можливості миттєвого створення та видалення контенту, а також неможливості перевіряти увесь контент, який завантажують у всесвітню павутину. Тому сьогодні як ніколи важливо аби Інтернет-медіа в своїй діяльності дотримувалися етичних і правових вимог, що стосуються й інших мас-медіа, а також дотримувалися «нетикету» – загальних правил поведінки в Інтернеті. У цьому контексті Вірджинія Шиа, автор книги «Мережевий етикет» у 10 правилах поведінки в Інтернеті зауважує про необхідність дотримання тих же законів, стандартів поведінки, що і звичайному житті не дивлячись на те, що у віртуальному просторі шансів бути спійманими на гарячому значно менше. Також вона застерігає: «Не вірте тому, хто каже: «Вся етика тут полягає в тому, що Ви самі для себе встановите» [34].

Висновки. Аналіз наявних наукових публікацій щодо осмислення внутрішніх загроз та викликів розвитку національних медіа-просторів дозволяє до них віднести внутрішні маніпулятивні інформаційно-психологічні впливи, розповсюдження протизаконного, шкідливого та неетичного контенту, а також протиправне розповсюдження інформації. Вищезазначені загрози та виклики навіть у демократичних суспільствах призводить не лише до пошуку нових форм та засобів протидії ним, а й до переосмислення співвідношення засад демократії, зокрема свободи мас-медіа та необхідності контролю за їх діяльністю, питання підвищення забезпечення відповідальності мас-медіа перед суспільством тощо.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження на означеному напрямку можуть бути сконцентровані на вивченні наявних загроз та викликів внутрішніх загроз та викликів розвитку національного медіа-простору України та вироблення напрямів протидії ним, зокрема розробки та провадження Стратегії безпеки національного медіа-простору.

Список використаної літератури

1. Цит. за: Вайс М. Повелителі брехні: інформація, культура та гроші на службі Кремля [Електронний ресурс] / М. Вайс, П. Помаранцев // Часопис «Критика». – 11-12 (205-206). Режим доступу: <http://krytyka.com/ua/articles/povelyteli-brekhni-informatsiya-kultura-ta-hroshi-na-sluzhbi-kremlya?page=2>.
2. Тангейт М. Медиагиганты. Как крупнейшие медиакомпании выживают на рынке и борются за лидерство / Марк Тангейт // Москва. СПб: Альпина Паблишер, 2006. – 262 с.

3. Липсон М. Европейские тенденции в области концентрации прав собственности на вещательные средства массовой информации: угроза общественному вещанию и разнообразию содержания / Моррис Липсон // СМІ как бизнес. – Третья южно-кавказская конференция СМІ Тбилиси, 2 ноября 2006. Бюро Представителя по вопросам свободы средств массовой информации Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ). – С. 29-42.
4. Прайс М., Круг П. Структура ЗМІ і сприятливе середовище [Електронний ресурс] / Монро Прайс, Пітер Круг [пер. з англ. Ян Чайковський] // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2004, № 32. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ji.lviv.ua/n32texts/monro1.htm>.
5. Collins R. New Media, New Policies: Media and Communications Strategies for the Future / Richard Collins, Cristina Murrone // Cambridge: Polity Press, 1996. – 243 p.
6. Berkman R. Politics in the Media Age / R. Berkman and W. L. Kitch // New York: McGraw-Hill Book Company, 1986. – 332 p.
7. Cuilenburg van J. New perspectives on media diversity. Toward a critical-rational approach to media performance / Changing media and communications. Concepts, technologies and ethics in global and national perspectives [edited by Y. N. Zassursky and E. Vartanova]. Moscow: Faculty of Journalism // Publisher ICAR, 1998. – P. 71-85.
8. Авадани И. Игра под названием «угадай, кто?» в средствах массовой информации: почему информация о собственности в сфере средств массовой информации должна быть прозрачной / Центральноазиатская конференция СМІ как бизнес. – Бишкек, 19 октября 2006. – Бюро Представителя по вопросам свободы средств массовой информации Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ). – С. 21-34.
9. Маковой П., Гогу Н., Бундуки И. Реформы в области средств массовой информации в 2009-2013 годах: между обещанием и фактами / Исследование о реализации целей и приоритетных мер правительства Республики Молдова в области средств массовой информации, намеченных в Плане действий на период 2009-2013 гг. – Кишинев, 2014 – 70 с.
10. План мероприятий по обеспечению безопасного пользования Интернетом: Европейский Союз [Электронный ресурс] / Послание Комиссии Европейского Парламента, Европейского Совета, Экономического и Социального Комитета и Комитета Регионов. – 01. 01. 1998. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_097.
11. Саломон І. Україна входить в десятку країн-лідерів по поширенню дитячої порнографії [Електронний ресурс] / Ів Саломон // Media Sapiens. – 03. 10. 1214. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/law/iv_salomon_ukraina_vkhodit_v_desyatku_krainlideriv_po_poshirennyu_dityachoi_pornografii.
12. Вонг С. Не звинувачуйте зв'язківців: посередницька відповідальність і захист Інтернет-платформ / Синтія Вонг // «eJournal USA»: Державний департамент США, червень 2010 р. – Том 15. – № 6. – С. 19-21.
13. Цыганов В. Медиа-терроризм. Терроризм и средства массовой информации / Виктор Цыганов // К. : Ника-Центр, 2004. – 124 с.
14. Fromki D. The Strategy of Terrorism [Електронний ресурс] / David Fromkin // ESSAY, July 1975 Issue. – Режим доступу: <https://www.foreignaffairs.com/articles/1975-07-01/strategy-terrorism>.
15. Lockyer A. The Relationship between the Media and Terrorism [Електронний ресурс] / Lockyer Adam // Strategic and Defence Studies Centre. The Australian National University, 2003. – Режим доступу: <http://media.leeds.ac.uk/papers/pmt/exhibits/1767/lockyer.pdf>.

16. Цит. за: Ожеван М. А. Двогостра зброя [Електронний ресурс] / Микола Андрійович Ожеван // Національний інституту проблем міжнародної безпеки. – 06. 06. 2001. – Режим доступу: <http://www.niisp.org.ua/defa~144.php>
17. Цит. за: Коцур В. Тероризм і засоби масової інформації: межа об'єктивності і мас-медіального продовження терактів / Віталій Коцур // Політичний менеджмент. – № 6. 2009. – С. 167-172.
18. Wilkinson P. Terrorism versus Democracy. The Liberal State Response / Eugene P. Wilkinson // Second Edition. New York: Routledge, 2006. – 254. – р. 20.
19. Paletz D. L., Schmid A. P. Terrorism and the media / [editor: David L. Paletz, Alex P. Schmid] // London: Sage Pubns, 1992. – 250 p.
20. Дорош М. Свобода висловлювань в інтернеті – де її межа? [Електронний ресурс] / Марина Дорош // Media Sapiens. – 07. 10. 2014. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/law/svoboda_vislovlyuvan_v_interneti_de_ii_mezha.
21. Караганис Дж. Медиа пиратство в развивающихся экономиках / под. ред. Джо Караганиса [пер. с англ. А. Козырев] // США: Social Research Conclis. – 431 с.
22. Сосновский Н. Авторское право как инструмент международного экономического давления [Електронний ресурс] / Н. Сосновский // Всеукраинская лиги авторов. – 09. 07. 2012. – Режим доступу: <http://www.ula.ua/b/avtorskoe-pravo-kak-instrument-mezhdunarodnogo-ekonomicheskogo-davleniya>.
23. Семилетов С. И. Проблемы охраны авторских прав в российском секторе Интернета / Станислав Иванович Семилетов [Електронний ресурс] // Институт государства и права РАН. – Доклад на II Всероссийской конференции «Право и Интернет: теория и практика». – Режим доступу: <http://www.ifap.ru/pi/02/r18.htm>.
24. Tehranian J. Infringement Nation: Copyright Reform and the Law/Norm Gap / John Tehranian // Legal Studies Research Paper Series. – University of Utah S.J. Quinney College of Law. – P. 537-550.
25. Енгстрьом К., Фальквінге Р. Дело о реформе копирайта / Кристин Енгстрьом, Рикард Фальквінге // Creative Commons ССО, 2012. – 86 с.
26. Йу П. К. Просування свободи Інтернету через систему авторського права / Пітер К. Йу // «eJournal USA»: Державний департамент США, червень 2010 р. – Том 15. – № 6. – С. 7-9.
27. Афанасьєва К. О. Авторське право та свобода інформації – дві складові одного процесу [Електронний ресурс] / Катерина Олександрівна Афанасьєва // Режим доступу: http://3A%2F%2Fpravo-media.at.ua%2Ftext%2FAP_svoboda_info.doc&ei=19RiVYquCorTUavOgdgF&usq=AFQjCNGZkP6Qs_yLsC_Jo9nOf-4vov7cTA&sig2=YjHsJYjTvWA-jwWBXnb8sBg.
28. Якобсен Т. Х. Авторське право у засобах масової інформації / Т. Х. Якобсен [уклад. В. С. Дроб'язко] // Авторське право та суміжні права. Європейський досвід. Кн. 2. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 460 с.
29. Бойник Д. Опыт трех редакций [Електронний ресурс] / Девид Бойник // Библиотека Центра экстремальной журналистики. – 10. 05. 06. Режим доступу: http://www.library.cjes.ru/online/?a=con&b_id=644.
30. Рэндалл Д. Универсальный журналист [Електронний ресурс] / Девид Рэндалл; [перев. с англ. А. Порьяза] // М., 1996. Режим доступу: http://krotov.info/libr_min/17_r/an/randall.html.
31. Фихтелиус Э. Новости. Сложное искусство работы с информацией / Эрих Фихтелиус // М. : Медиа-Мир, 2008. – 200 с.

32. Хаммарберг Т. Этическая журналистика: саморегулирование защищает независимость средств массовой информации [Электронный ресурс] / Томас Хаммарберг // Режим доступа: http://commissioner.cws.coe.int/tiki-view_blog.php?blogId=3&bl=y.
33. Fengler S. How effective is media self-regulation? Results from a comparative survey of European journalists [Электронный ресурс] / Susanne Fengler // European Journal of Communication. – January 12, 2015. Режим доступа: <http://ejc.sagepub.com/content/early/2015/01/09/0267323114561009.abstract>.
34. Цит. за: Лоянич А. А. Жизнь Online. Просто как дважды два / А. А. Лоянич // М. : Эксмо. – 2008. – 432 с.

THE INTERNAL THREATS AND CHALLENGES OF THE NATIONAL MEDIA-SPACE DEVELOPMENT: THE SCIENTIFIC UNDERSTANDING OF PROBLEMS

Konakh V. K.

PhD in Political Science, the doctoral of the National Institute for Strategic Studies

Abstract. *The analysis of scientific publications devoted to the internal threats and challenges in the development of the national media spaces can be attributed to them: the internal manipulative information-psychological influence, unlawful distribution of the information, and the dissemination of illegal, harmful and unethical content.*

In particular manipulative information-psychological influences are the result of the position of the owners and the activities of the mass-media, due to the nature of modern media activity, which is determined by the concentration, monopolization and commercialization of the mass-media.

Among the forms of unlawful dissemination of the information the most common now are violations of copyright and related rights in information products, in particular piracy and plagiarism. As for the distribution of illegal content, it is understood the particular one that has to do to the national security, including the dissemination of the terrorist propaganda As for the distribution judgmental, particularly unethical content, this problem is primarily associated with the position of mass-media – journalists often take almost unlimited freedom of information, spreading false data about the identity, insults to r address.

The emergence such threats and challenges in the development of national media spaces leads not only to find new forms and means of countering them, but also to a rethinking of the correlation of the principles of democracy including freedom of the mass-media, although the need for control over their activities, improving the accountability of media to the society etc.

Key words: *the internal threats and challenges to the development of national media-spaces, the manipulative information-psychological influence, the illegal dissemination of information, the illegal and unethical content.*

References

1. Tsyт. za: Vays M. Poveliteli brehni: informatsiya, kultura ta groshI na sluzhbi Kremlya [Elektronniy resurs] / M. Vays, P. Pomarantsev // Chasopis «Kritika». – 11-12 (205-206). Rezhim dostupu: <http://krytyka.com/ua/articles/povelyteli-brekhni-informatsiya-kultura-ta-hroshi-na-sluzhbi-kremlya?page=2>.
2. Div. dokl. Tangeyt M. Mediagigantyi. Kak krupneyshie mediakompanii vyizhivayut na rynke i boryutsya za liderstvo / Mark Tangeyt // Moskva. SPB: Alpina Pablisher, 2006. – 262 s.
3. Lipson M. Evropeyskie tendentsii v oblasti kontsetratsii prav sobstvennosti na veschatelnyie sredstva massovoy informatsii: ugroza obschestvennomu veschaniyu i raznoobraziyu sodержaniya / Morris Lipson // SMI kak biznes. – Tretya yuzhno-kavkazskaya konferentsiya SMI Tbilisi, 2 noyabrya 2006. Byuro Predstavatelya po voprosam svobodyi sredstv massovoy informatsii Organizatsii po bezopasnosti i sotrudnichestvu v Evrope (OBSE). – S. 29-42.

4. Prays M., Krug P. Struktura ZMI I spriyatlive seredovische [Elektronniy resurs] / Monro Prays, Piter Krug [per. z angl. Yan Chaykovskiy] // Nezaleznyi kulturologichniy chasopis «Yi». – 2004, № 32. – Rezhim dostupu: <http://www.ji.lviv.ua/n32texts/monro1.htm>.
5. Collins R. New Media, New Policies: Media and Communications Strategies for the Future / Richard Collins, Cristina Murrone // Cambridge: Polity Press, 1996. – 243 p.
6. Berkman R. Politics in the Media Age / R. Berkman and W.L. Kitch // New York: McGraw-Hill Book Company, 1986. – 332 p.
7. Cuilenburg van J. New perspectives on media diversity. Toward a critical-rational approach to media performance / Changing media and communications. Concepts, technologies and ethics in global and national perspectives [edited by Y. N. Zassursky and E. Vartanova]. Moscow: Faculty of Journalism // Publisher ICAR, 1998. – P. 71-85.
8. Avadani I. Igra pod nazvaniem «ugaday, kto?» v sreds vah massovoy informatsii: pochemu informatsiya o sobstvennosti v sfere sredstv massovoy informatsi dolzhna bat prozrachnoy / Tsentralnoaziatskaya konferentsiya SMI kak biznes. – Bishkek, 19 oktyabrya 2006. – Byuro Predstavatelya po voprosam svobodyi sredstv massovoy informatsin Organizatsiya po bezopasnosti i sotrudnchestvu v Evrope (OBSE). – S. 21-34.
9. Makovey P., Gogu N., Bunduki I. Reformy v oblasti sredstv massovoy informatsii v 2009-2013 godah: mezhdub obeschaniem i faktami / Issledovanie o realizatsii tseyey i prioritetnykh mer pravitelstva Respubliki Moldova v oblasti sredstv massovoy informatsii, namechennykh v Plane deystviy na period 2009-2013 gg. – Kishinev, 2014. – 70 s.
10. Plan meropriyatiy po obespecheniyu bezopasnogo polzovaniya Internetom: Evropeyskiy Soyuz [Elektronniy resurs] / Poslanie Komissii Evropeyskogo Parlamenta, Evropeyskogo Soveta, Ekonomicheskogo i Sotsialnogo Komiteta i Komiteta Regionov. – 01. 01. 1998. – Rezhim dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_097.
11. Salomon I. Ukrayina vkhodit v desyatku krayin-lideriv po poshirennyu dityachoy pornografii [Elektronniy resurs] / Iv Salomon // Media Sapiens. – 03. 10. 2014. – Rezhim dostupu: http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/law/iv_salomon_ukraina_vkhodit_v_desyatku_krainlideriv_po_poshirennyu_dityachoi_pornografii.
12. Vong S. Ne zvinuvachuyte zv'yazklvtsIv: poserednitska vidpovidalnist i zahist Internet-platform / Sintiya Vong // «eJournal USA»: Derzhavniy departament SShA, cherven 2010 r. – Tom 15. – № 6. – S. 19-21.
13. Tsyiganov V. Media-terrorizm. Terrorizm i sredstva massovoy informatsii / Viktor Tsyiganov // K. : Nika-Tsentr, 2004. – 124 s.
14. Fromki D. The Strategy of Terrorism [Elektronniy resurs] / David Fromkin // ESSAY, July 1975 Issue. – Rezhim dostupu: <https://www.foreignaffairs.com/articles/1975-07-01/strategy-terrorism>.
15. Lockyer A. The Relationship between the Media and Terrorism [Elektronniy resurs] / Lockyer Adam // Strategic and Defence Studies Centre. The Australian National University, 2003. – Rezhim dostupu: <http://media.leeds.ac.uk/papers/pmt/exhibits/1767/lockyer.pdf>.
16. Tsyt. za: Ozhevan M. A. Dvogostra zbroya [Elektronniy resurs] / Mikola Andriyovich Ozhevan // Natsionalniy Institutu problem mizhnarodnoyi bezpeki. – 06. 06. 2001. – Rezhim dostupu: <http://www.niisp.org.ua/defa~144.php>.
17. Tsyt. za: Kotsur V. Terorizm i zasobi masovoyi informatsiyi: mezha ob'ektivnosti i mas-medialnogo prodovzheniya teraktiv / Vitaliy Kotsur // PolItichniy menedzhment. – № 6 2009. – S. 167–172.
18. Wilkinson P. Terrorism versus Democracy. The Liberal State Response / Eugene P. Wilkinson // Second Edition. New York: Routledge, 2006. – 254 p. – Rezhim dostupu: http://www.academia.edu/4028454/Paul_Wilkinson_Terrorism_Versus_Democracy_The_Liberal_State_Response_Cass_Series_Political_Violence_2006.
19. Paletz D. L., Schmid A. P. Terrorism and the media / [editor: David L. Paletz, Alex P. Schmid] // London: Sage Pubns, 1992. – 250 p.
20. Dorosh M. Svoboda vislovlyuvan v Interneti – de yiyi mezha? [Elektronniy resurs] / Marina Dorosh // Media Sapiens. – 07. 10. 2014. – Rezhim dostupu: http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/law/svoboda_vislovlyuvan_v_interneti_de_ii_mezha.
21. Karaganis Dzh. Media piratstvo v razvivayuschihsy ekonomikah / pod. red. Dzho Karaganisa [per. s angl. A. Kozyrev] // SShA: Social Research Conclis. – 431 s.
22. Sosnovskiy N. Avtorskoe pravo kak instrument mezhdunarodnogo ekonomicheskogo davleniya [Elektronniy resurs] / N. Sosnovskiy // Vseukrainskaya ligi avtorov. – 09. 07. 2012. – Rezhim dostupu: <http://www.ula.ua/b/avtorskoe-pravo-kak-instrument-mezhdunarodnogo-ekonomicheskogo-davleniya>.
23. Semiletov S. I. Problemyi ohranyi avtorskiykh prav v rossiyskom sektore Interneta / Stanislav Ivanovich Semiletov [Elektronniy resurs] // Institut gosudarstva i prava RAN. – Doklad na II Vserossiyskoy konferentsii «Pravo i Internet: teoriya i praktika». – Rezhim dostupu: <http://www.ifap.ru/pi/02/r18.htm>.
24. Tehranian J. Infringement Nation: Copyright Reform and the Law/Norm Gap // Legal Studies Research Paper Series. – University of Utah S. J. Quinney College of Law. – P. 537-550.

25. Engstrom K., FalkvInge R. Delo o reforme kopirayta / Kristin Engstrom, Rikard Falkvinge // Creative Commons CCO, 2012. – 86 s.
26. Tsyt. za: Yu P. K. Prosvannaya svobodi Internetu cherez sistemu avtorskogo prava / Plter K. Yu // «eJournal USA»: Derzhavniy departament SShA, cherven 2010 r. – Tom 15. – № 6. – S. 7-9.
27. Afanaseva K. O. Avtorske pravo ta svoboda Informatsiyi – dvi skladovi odnogo protsesu [Elektronniy resurs] / Katerina Oleksandrivna Afanaseva // Rezhim dostupu: http://pravo-media.at.ua/text/AP_svoboda_info.doc&ei=19RiVYquCorTUavOgdgF&usg=AFQjCNGZkP6Qs_yLsC_Jo9nOf-4vov7cTA&sig2=YjH-sJYjTvWAjwWBXnb8sBg.
28. Yakobsen T. H. Avtorske pravo u zasobah masovoyi informatsiyi / T. H. Yakobsen [uklad. V. S. Drob'yazko] // Avtorske pravo ta sumIzhnI prava. Evropeyskiy dosvid. Kn.2. – K. : Vidavnichiy Dim «In yure», 2001. – 460 s.
29. Boynik D. Opyit treh redaktsiy [Elektronniy resurs] / Devid Boynik // Biblioteka Tsentra ekstrimalnoy zhurnalistiki. – 10. 05. 06. Rezhim dostupu: http://www.library.cjes.ru/online/?a=con&b_id=644.
30. Rendall D. Universalniy zhurnalist [Elektronniy resurs] / Devid Rendal; [perv. s angl. A. Poryaza] // M., 1996. Rezhim dostupu: http://krotov.info/libr_min/17_r/an/randall.html.
31. Fihtelius E. Novosti. Slozhnoe iskusstvo raboty s informatsiyey / Erih Fihtelius // M. : Media-Mir, 2008. – 200 s.
32. Hammarberg T. Eticheskaya zhurnalistika: samoregulirovanie zaschischaet nezavisimost sredstv massovoy informatsii [Elektronniy resurs] / Tomas Hammarberg // Rezhim dostupu: http://commissioner.cws.coe.int/tiki-view_blog.php?blogId=3&bl=y.
33. Fengler S. How effective is media self-regulation? Results from a comparative survey of European journalists [Elektronniy resurs] / Susanne Fengler // European Journal of Communication. – January 12, 2015. Rezhim dostupu: <http://ejc.sagepub.com/content/early/2015/01/09/0267323114561009.abstract>.
34. Tsyt. za: Loyanich A. A. Zhizn Online. Prosto kak dvazhdyi dva / A. A. Loyanich // M. : Eksmo, 2008. – 432 s.

ВНУТРЕННИЕ УГРОЗЫ И ВЫЗОВЫ РАЗВИТИЮ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕДИА-ПРОСТРАНСТВ: НАУЧНОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ

Конах В. К.

Кандидат политических наук, докторант Национального института стратегических исследований.

Аннотация. *Анализ научных публикаций посвященных внутренним угрозам и вызовам развития национальных медиа-пространств позволяет к ним отнести: внутренние манипулятивные информационно-психологические воздействия, противоправное распространение информации, а также распространение противозаконного, вредного и неэтичного контента.*

В частности манипулятивные информационно-психологические воздействия являются результатом, как позиции владельцев, так и деятельности масс-медиа, что связано с сущностью современной медиа-деятельности, которая определяется концентрацией, монополизацией и коммерциализацией СМИ. Среди форм противоправного распространения информации в настоящее время наиболее распространенными являются нарушения авторских и смежных прав на информационную продукцию, в частности пиратство и плагиат. Касательно распространения противозаконного контента, то под ним понимают такой, который имеет отношение: к национальной безопасности, в том числе – распространение пропаганды терроризма. Что касается распространения осудительного, в частности неэтичного контента, то эта проблема связана прежде всего с позицией СМИ – нередко журналисты, пользуясь практически неограниченной свободой информации, распространяют недостоверные данные о личности, оскорбления в ее адрес.

Появление вышеперечисленных угроз и вызовов развитию национальных медиа-пространств приводит не только к поиску новых форм и средств противодействия им, но и к переосмыслению соотношения принципов демократии, свободы СМИ и необходимо-

сти контролю за их деятельностью, повышению обеспечения ответственности масс медиа перед обществом и тому подобное.

Ключевые слова: *внутренние угрозы и вызовы развитию медиа-пространств, манипулятивные информационно-психологические воздействия, противоправное распространение информации, противозаконный и неэтичный контент.*

ШВЕЦІЯ І ПАРТНЕРСТВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ІЗ СУСІДАМИ НА СХОДІ ЄВРОПИ В ЦІЛЯХ РОЗВИТКУ

Божко С. О.

Кандидат політичних наук, науковий співробітник науково-дослідної частини Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. В статті поставлено за мету вивчити підходи і пріоритети Швеції стосовно співробітництва Європейського союзу з країнами-сусідами на сході Європи. Дослідження цієї складової зовнішньої політики Стокгольма пояснюється його традиційною активністю на східному напрямку зовнішньої політики ЄС. Швеція була і є активним прихильником розширення ЄС і розвитку відносин з його новими країнами-сусідами, особливо східними. Східноєвропейська політика Стокгольма поєднує в собі багаторічний досвід (з 1960-х рр.) допомоги країнам «третього світу» в сфері розвитку та принципи і підхід Спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС. Зацікавленість Швеції Східною Європою визначається низкою причин. Основні з них, на думку автора, дві. По-перше, це постійно властива для шведської соціал-демократії тенденція до розширення свого впливу, до поширення соціал-реформістської ідеології. по-друге, велику роль грає економічна заінтересованість, прагнення забезпечити на основі політичного й ідеологічного впливу доступ капіталу своєї держави до ринків збуту і гарантованих джерел сировини. Крім того, проявляючи активність на східному векторі, Швеція намагається підвищити свою вагу всередині ЄС і сприяти зміцненню безпеки і стабільності на його східних кордонах.

Ключові слова: Швеція, зовнішня політика, Європейський союз, Європейська політика сусідства, програма «Східне партнерство», міжнародна допомога в цілях розвитку.

Роль Швеції в сучасних міжнародних відносинах значно перевищує її економічні та військові параметри. З другої половини ХХ ст. «питома вага» найбільшої скандинавської країни в світовій політиці значно зростала, що робить все більш проблематичним ігнорування її думки на різноманітних міжнародних форумах, навіть якщо мова йде про неспівпадіння підходів. Стокгольм виступає автором низки цінних ініціатив у рамках ООН та інших міжнародних організацій.

Після завершення міжблокового протистояння періоду «холодної війни» в 1992 р. Швеція відмовилась від ідеї нейтралітету як головного елементу її політики безпеки. Термін «нейтралітет» був замінений на вислів «військова позаблоковість». Зникнення радянської загрози відмінило необхідність у політиці нейтралітету, а членство з 1995 р. в ЄС зробило проведення такої політики неможливим. Євросоюз крім усього іншого – це політичний альянс. Нова формула, прийнята в Швеції в 1992 р., однак містила посилення на нейтралітет: шведське керівництво мало на меті показати, що країна зберігає можливість залишитися нейтральною у випадку війни. Різниця з попередньою доктриною полягає в тому, що нейтралітет є одним з варіантів політики, в той час, як протягом «холодної війни» він був єдиним можливим курсом в умовах воєнного конфлікту.

Термін «військова позаблоковість» означає для Швеції, з одного боку, дотримання політики неучасті у військових блоках, а, з іншого, активне міжнародне співробітництво в сфері розвитку торгівлі, захисту прав людини, запобігання конфліктів та залучення у загальносвітові та європейські інтеграційні процеси.

Крім того, з 1980-х рр. Швеція в своїй зовнішній політиці дотримується концепції «всеосяжної безпеки» (англ. мовою «comprehensive security»)¹. Стокгольм визначає наступні інструменти досягнення «всеосяжної безпеки»: операції з підтримки миру, гуманітарні місії, «демократичний, соціальний, економічний і екологічний розвиток», регіональне співробітництво і «міцні політичні та економічні відносини між демократичними державами» [11, с. 9-10].

Що стосується географічних векторів зовнішньої політики Швеції, то природним і ключовим пріоритетом для неї як країни, що територіально знаходиться в Європі, є європейська інтеграція, а засобом реалізації цього пріоритету є членство в Європейському Союзі. Протягом вже 20 років перебування в ЄС Стокгольм продемонстрував своє в загальному позитивне ставлення до поглиблення і розширення інтеграційних процесів. Швеція досить стримано ставиться до процесів наднаціоналізації всередині євроспільноти, але підтримує поглиблення інтеграції на міжурядовому рівні. З іншого ж боку, вона була і є активним прихильником розширення ЄС і розвитку відносин з його новими країнами-сусідами, особливо східними.

Після останнього етапу розширення ЄС в 2004 і 2007 рр. його східні кордони перетнули пострадянський простір. Новими сусідами Євросоюзу стали Білорусь, Україна і Молдова. Крім того, Європейське співтовариство географічно ще ближче наблизилось до регіону Чорного моря і Кавказу. Ця нова геополітична ситуація створила як додаткові можливості, так і збільшені ризики. Мова йде про те, що країни на схід від ЄС, з одного боку, стають об'єктом економічного проникнення, «господарським майданчиком», вивільненим внаслідок відходу потужного економічного гравця в особі колишнього СРСР. З іншого ж боку, вони є проблемним полем безпеки на периферії ЄС, джерелом і транзитером цілої низки загроз як традиційній, так і т. зв. «м'якій» безпеці. З огляду на це, держави-члени Європейського співтовариства зацікавлені в нейтралізації викликів безпеці шляхом реалізації різноманітних програм підтримки реформ у суспільно-політичній і соціально-економічній сферах нових держав-сусідів. Основна ж ціль західноєвропейських країн – це забезпечення сприятливих умов для розвитку власної національної економіки і зокрема її зовнішньоекономічної складової. Мова йде, перш за все, про необхідність задоволення експортних потреб транснаціональних корпорацій, малих і середніх підприємств. Стабільні периферія і зовнішнє оточення Європи – це місце збуту товарів, розміщення екологічно шкідливих виробництв, які постачатимуть продукцію з низькою собівартістю за рахунок використання дешевої робочої сили.

Зовнішня політика ЄС на його кордонах концептуалізована в програмі «Європейська політика сусідства», реалізація якої розпочалась у 2004 р. За роки роки своєї дії вона продемонструвала обмежену ефективність через низький рівень її фінансового й інституційного забезпечення і в цілому узагальнений підхід до співробітництва з сусідами. Тому на сучасному етапі Брюссель прагне реформувати власну політику сусідства шляхом збільшення фінансування і застосування більш диференційованого підходу стосовно країн-партнерів, з огляду на зовнішньополітичні пріоритети останніх і їхні успіхи в реалізації реформ.

Новою ініціативою в цьому плані є схвалена Європейською Радою в грудні 2008 р. Програма «Східне партнерство». Цей проект розроблений спільно Польщею і Швецією і передбачає поглиблення відносин ЄС з Україною, Молдовою, Білоруссю, Грузією, Вірменією і Азербайджаном.

¹ Зміст цього поняття полягає в тому, що безпека існує або не існує на декількох рівнях, починаючи від індивідуального, продовжуючи національним і закінчуючи міжнародним і глобальним. До компонентів «всеосяжної безпеки» належить не тільки військовий, але й економічний компонент та компоненти навколишнього середовища і прав людини.

Співавторство Швеції в розробці нового формату відносин ЄС із сусідами є свідченням традиційної активності Стокгольму на східному напрямку зовнішньої політики Євросоюзу. Виходячи з цього, вивчення підходу і пріоритетів Швеції стосовно співробітництва Євросоюзу з країнами-сусідами на сході може бути корисним з точки зору прогнозування напрямів розвитку політики східного сусідства ЄС і планування зовнішньої політики України в сфері європейської інтеграції. Крім того, реалізація програми «Східного партнерства» має збагатити емпіричну базу наукового аналізу Спільної зовнішньої і безпекової політики Євросоюзу.

Одразу ж слід зазначити, що Швеція з часів завершення «холодної війни» проводила досить активну політику в Центральній-Східній Європі, в основу якої була покладена допомога в сфері розвитку. Зусилля Швеції базувались на великому досвіді допомоги країнам «третього світу» в сфері міжнародного розвитку протягом 1960-1980 рр.

Особливості шведської політики в сфері міжнародного розвитку. Важливий аспект діяльності шведського уряду – це політика в сфері міжнародного розвитку. Шведська політика співробітництва в галузі розвитку спрямована на подолання бідності, підтримку демократії й захист прав людини, сприяння прогресивному урядуванню, соціальному та економічному розвитку, досягнення рівності між чоловіками й жінками і сталого розвитку.

Об'єктами допомоги Стокгольму виступають країни, що розвиваються², а також з 1990-х рр. країни колишнього соціалістичного табору.

Зацікавленість Швеції до зазначеної категорії держав визначається низкою причин. По-перше, постійно властивою для шведської соціал-демократії тенденцією до розширення свого впливу, до поширення соціал-реформістської ідеології. Країни, що розвиваються, і країни перехідного періоду, де ще досить нечітко виражена суспільна диференціація, і де широко відкриті двері для проникнення «зовнішніх» ідеологій, представляють для соціал-демократів привабливе поле діяльності. Причому соціал-демократи Швеції та й у цілому Скандинавії мають декілька істотних переваг перед європейськими колегами у своєму впливі на країни перехідного періоду тривалий досвід перебування при владі і визнані досягнення в соціальній сфері, а головне «неколоніальне минуле» цих держав [3, с. 249].

По-друге, велику роль грає економічна заінтересованість, прагнення забезпечити на основі політичного й ідеологічного впливу доступ капіталу своєї держави до ринків збуту і що особливо важливо в даний час гарантованих джерел сировини. В цьому контексті інтереси шведських монополій традиційно здійснюють досить відчутний вплив на зовнішньополітичну діяльність державних органів, які поставлені перед необхідністю створювати сприятливий клімат для економічної експансії монополій. Справа в тому, що розвиток нових галузей, менш прив'язаних до національних природних ресурсів, відкрив можливість розміщувати спеціалізоване виробництво практично в будь-якій країні. Особливо швидко експорт капіталу зі Швеції почав зростати з 1960-х років ХХ ст., з того часу зовнішні ринки продовжують виступати одним з найважливіших факторів економічного розвитку Швеції.

Зовнішньоекономічні зв'язки Швеції з країнами, що розвиваються здійснюються по трьох напрямках: по лінії зовнішньої торгівлі, експорту приватного капіталу і державної допомоги, яка є відносно невеликою за обсягом. Останньою обставиною можна пояснити критичне ставлення шведських соціал-демократичних теоретиків до західної «допомоги» цим країнам. Г. Мюрдаль, наприклад вважав, що програми розвитку, що базуються на іно-

² Інтерес Швеції до країн, що розвиваються, зростав у міру появи з 1940-х рр. на міжнародній арені все нових звільнених від колоніального гніту держав.

земній допомозі, сприяють стагнації і підсилення допомоги може бути потрібним лише для запобігання занепаду [7, с. 187].

Характерна риса шведської допомоги: хоча вона залежить від товарних поставок донора і передбачає часткове повернення виробничих витрат, все ж значна доля вкладених державних капіталів не повертається. Ця обставина пояснює, чим викликана така популярність допомоги зі Швеції в країнах, що розвиваються [3, с. 256].

Таким чином, діяльність Швеції в сфері міжнародного розвитку дозволяє останній розширити обрії зовнішньополітичного маневрування і отримати економічні і політичні дивіденди.

Позиція Швеції щодо східного виміру Європейської політики сусідства. На сучасному етапі зовнішня політика Швеції відносно нових східних сусідів ЄС керується як ідеологічними мотивами, а саме принципами сприяння міжнародному розвитку, зміцнення демократії і вільного ринку, так і прагматичними інтересами економічного (експорт товарів і капіталу тощо) і політичного (забезпечення політичної стабільності на східних кордонах ЄС) порядку. Причому реалізація ідеологічних настанов слугує досягненню суто практичних економічних і політичних цілей.

Співробітництво в сфері розвитку з країнами Центральної і Східної Європи Швеція розпочала в 1989 р. з метою підтримання процесу їх трансформації у демократичні держави з ринковою економікою, а також для прискорення їхньої інтеграції в міжнародне співтовариство. На таке співробітництво вона щороку виділяє 1 млрд. шведських крон.

З огляду на геополітичний імператив, головними донорами Стокгольму поступово стали її найближчі сусіди на сході і південному сході. Так відповідно до Програми шведського уряду «Співробітництво з країнами Центральної та Східної Європи (1999-2001 рр.)» як пріоритетне виділялось співробітництво з Естонією, Литвою, Латвією, Польщею, Росією та Україною. Основними напрямками були сприяння розширенню ЄС, подальша європейська інтеграція перелічених країн та надання їм допомоги у соціальній, економічній, політичній сфері, а також в охороні навколишнього середовища [6, с. 2].

Після вступу прибалтійських країн і Польщі до ЄС і приєднання їх у такий спосіб до великих фондів соціально-економічної допомоги пріоритетними для Швеції стали Україна, Росія і Молдова, а також країни Південного Кавказу: Грузія, Азербайджан і Вірменія. Першість України пояснювалась найбільшим поступом у демократичному розвитку порівняно з іншими реципієнтами допомоги, а також швидкий темп росту товарообігу, який у 2008 р. досяг позначки в 1 млрд. дол. США на рік.

У більшості випадків проекти співробітництва реалізуються через Шведське міжнародне агентство розвитку (SIDA), а саме його Департамент країн Східної Європи, Шведський інститут і такі установи спеціальної спрямованості, як Національна рада з охорони довкілля, Національний інститут з радіаційної безпеки та Національна інспекція з ядерної енергії. За питання співробітництва в галузі посилення безпеки відповідає Міністерство закордонних справ Швеції. Значна частина програм співробітництва реалізується через програми Європейського Союзу, спрямовані на країни Східної Європи, наприклад Програму технічної допомоги країнам СНД і Монголії (TACIS) і Європейську політику сусідства (ENP).

Головні цілі співробітництва – сприяти зміцненню спільної безпеки, поглиблювати культуру демократії, підтримувати сприятливі для суспільства економічні перетворення і екологічно виправданий розвиток.

Свою активність на східному напрямку зовнішньої політики ЄС Швеція продемонструвала в першому півріччі 2001 р. під час головування в Європейській Раді. Тоді у роз-

виток політики ЄС у Східній Європі вона запропонувала нову схему «трикутника» тристоронні модальності співробітництва за формулою «країна з ЄС-15 країна-кандидат ЄС східний сусід». Ця схема була взята до реалізації і знайшла своє втілення зокрема в діяльності єврорегіонів і цілої низки тристоронніх програм співробітництва в сфері розвитку.

Що стосується політики Швеції щодо України, то за обсягами допомоги їй Стокгольм входить у десятку найбільших її іноземних донорів і посідає друге місце серед країн Європи (після ФРН).

Співробітництво між Швецією і Україною спрямовується насамперед на передачу знань, обмін інформацією та розвиток організацій державного і недержавного сектору, що підтримують процес реформ. У відповідності з Програмою уряду Швеції ресурси вкладаються і будуть вкладатися тільки в ті галузі, де українській стороні бракує засобів, а також виходити з місцевих пріоритетів і можливостей.

Швеція, як про це говориться у Програмі, повинна активно сприяти боротьбі за чистоту навколишнього середовища й підвищенню надійності енергетичної системи в Україні, виділивши, зокрема, кошти на передінвестиційні розробки за ініціативою ЄБРР або Всесвітнього банку. Зазначається, що Україну потрібно до певної міри залучити до екологічного співробітництва в регіоні Балтійського моря, тому що річка Буг має непрямої вихід до нього, і є, таким чином, джерелом забруднення Балтійського моря. Тож рівень чистоти Львова стає частиною власних інтересів Швеції.

Перевага надається також заходам, які сприяють інтеграції України в структури європейського співробітництва. Ці заходи постійно координуються і проводяться консультації з партнерами цього співробітництва, наприклад, Європейським Союзом, Всесвітнім банком, Європейським банком реконструкції і розвитку (ЄБРР), а також з іншими великими партнерами двостороннього співробітництва і країнами Північної Європи.

В черговій Стратегії Швеції щодо України на період 2009-2013 рр. передбачалась реалізація наступних напрямків співробітництва – підтримка демократичного управління і забезпечення прав людини, захист навколишнього середовища, впровадження європейських екологічних стандартів і підвищення енергоефективності [10, с. 5-6].

Важливу роль в шведсько-українських контактах відіграє популяризація спільної культурно-історичної спадщини з метою зближення між народами і формування європейської ідентичності України.

Програма «Східне партнерство» як один з пріоритетів головування Швеції в Європейському Союзі в другому півріччі 2009 р. В заявах шведського уряду і опозиції щодо пріоритетів головування Швеції в ЄС була постійно присутня теза про Програму «Східне партнерство». До прикладу, прем'єр-міністр Швеції К. Рейнфельдт під час парламентських дебатів у шведському Риксдазі в жовтні 2008 р., звітуючи про свою участь у черговому засіданні Європейської Ради, відмітив, що «...започаткування східного партнерства є важливою справою і ЄС у такий спосіб підтвердив своє зацікавлення в подальшому поглибленні співробітництва із сусідніми країнами на сході» [4; 9]. Нову ініціативу підтримала і опозиційна Соціально-демократична партія Швеції, яка виступала за посилення підтримки демократичного розвитку Білорусі, України і Молдови і можливість залучення цих країн у майбутньому до лав ЄС [8, с. 11]. Народна ж партія Швеції (учасник урядової коаліції) в особі депутата національного парламенту М. Андреассона (з огляду на відсутність згадки в польсько-шведському документі про перспективу членства в ЄС) закликала також подати чіткий сигнал про євроінтеграційну перспективу тим сусідам на сході, які виконують Копенгагенські критерії.

Проект «Східне партнерство» передбачає три основних вектори співробітництва: поступове створення єдиної зони вільної торгівлі, підготовку до введення безвізового режиму й послідовне підключення країн-учасниць до єдиної європейської енергосистеми. Крім України, програма розрахована на Молдавію, Грузію, Вірменію й Азербайджан, а в перспективі Білорусь, якщо Мінськ зважиться на реформування нинішнього політичного укладу [1].

Це політика, що базується на диференційному підході співпраці з кожним з партнерів і присвячена підтримці кожної окремої країни з урахуванням її особливостей та темпів розвитку. Така ініціатива має наступні головні пункти:

- нові угоди про асоціацію для тих країн, які прагнуть і готові брати на себе відповідні далекосяжні зобов'язання з ЄС;
- комплексні програми за фінансової підтримки ЄС для покращення адміністративної спроможності країн-партнерів;
- поступова інтеграція в економіку ЄС (із дотриманням асиметрії, необхідної економікам країн-партнерів), включаючи юридичні зобов'язання щодо наближення регуляторних норм;
- заохочення країн-партнерів до розвитку мережі вільної торгівлі між ними;
- укладення «договорів мобільності та безпеки», які сприятимуть простішому легальному перетину кордону ЄС, посилюючи при цьому заходи, спрямовані на боротьбу з корупцією, організованою злочинністю та незаконною міграцією. Ці договори також передбачатимуть приведення системи притулків у відповідність стандартам ЄС і створення інтегрованих структур управління кордонами;
- Європейська Комісія вивчить можливості для розвитку трудової мобільності з перспективою більшої відкритості ринків праці ЄС;
- програми, спрямовані на соціально-економічний розвиток країн-партнерів;
- створення чотирьох багатосторонніх політичних платформ: демократія, належне управління та стабільність; економічна інтеграція та зближення з політичними курсами ЄС; енергетична безпека; контакти між громадянами для подальшої підтримки окремих реформ країн-партнерів;
- ключові ініціативи: програма інтегрованого управління кордонами; сприяння розвитку малих і середніх підприємств; сприяння розвитку регіональних ринків електроенергії, енергоефективності та відновлюваних джерел енергії; розвиток Південного енергетичного коридору; співпраця з попередження стихійних лих і техногенних аварій, готовності до них і реагування;
- посилення соціально-культурних контактів і більше залучення громадянського суспільства та інших зацікавлених сторін, включаючи Європейський парламент.

Помітне останнім часом посилення активності шведської дипломатії на східному напрямі — це й один зі способів збільшити політичну вагу Стокгольма в євроспільноті. Крім цього Швеція має ще два пріоритети. А саме: турбота про екологію і розвиток соціального капіталу (що вписується у скандинавську модель добробуту), а також співпрацю в басейні Балтійського моря. Тут відведена певна роль Україні, а конкретно: Волинській, Львівській та Закарпатській областям, які в номенклатурі ЄС належать до Регіону Балтії. Делегатів із цих областей запрошують до праці в рамках єврорегіону «Балтика».

Пріоритетом шведського головування в ЄС у 2009 р. була підготовка європейської стратегії для Балтійського моря. І саме в такий спосіб Швеція планує поєднати два пріоритети: зміцнення Балтії та інтегрування південного сходу Європи в єдине європейське русло. Ефектом такої політики може бути формування північного виміру європейської ін-

теграції України, наповненого конкретними українсько-польсько-скандинавськими проектами з царини екології, транспорту та гуманітарної сфери [2].

Асоціація неурядових організацій «Коаліція чистої Балтики» проводила дослідження західноукраїнських річок і за його результатами визначила джерела екологічних проблем і запропонувала спільні дії для їх вирішення (за фінансового сприяння скандинавів) [2]. Так головним джерелом забруднення українського походження стала каналізаційна система м. Львів. Відповідно протягом декількох років шведський уряд разом з іншими іноземними донорами виділяв чималі кошти на ремонтні та модернізаційні роботи у львівській системі водовідведення.

Українській стороні також корисно враховувати, що сьогодні низка мереж балтійсько-північноєвропейської співпраці (Балтійсько-нордичне парламентське співробітництво, програма «Зміцнене партнерство в Північній Європі» (Enhanced Partnership in Northern Europe, E-PINE), що спонсорується США) шукають можливостей співпраці з новими сусідами ЄС на сході, в тому числі з Україною [5]. Така діяльність пояснюється прагненням самоактуалізації акторів у ширшому європейському контексті. Так вже є досвід проведення семінарів з міжнародної проблематики в рамках E-PINE за участі експертів з США, балтійських і нордичних країн та України. Цей напрям може стати додатковим ресурсом європейської інтеграції офіційного Києва.

Швеція також докладає великих зусиль для того, щоб досягти єдності поглядів (серед іншого і щодо політики сусідства) серед нових членів євроспільноти напередодні засідань Ради Міністрів ЄС. В Брюсселі вже визнають існування нової балтійсько-нордичної групи 3+3 (Естонія, Латвія і Литва + Данія, Фінляндія і Швеція), однак інституційні форми такої єдності поки що немає. Ситуацію ускладнюють правила прийняття рішень. У випадку прийняття рішень більшістю, голосів шести вищезазначених членів (навіть якщо допомагатимуть балтійські ФРН і Польща) не вистачатиме для блокування або ухвалення пропозицій.

Висновки. На основі вивчення джерел і матеріалів можна зробити такі висновки.

В офіційних заявах уряду Швеції поглиблення співробітництва ЄС із сусідами на сході декларується як один з пріоритетів діяльності Стокгольму в Європейському Союзі поряд із продовженням інституційних реформ у ЄС, економічним розвитком, охороною довкілля і боротьбою з фінансово-економічною кризою.

На нашу думку, посилення активності Швеції на східному векторі зовнішньої політики має на меті збільшити поле зовнішньополітичного маневрування Стокгольму в умовах погіршення відносин ЄС – Росія, уникаючи при цьому конкретних політичних і значних фінансових зобов'язань щодо східних партнерів; підвищити свою вагу всередині Євросоюзу; сприяти зміцненню безпеки і стабільності на його східних кордонах і створити сприятливий клімат для розвитку економічного співробітництва з країнами-партнерами. Причому на офіційному рівні Швеція не відкидає перспективу членства в ЄС тих країн на сході, які виконуватимуть «Копенгагенські критерії».

Крім того, Європейську політику сусідства Стокгольм розглядає як один із засобів поширення ідеології скандинавської моделі суспільного добробуту; це може покращити імідж Швеції в країнах-сусідах і принести економічні і політичні дивіденди.

В цілому ж висунення Швецією разом із Польщею нового проекту політики сусідства на сході ще раз свідчить про зростаючу роль малих європейських країн у сучасних міжнародних відносинах, що є одним з наслідків зміцнення принципів спільної безпеки і відповідає інтересам миру і взаєморозуміння між народами.

Список використаної літератури

1. Калиновская Е. Вместо соседства – партнерство / Е. Калиновская // Эксперт (Украина), № 49, 15-21 декабря 2008 г. – Режим доступа: <http://smi.liga.net/articles/IT087504.html>.
2. Логінов Я. Північний вимір євроінтеграції України — які перспективи? / Я. Логінов // Дзеркало тижня. № 3, 2009. Режим доступа: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/pivnichniy_vimir_evrointegratsiyi_ukrayini_yaki_perspektivi.html.
3. Тимашкова О. К. Скандинавская социал-демократия на современном этапе / О. К. Тимашкова. – М. : Наука, 1978. – 272 с.
4. Information från regeringen om Europeiska rådets möte den 15 och 16 oktober, Anf. 20 Statsminister Fredrik Reinfeldt (m) Kammarens protokoll Riksdagens protokoll 2008/09:17 Onsdagen den 22 oktober 2008.
5. Joint Baltic Assembly – Nordic Council Ad Hoc Working Group Report on Baltic – Nordic Parliamentary Cooperation (28. 04. 2005). – 7 p. – Access mode: <http://www.norden.org>.
6. Landstrategi för utvecklingssamarbetet med Ukraina: 1999-2001. – Stockholm : UD:s informationsbyrå, 1999. – S. 2.
7. Myrdal G. Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations / G. Myrdal. – N.Y. : Pantheon Books, 1968. – V. 3. – 754 p.
8. Socialdemokraternas prioriteringar inför EU-ordförandeskapet 2009. 14. 05. 2008. – Access mode: http://www.socialdemokraterna.se/upload/Rapporter/Socialdemokratiska_prioriteringar_infor_EU-ordf09.pdf.
9. Statement of Government Policy in the Parliamentary Debate on Foreign Affairs, Wednesday, 18 February 2009. – 14 p. – Access mode: <http://www.government.se/contentassets/ff96024a3dd24feeab1ff4abccb45e43/statement-of-government-policy-in-the-parliamentary-debate-on-foreign-affairs-2009>.
10. Strategi för utvecklingssamarbetet med Ukraina: 2009-2013. – Stockholm: UD:s informationsbyrå, 2009. – S. 7-8.
11. Sweden in Europe and in the World: Conclusions of a Report on Security Policy by the Swedish Parliamentary Defence Commission. – Stockholm: Ministry of Defence, 1995. – P. 9-10.

EASTERN EUROPEAN VECTOR OF SWEDISH FOREIGN POLICY

Bozhko S. O.

Candidate of Political Sciences (Ph D), Research Fellow at the Research Unit of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Abstract. *The aim of the article is to study approaches and priorities of Sweden regarding cooperation of the European Union with the neighboring countries in Eastern Europe. The research of this element in Stockholm's foreign policy is explained by its traditional activity on the eastern direction of the EU's foreign policy. Sweden was and is an active supporter of the EU enlargement and development of relations with its new neighbors, eastern ones in particular. Stockholm's Eastern European policy combines the multi-year experience (from 1960s) of aiding countries of «the third world» in the development sphere and the principles and approach of the Common Foreign and Security Policy of the EU. The interest of Sweden in Eastern Europe is determined by a range of reasons. In the author's view, the main of them are the following two. Firstly, it is permanently characteristic for the Swedish social democracy tendency towards the enlargement of its influence, towards the spread of social reformist ideology. Sec-*

ondly, the economic interest, striving to secure Swedish capital access to sale markets and guaranteed sources of raw materials on the basis of political and ideological influence plays a big role. Besides, by demonstrating activity on the eastern vector Sweden intends to raise its weight within the EU and promote strengthening of security and stability on its eastern borders.

Key words: Sweden, foreign policy, European Union, European neighborhood policy, «Eastern Partnership» program, international development aid.

Referances

1. Kalinovskaya E. Vmesto sosedstva partniorstvo / E. Kalinovskaya // Ekspert (Ukraina), № 49, 15-21 dekabria 2008 g. Rezhim dostupa: <http://smi.liga.net/articles/IT087504.html>.
2. Loginov Y. Pivnichnyi vimir ievrointegratsii Ukrainy iaki perspektyvy? / Y. Loginov // Dzerkalo tyzhnia. № 3, 2009. Rezhym dostupu: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/pivnichniy_vimir_evrointegratsiyi_ukrayini_yaki_perspektivi.html.
3. Timashkova O. K. Skandinavskaia sotsial-demokratia na sovremennom etape / O. K. Timashkova. – M.: Nauka, 1978. – 272 s.
4. Information från regeringen om Europeiska rådets möte den 15 och 16 oktober, Anf. 20 Statsminister Fredrik Reinfeldt (m) Kammarens protokoll Riksdagens protokoll 2008/09:17 Onsdagen den 22 oktober 2008.
5. Joint Baltic Assembly – Nordic Council Ad Hoc Working Group Report on Baltic – Nordic Parliamentary Cooperation (28.04.2005). – 7 p. – Access mode: <http://www.norden.org>.
6. Landstrategi för utvecklingssamarbetet med Ukraina: 1999-2001. – Stockholm: UD:s informationsbyrå, 1999. – S. 2.
7. Myrdal G. Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations / G. Myrdal. – N.Y. : Pantheon Books, 1968. – V. 3. – 754 p.
8. Socialdemokraternas prioriteringar inför EU-ordförandeskapet 2009. 14. 05. 2008. Access mode: http://www.socialdemokraterna.se/upload/Rapporter/Socialdemokratiska_prioriteringar_infor_EU-ordf09.pdf.
9. Statement of Government Policy in the Parliamentary Debate on Foreign Affairs, Wednesday, 18 February 2009. – 14 p. – Access mode: <http://www.government.se/contentassets/ff96024a3dd24feeab1ff4abccb45e43/statement-of-government-policy-in-the-parliamentary-debate-on-foreign-affairs-2009>.
10. Strategi för utvecklingssamarbetet med Ukraina: 2009-2013. – Stockholm: UD:s informationsbyrå, 2009. – S. 7-8.
11. Sweden in Europe and in the World: Conclusions of a Report on Security Policy by the Swedish Parliamentary Defence Commission. – Stockholm: Ministry of Defence, 1995. – P. 9-10.

ВОСТОЧНОЕВРОПЕЙСКИЙ ВЕКТОР ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ШВЕЦИИ

Божко С. О.

Кандидат политических наук, научный сотрудник научно-исследовательской части Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. В статье поставлена цель изучить подходы и приоритеты Швеции относительно сотрудничества Европейского союза со странами-соседями на востоке Европы. Исследование этой составляющей внешней политики Стокгольма объясняется его традиционной активностью на восточном направлении внешней политики ЕС. Швеция была и является активным сторонником расширения ЕС и развития отношений с его новыми странами-соседями, особенно восточными. Восточноевропейская политика Стокгольма сочетает в себе многолетний опыт (с 1960-х гг.) помощи странам «третьего мира» в сфере развития и принципы и подход Общей внешней политики и политики безопасности ЕС. Заинтересованность Швеции Восточной Европой определяется рядом причин. Основные из них, по мнению автора, две. Во-первых, это постоянно характерная для шведской социал-демократии тенденция к расширению своего влияния, к распространению социал-реформистской идеологии. Во-вторых, большую роль играет экономическая заинтересованность, стремление обеспечить на основе политического и идеологического влияния доступ капитала своего государства к рынкам сбыта и гаран-

тированных источников сырья. Кроме того, проявляя активность на восточном векторе, Швеция пытается повысить свой вес внутри ЕС и способствовать укреплению безопасности и стабильности на его восточных границах.

Ключевые слова: *Швеция, внешняя политика, Европейский союз, Европейская политика соседства, программа «Восточное партнерство», международная помощь в целях развития.*

УДК 32.019.5

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАЛАНСУ ПРАЙВЕСІ ТА ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ НА ПРИКЛАДІ США

Задувайло О. К.

Аспірант відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства Національного інституту стратегічних досліджень.

Науковий керівник: кандидат політичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства Національного інституту стратегічних досліджень Дубов Д. В.

Анотація. У статті представлено науковий огляд можливих наслідків для національної безпеки від несанкціонованого доступу та розголошення секретної інформації на прикладі США. В червні 2013 року в газетах *The Washington Post* і *The Guardian* було опубліковано інформацію про надсекретну програму американського уряду PRISM, яка є комплексом адміністративних заходів, що надають можливість для поглибленого спостереження за трафіком користувачів деяких Інтернет-ресурсів. З одного боку, це визвало обурення зі сторони громадськості та поставило під сумнів законність дій уряду. З іншого боку, уряд стверджує що такі заходи є необхідними для запобігання терористичних загроз, а розкриття секретної інформації завдало значної шкоди національній безпеці США.

Також у статті проаналізовано внесені поправки до нормативно-правових актів, які регулюють діяльність розвідувальних спецслужб США у відповідність до вимог з національною концепцією відкритого управління.

Ключові слова: витік інформації, національна безпека, Едвард Сноуден, Акт спостереження за іноземною розвідкою.

Постановка проблеми. Заходи, які вживаються кожною країною світу, щоб зберегти національну безпеку в умовах можливих загроз призводять до постійної діалектичної боротьби, особливо в ліберальних демократіях, між урядом країни і цивільними правами її громадян. Вони є фундаментальною основою у процесі підтримки суверенітету держави в умовах глобалізації та збереженні прав і свобод окремої особи.

Хоча заходи національної безпеки вводяться для захисту суспільства в цілому, багато таких заходів можуть обмежувати права і свободи людей у демократичному суспільстві. Де здійснення законів і повноважень національної безпеки підлягають суворій системі стримувань і противаг, що складає ризик, де національна безпека може просто служити як привід для придушення несприятливих політичних і соціальних поглядів. Заходи, які можуть нібито прийматися в інтересах національної безпеки, такі як масове спостереження, і цензура в засобах масової інформації, у загальному підсумку може привести до антиутопії Оруелла.

Яскравим прикладом є прийнятий у Сполучених Штатах спірний Закон США Patriot та ряд інших урядових дій, які створили загрозу реалізації прав і свобод її громадян. Серед питань, які виникають головним постає: якою мірою повинні обмежуватися права і свободи громадян заради національної безпеки держави та, як обмеження прав в інтересах національної безпеки можуть бути виправданими за умов відсутності війни.

Мета статті – дослідити нормативно-правові особливості забезпечення балансу прайвесеі та захисту національних інтересів на прикладі США.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Концептуальні положення, пов'язані з питаннями забезпечення національної безпеки, містять наукові праці багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених. Серед вітчизняних дослідників слід відзначити вагомих внесок у розгляд цього питання І. Бінько, В. Мунтіяна, Г. Почепцова, О. Сосніна, В. Грубова, В. Домарьова, В. Ліпкана, В. Косецова, О. Литвиненко та інших. Серед зарубіжних вчених широку популярність здобули роботи таких дослідників, як: Г. Кіссінджер, З. Бжезинський, Л. Браун, Ч. Флавін, Х. Френч.

Важливі аспекти для аналізу відкритості політичної влади містяться в роботах Н. Беляєвої, Т. Єрмилової, В. Міхєєва, А. Сунгурова та інших авторів, що розглядають публічність політики як необхідна умова на шляху становлення її відкритості. Однак при цьому, питання сучасної політики США щодо захисту національних інтересів в процесі забезпечення зваженого балансу між прайвесеі та безпекою все ще залишаються не достатньо дослідженими.

Основні результати дослідження. В сучасних умовах розвитку системи державного управління і підвищення його ефективності будується на основі новітніх інформаційних технологій, що пропонують цілий комплекс засобів для підвищення якості діяльності органів державної влади, забезпечення прозорості та відкритості у прийнятті управлінських рішень, надання доступу громадянам і інститутам громадянського суспільства до інформації що складає суспільний інтерес.

США та європейські країни в якості стратегічних цілей розвитку механізму відкритого державного управління декларують відкритість і прозорість діяльності органів державної влади перед суспільством, та залучення своїх громадян до участі у прийнятті різних політичних рішень в багатьох сферах діяльності держави, в тому числі з питань національної безпеки. В кожній демократичній країні було прийнято законодавчі акти та положення про свободу інформації, в яких закладені основні пріоритети для забезпечення публічності державної влади. Прикладом держав, в яких існують закони про доступ до (свободу) інформації, є: США (Закон про свободу інформації), Великобританія (Закон про свободу інформації), Латвія (Закон про свободу інформації), Естонія (Закон про свободу інформації), Словаччина (Закон про вільний доступ до інформації), Болгарія (Закон про доступ до публічної інформації), Словенія (Закон про доступ до публічної інформації), Угорщина (Закон про захист інформації) і т. д. На прикладі загальнодержавної концепції відкритого правління США, до таких пріоритетів відносяться:

- органи державної влади зобов'язані бути більш прозорими на кожному рівні, для цього слід надавати максимально повну інформацію про діяльність уряду і при цьому, зробити її легкодоступною для кожного охочого;
- максимально залучати своїх громадян до процесів прийняття управлінських рішень, адже завдяки цьому уряд стає більш ефективним і відповідальним;
- реалізовувати вищі стандарти чесності, тому що ті, хто знаходяться у владі, повинні служити народу, а не самим собі;
- розширювати доступ до користування сучасними технологіями, тому що в існуючому цифровому столітті доступ до інформації стає відкритим для всіх [1].

За таких умов суспільство має доступ до архівних даних, що стосуються діяльності органів державної влади, та існують ряд виключень згідно яких держава має право не надавати громадянам відомості про результати своєї роботи, в першу чергу це стосується національної безпеки, оборони і зовнішньої політики [1]. В контексті національної без-

пеки в будь якій країні розглядається питання по забезпеченню і захисту його інформаційної складової, яка включає в себе з одного боку забезпечення якісного інформування громадян та вільного доступу до різних джерел інформації, а з іншого – контроль за непоширенням таємної інформації, сприяння цілісності суспільства, захисту від негативних інформаційних впливів тощо [2]. Інформаційна політика охоплює широке коло урядових заходів: спрямованих на створення інформаційних технологій та управління ними; пов'язаних з потоками інформації; пов'язаних із впливом інформаційних технологій і потоків інформації на конкретні установи чи сферу суспільної діяльності [3].

Парадоксальним є факт, що обмеження прав необхідних для збереження свободи слова яскраво ілюструє неминучий конфлікт в будь-кому демократичному суспільстві між інтересами національної безпеки і конституційними свободами громадян країни. Залишається захищеним від внутрішніх і зовнішніх загроз, зобов'язує націю бути здатною зберігати державні таємниці про плани національної безпеки та військові операції. Враховуючи постійний розвиток інформаційно-комунікаційні технології нарівні з проблемами надійності і стійкості їх функціонування, виникає проблема забезпечення безпеки циркулюючої у ній секретної інформації. Витік, порушення її цілісності та блокування інформації, яка становить законом таємницю, що є власністю держави – це одна з основних можливих загроз національній безпеці в інформаційній сфері [5].

Однак вимоги секретності суперечать демократичним поняттям необмеженого публічного обговорення і підзвітності уряду перед суспільством труднощі в збалансуванні національної безпеки й інтересів свободи слова посилюються у випадку витіку інформації, що відноситься до державних таємниць у сфері національної безпеки. Прийняття законопроектів, які знижують ризик можливого несанкціонованого розповсюдження секретної інформації завжди буде натикатися на гарячу критику в правових і академічних колах.

Витік секретної інформації може задовольняти демократичні інтереси, але не в тому випадку, коли суспільний інтерес від оприлюднення такої інформації не переважає потенційної шкоди від її розкриття. Витік інформації не завжди має позитивні наслідки для забезпечення національних інтересів, забезпечення прозорості і підзвітності влади, а може завдати значної шкоди зовнішній політиці та здатності держави вчасно реагувати на реальні загрози національній безпеці країни.

По-перше, у випадку оприлюднення секретної інформації подальше обговорення питань у сфері національної безпеки інститутами громадського суспільства може бути завідомо помилковими та призвести до небажаних наслідків, адже інформація, яка стала загальнодоступною не завжди є достовірною і повноцінною, адже лише частково пояснює природу діяльності держави або її інтересів.

По-друге, уряд в більшості випадках не в змозі протистояти наслідкам таких розсекречень, що змушує його, або повністю оприлюднити секретну інформацію, що може нанести значної шкоди національній безпеці, та при цьому задовольнивши суспільний інтерес, або відмовитися, оперуючи вимогами закону про доступ до секретної інформації.

По-третє, та найголовніше, несанкціоновані розкриття ставлять під загрозу ефективність перебігу військових операцій, захист національних інтересів, безпеку громадян держави. На загальному рівні, витік секретної інформації погіршує здатність уряду розробляти і здійснювати політику національної безпеки, знищивши необхідну атмосферу конфіденційності та довіри. Крім того, може заподіяти шкоду інтересам співробітництва між країнами-партнерами і союзниками, та потенційно загрожує глобальній безпеці світу.

Останній гучний випадок витоку секретної інформації відбувся в 2013 році в США. Едвард Джозеф Сноуден колишній співробітник Агентства Національної Безпеки США (АНБ) та Центрального розвідувального управління (ЦРУ), скачав досі невідомий масив інформації про секретні програми стеження розвідувального відомства та передав їх для опублікування в газети *The Guardian* і *The Washington Post*. В цих матеріалах було розкрито подробиці таємних операцій АНБ, включаючи відомості про проект PRISM, а також X-Keyscore і Tempora. Спецслужби мали дозвіл на зібрання та зберігання метаданих з усіх систем електронного зв'язку, включаючи соціальні мережі Інтернету, якими користуються громадяни США і не лише. Уся ця діяльність здійснювалася з секретного дозволу таємного суду стеження за закордонною розвідкою (*Foreign Intelligence Surveillance Court*), що мав на меті виявляти й моніторити можливі зв'язки з терористичною діяльністю. Опубліковані документи включали також «чорний бюджет» американських розвідувальних відомств, секретні урядові схеми, що ілюстрували, як діють програми стеження АНБ, правничі меморандуми, рішення таємного суду, що становлять основу програм [6].

За даними закритої доповіді Пентагону, Е. Сноуден викрав 1,7 мільйона секретних файлів, більшість документів стосується «життєво важливих даних про військовий потенціал, про операції, тактику, техніку та методи роботи американської армії, флоту, морської піхоти і військово-повітряних сил» [7]. У зв'язку з цим, у США Е. Сноудену заочно були пред'явлені звинувачення в шпигунстві та викраденні державної власності, оголошено в міжнародний розшук [8].

За результатами національного опитування проведеного *Quinnipiac University*: 55% американських виборців вважають колишнього консультанта Агентства національної безпеки Е. Сноудена вважають інформатором, який виявив зловживання і віддав їх гласності, 34% – зрадником. Це продемонструвало суттєві зміни в громадській думці щодо діяльності спецслужб, за всю історію це вперше, коли американці вважають, що уряд зайшло занадто далеко в порушенні їхнього приватного життя, навіть серед прихильників АНБ [9].

Також суттєво розуміти поняття «інформатор» – це федеральний службовець, який виявив шахрайство, розтрату, зловживання, незаконність чи небезпека для здоров'я і безпеки населення і вважає, що його докази досить вагомі. В Законі про інформаторів (*The Whistleblower Protection Act*) йде мова про адресовані «будь-якому службовцю, який володіє повноваженнями вжити, наказати іншим зробити, рекомендувати або схвалити яку-небудь дію кадрового характеру» [10]. Такий службовець не повинен «вживати або, навпаки, не вжити, погрожувати вжити або, навпаки, не почати дію кадрового характеру відносно іншого чиновника або претендента на посаду чиновника, якщо останній розкриває інформацію, яка як він обґрунтовано вважає свідчить: по-перше, про порушення закону, норми або регламенту; по-друге, про некомпетентне виконання своїх обов'язків, значну розтрату фондів, зловживання владою, істотну або особливу загрозу охороні здоров'я та громадської безпеки». Але той факт, що виток служив інтересам суспільства, виставляючи уряду незаконність і зловживання не означає, Е. Сноуден захищений законом, тому що розвідувальне співтовариство не підпадає під дію Закону захисту інформаторів [11].

Джеселін Радак адвокат з прав людини у «Проекті підзвітності уряду», яка також захищає інтереси Е. Сноудена та інших держслужбовців, які виступають із подібними викриттями, зазначає у своєму зверненні: «Згодна, що є речі, які потрібно тримати в секреті. Але ідея, що можна класифікувати незаконне поведінку, аморальна і суперечить положенню про класифікацію. Ви не можете приховати незаконні дії, класифікуючи їх як сек-

ретні, а потім звинувачувати людей, що намагаються їх викрити, у тому, що вони порушують закон. Незалежно від незначних адміністративних правопорушень, які викривачі могли вчинити, порушивши угоду про секретності, злочини уряду (шахрайство, розбазарювання коштів, зловживання і порушення законності), як у випадку Е. Сноудена, набагато переважають все, що він міг переступити». Її програма спрямована на інформаторів, які організували витік секретних урядових даних; це означає, що більша частина її роботи пов'язана зі стеженням і тортурами [12].

Інформація про діяльність американських спецслужб та уряду США гостро поставила питання про принципи демократії та свободи особистості в сучасному світі, при цьому ряд держав піддали різкій критиці програми АНБ, зазначивши, що агентство безпосередньо порушує права людини. Адміністрація президента США Барака Обами зреагувала, вперше пояснивши юридичне обґрунтування, виконання та контроль за програмами АНБ таємного стеження. Також було розсекречено і оприлюднено чимало раніше таємних урядових доповідей, судових рішень та інших документів, зокрема загальну кількість щорічних наказів про стеження для телекомунікаційних компаній [77].

Також у Вашингтона виникла необхідність внести зміни до Акту спостереження за іноземною розвідкою (FISA) з метою обмеження сфери діяльності програми PRISM і замінити масовий збір метаданих на точковий, що вимагало в свою чергу суспільство. Цей закон був прийнятий в 1978 році та визначав процедури збору інформації про американців, що підтримують контакт зі співробітниками іноземних спецслужб і членами зарубіжних неурядових організацій, діяльність яких визнана в Америці «ворожою». Згідно з вимогами FISA, спецслужби з тих пір були зобов'язані отримувати санкцію спеціального створеного суду на ведення спостереження за громадянином США протягом 72 годин після того, як цей громадянин потрапив у їх поле зору за чітко прописаними ознаками шпигунської або підривної діяльності. Невиконання спецслужбами цієї умови тягло за собою кримінальне переслідування винних у порушенні американської Конституції.

У 2001 році цей документ був доповнений Патріотичним актом США (USA Patriotic Act), у зв'язку з терористичними атаками 11 вересня та неспроможністю спецслужб ефективно боротися з ісламськими терористичними угрупованнями. Це дозволило американським спецслужбам без всяких санкцій контролювати протягом року контакти будь-якого громадянина США з іноземцями по електронних системах зв'язку, якщо виникла підозра, що він замішаний у підготовці терористичного акту. Тобто для отримання прав на стеження за особою АНБ дозволялося обходитися без санкції спеціального суду у справах FISA [13].

Наступна поправка була внесена в 2008 році – Акт захисту Америки (Protect America Act), в якому акцентували увагу на протидії організаціям, що використовують терор як засіб досягнення своїх політичних цілей [14]. Також цього року Конгрес схвалив поправки до Закону про нагляд за іноземними розвідками, який розширив можливості уряду в плані ведення тотальної електронної стеження за людьми (для потенційних розслідувань у зв'язку з тероризмом), що знаходяться за межами США, а також за тими американцями, з якими вони спілкувалися за допомогою засобів зв'язку [15].

Останні та найбільш очікувані зміни в даному законі відбулися 1 червня 2015, по закінченню терміну, втратили силу одразу три положення Патріотичного акту, найбільш обговорюваною і суперечливою з яких є стаття 215 – «Доступ до записів та інших даними». Згідно зі статтею, директор ФБР або уповноважена ним особа має право подати запит на будь-які дані, які допомогли б в боротьбі з тероризмом або диверсіями іноземних розвідників. Інші дві статті, стосуються конкретних випадків розслідування, а не масового збору

даних. Перша стаття 206 надавала дозвіл на постійне прослуховування передбачуваного терориста, який часто змінює засоби зв'язку – без цього положення спеціальним агентам доведеться запитувати ордер для кожного нового пристрою підозрюваного. Друга стаття 6001(a) передбачала можливість використовувати весь арсенал спецслужб для стеження за терористом-одинаком, чия зв'язок з великими угрупованнями не доведена [16].

Також конгресом було прийнято Закон про свободу, який прокладає шлях для телекомунікаційних компаній взяти на себе відповідальність за зберігання зібраних телефонних записів спецслужбами та посилити захист приватного життя, коли йдеться про дозвіл, згідно з Патріотичним актом, на здійснення програм АНБ. У розгляді справ у таємному суді, що скеровує програму розвідувального відомства, де раніше був представлений тільки уряд, відтепер братиме участь і адвокат, що захищатиме приватні права кожного підозрюваного [16].

На додаток до реєстру урядових інформаційних сайтів президент оголосив, що 16 відомств розвідувального співтовариства США запускають власний сайт «IC on the Record» [17]. Який був створений для того, щоб швидко і оперативно надавати прямий доступ до фактичної інформації, пов'язаної із законними формами стеження, якими користуються розвідувальні співтовариства США.

Президент підписав ухвалений конгресом Закон про інформаторів (Whistle-Blower Act of 2012) разом із президентською політичною директивою, спрямованою на захист від покарання всіх державних інформаторів, однак не контрактників спецслужб [17]. Втім, адміністрація домоглася ухвалення апеляційним судом рішення, що позбавляє багатьох федеральних службовців, які обіймають посади, пов'язані з чутливими сферами національної безпеки, оскаржувати «персональні дії в їхніх відомствах», що можуть включати покарання за донесення. Адміністрація наполягла на тому, щоб урядові інформатори спочатку порушували свої проблеми у відомствах радше, аніж зі сторонніми особами, зокрема з журналістами.

Висновки. Вище сказане дозволяє зробити висновок що необхідний рівень національної безпеки держави забезпечується цілим комплексом політичних, військових, організаційних та інших заходів, які допомагають реалізувати права та інтереси держави і її суспільства. Розгляд проблем витоку інформації на прикладі США демонструє, з одного боку, подальші небажанні наслідки для реалізації національних задач поставлених перед урядом держави. З іншого, бажання держави контролювати своє населення шляхом масового прослуховування приватних телефонів та інших засобів комунікації, спираючись на боротьбу з терористичними угруповання в інтересах національної безпеки.

Створення розумного механізму захисту різних видів таємниць і встановлення рамок дій інститутів таємниць дозволить як захистити інтереси суспільства і держави, так і сприяти реалізації права громадян на отримання повноцінної та якісної інформації.

Список використаної літератури

1. The White House. The open government partnership [Електронний ресурс] / The White House – Режим доступу: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/us_national_action_plan_6p.pdf.
2. U. S. Department of State Freedom of Information Act // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://foia.state.gov>.
3. Ярочкин В.И. Информационная безопасность: Учебник для студентов вузов. – М. : Академический Проект; Фонд «Мир», 2003. – 640 с.

4. О. В. Олійник / Інформаційна безпека США / Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2012. – Вип. 1. – С. 280-288. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/boz_2012_1_33.pdf.
5. А. В. Олійник, В. М. Шацька – Навчальний посібник – Львів: «Новий Світ-2000», 2006. – 436 с.
6. Leak investigations and surveillance in post-9/11 America [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cpj.org/reports/2013/10/obama-and-the-press-us-leaks-surveillance-post-911.php>.
7. Pentagon report: scope of intelligence compromised by Snowden ‘staggering’ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theguardian.com/world/2014/may/22/pentagon-report-snowden-leaks-national-security>.
8. U.S. vs. Edward J. Snowden criminal complaint [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://apps.washingtonpost.com/g/documents/world/us-vs-edward-j-snowden-criminal-complaint/496>.
9. Quinnipiac University National Poll. August 1, 2013 – Snowden Is Whistle-Blower, Not Traitor, U.S. Voters [Електронний ресурс] / Quinnipiac University National Poll – Режим доступу: <http://www.quinnipiac.edu/news-and-events/quinnipiac-university-poll/national/release-detail?ReleaseID=1930>.
10. Banisar D. Whistleblowing. International Standards and Developments // Corruption and Transparency: Debating the Frontiers between State, Market and Society, I. Sandoval, ed., World Bank-Institute for Social Research, UNAM, Washington, D.C. 2011. – P. 3.
11. Michael German, Senior Policy Counsel, ACLU Washington Legislative Office. Edward Snowden is a Whistleblower [Електронний ресурс] / By Michael German, Senior Policy Counsel, ACLU Washington Legislative Office – Режим доступу: <https://www.aclu.org/blog/edward-snowden-whistleblower>.
12. Whistle-Blower: Protection Act Doesn’t Cover Enough People [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.npr.org/2013/08/01/207987822/whistleblower-protection-act-doesnt-cover-enough-people>.
13. This Is What Section 215 of the Patriot Act Does [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.slate.com/blogs/weigel/2013/06/07/nsa_prism_scandal_what_patriot_act_section_215_does.html.
14. Protect America Act [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.govtrack.us/congress/bills/110/s1927/text>.
15. Joe Mullin, «Supreme Court kills activists» challenge to FISA spying law [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://arstechnica.com/tech-policy/2013/02/supreme-court-kills-activists-challenge-to-fisa-spying-law>.
16. Amendments to the Foreign Intelligence Surveillance Act (FISA) Extended Until June 1, 2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.fas.org/sgp/crs/intel/R40138.pdf>.
17. Office of the Director of National Intelligence [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://icontherecord.tumblr.com/ppd-28/2015/privacy-civil-liberties>.
18. The Whistleblower Protection Enhancement Act of 2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.state.gov/s/ocr/205593.htm>.

REGULATORY FEATURES OF BALANCE OF THE PRIVACY AND STATE SECURITY IN THE EXAMPLE OF THE USA

Zaduvailo O. K.

PhD student at the National Institute for Strategic Studies.

Supervisor: Ph.D. in political science, senior scientific officer Head of Department of information security and the development of the information society The National Institute for Strategic Studies Dubov D. V.

Abstract. *The article presents scientific review of possible implications for national security from unauthorized access and disclosure of classified information by the example of the United States. In June 2013 in the newspapers The Washington Post and The Guardian published information about the top-secret US government program PRISM, which is a set of administrative measures that provide an opportunity for in-depth observation of traffic of some users of Internet resources. On the one hand, it has caused resentment from the side of the public and challenged the legitimacy of the government. On the other, the Government asserts that such measures are necessary to prevent terrorist threats, and the disclosure of information caused irreparable harm to the national security of the United States.*

And also analyzed amended to the legal acts regulating the activities intelligence security services of US in compliance with the national concept of open government.

Key words: *leak, national security, Edward Snowden, the Foreign Intelligence Surveillance Act.*

Referances

1. The White House. The open government partnership [Electronic resource] / The White House – Access to the resource: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/us_national_action_plan_6p.pdf.
2. US Department of State Freedom of Information Act // <http://foia.state.gov/> [Electronic resource] – Access to the resource: <http://foia.state.gov>.
3. Yarochkyn V. I. Ynformatsyonnaya Safety: Textbook for high schools students. – M. : Academic Project; Foundation «Myr», 2003. – 640 p.
4. A. V. Oleynik / Information Security USA / Fighting organized crime and corruption (theory and practice). – 2012. – Vol. 1. – P. 280-288. – Access: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/boz_2012_1_33.pdf.
5. A. V. Oliynyk, V. M. Shatska – Tutorial – Lviv: «Nonyi Svit-2000», 2006. – 436 p.
6. Leak investigations and surveillance in post-9/11 America [Electronic resource] – Access to the resource: <https://www.cpj.org/reports/2013/10/obama-and-the-press-us-leaks-surveillance-post-911.php>.
7. Pentagon report: scope of intelligence compromised by Snowden ‘staggering’ [Electronic resource] – Access to the resource: <http://www.theguardian.com/world/2014/may/22/pentagon-report-snowden-leaks-national-security>.
8. U.S. vs. Edward J. Snowden criminal complaint [ELECTRONIC RESOURCE] – Access to the resource: <http://apps.washingtonpost.com/g/documents/world/us-vs-edward-j-snowden-criminal-complaint/496/>.
9. Quinnipiac University National Poll. August 1, 2013 – Snowden Is Whistle-Blower, Not Traitor, US Voters [Electronic resource] / Quinnipiac University National Poll – Access to the website: <http://www.quinnipiac.edu/news-and-events/quinnipiac-university-poll/national/release-detail?ReleaseID=1930>.
10. Banisar D. Whistleblowing. International Standards and Developments // Corruption and Transparency: Debating the Frontiers between State, Market and Society, I. Sandoval, ed. – World Bank-Institute for Social Research, UNAM, Washington, DC 2011. P. 3.
11. Michael German, Senior Policy Counsel, ACLU Washington Legislative Office. Edward Snowden is a Whistle-blower [Electronic resource] / By Michael German, Senior Policy Counsel, ACLU Washington Legislative Office - Access to the resource: <https://www.aclu.org/blog/edward-snowden-whistleblower>.
12. Whistle-Blower: Protection Act Does not Cover Enough People [Electronic resource] – Access to the resource: <http://www.npr.org/2013/08/01/207987822/whistleblower-protection-act-doesnt-cover-enough-people>.
13. This Is What Section 215 of the Patriot Act Does [Electronic resource] – Access to the website: http://www.slate.com/blogs/weigel/2013/06/07/nsa_prism_scandal_what_patriot_act_section_215_does.html.
14. Protect America Act [Electronic resource] – Access to the resource: <https://www.govtrack.us/congress/bills/110/s1927/text>.
15. Joe Mullin, «Supreme Court kills activists» challenge to FISA spying law [Electronic resource] – Access to the website: <http://arstechnica.com/tech-policy/2013/02/supreme-court-kills-activists-challenge-to-fisa-spying-law/>.

16. Amendments to the Foreign Intelligence Surveillance Act (FISA) Extended Until June 1, 2015 [Electronic resource] – Access to the resource: <https://www.fas.org/sgp/crs/intel/R40138.pdf>.
17. Office of the Director of National Intelligence [Electronic resource] – Access to the resource: <http://icontherecord.tumblr.com/ppd-28/2015/privacy-civil-liberties>.
18. The Whistleblower Protection Enhancement Act of 2012 [Electronic resource] – Access to the resource: <http://www.state.gov/s/ocr/205593.htm>.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БАЛАНСА ПРАЙВЕСИ И ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НА ПРИМЕРЕ США

Задувайло О. К.

Аспирант отдела информационной безопасности и развития информационного общества Национально-института стратегических исследований.

Научный руководитель: кандидат политических наук, старший научный сотрудник, заведующий отделом информационной безопасности и развития информационного общества Национального института стратегических исследований Дубов Д. В.

Аннотация. В статье представлены научный обзор возможных последствий для национальной безопасности от несанкционированного доступа и разглашения секретной информации на примере США. В июне 2013 года в газетах *The Washington Post* и *The Guardian* была опубликована информация о секретной программе американского правительства PRISM, которая представляет собой комплекс административных мер, которые дают возможность для углубленного наблюдения за трафиком пользователей некоторых Интернет-ресурсов. С одной стороны, это вызвало критику со стороны общественности и поставило под сомнение законность действий правительства. С другой стороны, правительство утверждает, что такие меры необходимы для предотвращения террористических угроз, а раскрытие такого рода секретной информации нанесло непоправимый ущерб национальной безопасности США.

Также в статье проанализировано внесенные поправки в нормативно-правовые акты, регулирующие деятельность разведывательных спецслужб США в соответствии с требованиями национальной концепции открытого управления.

Ключевые слова: утечка информации, национальная безопасность, Эдвард Сноуден, Акт наблюдения за иностранной разведкой.

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341.1/8

ДОГОВІРНО-ПРАВОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕНРІХА V, КОРОЛЯ АНГЛІЇ

Ржевська В. С.

Кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. У статті розглядаються основні зобов'язання сторін відповідно до Кентерберійського договору 1416 р., домовленостей з герцогом Бургундським 1419 р. та миру в Труа 1420 р. Переважно це зобов'язання зі створення воєнних союзів, що відображають як особливості тогочасного права, що регулювало відносини між державцями, так і особливості тогочасного розуміння безпеки. Зокрема, Кентерберійський договір цікавий тим, як формулює звинувачення у загрозі миру з метою обґрунтування дій сторін договору. Домовленості з герцогом Бургундським попередньо встановлюють умови майбутнього миру між Англією і Францією та створюють союз, покликаний сприяти реалізації відповідальності за вбивство попереднього герцога. Найбільш важливий з розглянутих, мирний договір в Труа, передбачає союз двох держав, Англії і Франції, під владою одного монарха, але не їх об'єднання в одну. Проте деякі положення цього договору могли б із часом бути використані для того, щоб вжити заходів у напрямку подальшого зближення внутрішніх правопорядків Англії і Франції і об'єднання двох держав.

Ключові слова: Середні віки, Столітня війна, мир у Труа, міжнародний договір, воєнний союз, історія міжнародного права, юридичні зобов'язання.

Постановка проблеми. З іменем короля Англії Генріха V Ланкастера (1387-1422) пов'язаний певний нереалізований історичний сценарій: існування спільної монархії Франції і Англії на основі міжнародного договору. Такий договір був нав'язаний Франції внаслідок успішних воєнних і дипломатичних дій Англії під час чергової фази конфлікту, відомого як «Столітня війна». Королю Англії вдалось досягти цього вирішення, як користуючись зручними для себе обставинами – розумовою хворобою короля Франції Карла VI та послабленням Франції внаслідок боротьби ворожих угруповань «бургіньонів» і «арманьяків», – так і завдяки власним непересічним лідерським якостям. Найбільш відомий здобуток Генріха V – несподівана перемога англійців над французами у битві при Азенкурі 25 жовтня 1415 р. (якій, отже, у 2015 році виповнюється 600 р.), але складовою його політики по завоюванню Франції була активна дипломатична діяльність, результатом якої стала низка договорів. Проект завойованої «англо-французької» монархії звичайно вважається занадто сміливим планом, нездійсненим інакше, як на папері: хоча король Англії вірив у законність своїх прав на французький престол, він був змушений боротися з рішучим спротивом частини французів і заподіяв страждання людям, якими мав намір правити. Для Англії, з іншого боку, ця політика означала зростання її міжнародного значення і обіцяну привабливу можливість історичного розвитку: інше «Сполучене королів-

ство», куди б входили Англія і Франція. Першим і останнім «спільним королем» цих двох держав став маленький син Генріха V Генріх VI, але він втратив завоювання свого батька.

Мета статті – здійснити огляд і аналіз основних договірних зобов'язань Генріха V, які мали призвести до утворення спільної англо-французької монархії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Даній темі було приділено увагу, зокрема, в роботах Н. Басовської [1], А. Берна [2], Е. Каррі [3], Е. Перруа [4], Ж. Фав'є [5] та інших авторів; однак популярність теми не знижує її актуальності і важливості аналізу юридичного змісту відповідних договорів, які, з одного боку, виступають як засоби досягнення певної політичної мети, а з іншого – відображають особливості правового регулювання і правової свідомості епохи.

Основні результати дослідження. Претензії Генріха V до Франції були пред'явлені в ході переговорів про його шлюб з молодшою дочкою Карла VI принцесою Катериною де Валуа. У січні 1414 р. король Англії взяв на себе цікаве юридичне зобов'язання не одружуватись з іншою жінкою, окрім принцеси Катерини до першого травня [6], але надав своїм послам повноваження продовжувати цей термін [7]. На той час принцеса Катерина (р. 1401 р.) була дівчиною-підлітком, але її старша сестра Ізабелла (р. 1389 р.) була зовсім маленькою дівчинкою шести років на час свого одруження з королем Англії Ричардом II у 1396 р. Якщо шлюб Ізабелли мав на меті зміцнення мирних відносин двох держав, то переговори про шлюб із Катериною були спочатку використані для поновлення воєнних дій, а згодом для зміцнення миру, укладеного на сприятливих для Англії умовах. У подальшому дипломатична діяльність Генріха V була спрямована на пошук союзників проти Франції та досягнення її дипломатичної ізоляції: так, він надсилав послів до Арагону, Кастилії, Ганзейських міст, Генуї з метою або одержати підтримку від них або принаймні досягти їх нейтралітету [8, с. 149]. Найзначнішими угодами Генріха V стали Кентерберійський договір 1416 р., домовленості з герцогом Бургундії 1419 р., та мирний договір в Труа 1420 р.

Кентерберійський договір (the Treaty of Canterbury) був укладений між Генріхом та імператором Священної Римської імперії Сигізмундом Люксембурзьким 15 серпня 1416 р. Договору передували такі події: Сигізмунд намагався подолати схизму, тобто розкол католицького світу між двома папами. У цьому конфлікті Франція і Англія також були по різні боки, бо визнавали авторитет різних голів церкви: Франція – папи в Авіньйоні, Англія – папи в Римі. Імператор Сигізмунд взяв на себе роль посередника у відновленому англо-французькому воєнному протистоянні і як такий по черзі відвідував обидві країни. В Англії Генріх прийняв його дуже урочисто, виявляв промовисті знаки пошани і робив все, щоб схилити його на свій бік. Однак попередньо при висадці імператора на англійський берег мала місце цікава з юридичного погляду церемонія: його зустрів один з братів короля з почтом і заявив, що Сигізмунда пустять до Англії тільки як мирного посередника і не дозволять здійснювати тут свою владу імператора, оскільки король Англії не підкоряється жодному іншому монарху на землі. Імператор погодився і зійшов на землю [9, с. 206]. Франція відмовилася від пропозиції імператора щодо тристоронніх переговорів за участю його та Англії: граф Арманьяк сприймав їх як пастку, а також Франція не могла погодитись на збереження за Англією міста Арфлер (Harfleur), захопленого Генріхом після облоги у 1415 р. ще до битви при Азенкурі. Тоді Сигізмунд уклав з англійським королем договір, що відповідав інтересам останнього.

Мотивація договору викладена у преамбулі: імператор проголошує свій намір усунути схизму, покладає на Францію вину у неможливості зробити це і заявляє про підтримку законних прав англійського короля. Генріх у тексті договору йменується не тільки королем Англії та паном Ірландії, але й королем Франції. Основний зміст Кентерберій-

ського договору складають зобов'язання щодо міцної дружби та воєнного союзу обох сторін – імператора та короля, – які поширюються на їх наступників та васалів. Загальна зовнішня загроза, проти якої можуть бути спрямовані дії сторін, визначається так: союз чинний проти всіх людей, незалежно від правового статусу, за винятком Священної Римської церкви та Римського понтифіка. Він також спрямований проти конкретного ворога: не тільки імператор визнає законними претензії короля Англії на французьку корону і погоджується сприяти їх здійсненню, але і король Англії обіцяє імператорові надати допомогу для повернення його територій, якими нині володіє Франція (у тексті договору не сказано, яких саме). Кожна сторона також зобов'язалася відмовляти у притулку особам, які зрадили іншу сторону або повстали проти неї. (Отже, угода спрямована як проти зовнішніх, так і внутрішніх ворогів). Зобов'язання у воєнно-політичній сфері доповнюються зобов'язаннями в економічній: на знак дружніх відносин договірних сторін піддані кожного з володарів одержують право вільно відвідувати землі кожного з них і торгувати там відповідно до внутрішніх законів. Якби неодружений на той час король Генріх помер без законних спадкоємців за прямою лінією, зобов'язання імператора за договором зберігали б силу щодо його молодших братів [10].

Для імператора Сигізмунда договір означав відмову від союзу з Францією, що захищав його дід Іоанн Люксембурзький, і поворот у бік Англії. Для короля Генріха він означав визнання його претензій з боку імператора та основу дипломатичної ізоляції Франції, що допомогло б досягти їх втілення в життя. Однак воєнна допомога Англії з боку імператора ніколи не надійшла [11, с. 76], і договір мав значення скоріше політичного символу зростання ваги Англії в Європі. Для нас з погляду історії права Кентерберійський договір додатково цікавий тим, як в ту епоху можна було сформулювати звинувачення у створенні загрози миру або порушенні миру за умов відсутності будь-яких конкретних міжнародно-правових норм у цій сфері. Щоб їх дії виглядали справедливими, королю та імператору потрібно було знайти провину Франції, яку, отже, звинувачено у відмові сприяти досягненню миру та створенні умов для його порушення.

Найзначнішою дипломатичною складовою перемоги Генріха V став його союз з герцогом Бургундії Філіпом, надалі прозваним Добрим. Як відомо, на початку XV ст. Франція страждала від боротьби за владу між угрупованнями «бургіньонів», тобто герцога Бургундського і його прибічників, і «орлеанців», згодом – «арманьяків», що спочатку єдналися навколо брата короля герцога Орлеанського, а пізніше – навколо графа Арманьяка, бо герцог Бургундський Жан Безстрашний у 1407 р. організував вбивство герцога Орлеанського. Генріх, шукаючи союзників, вів переговори з обома партіями. У вересні 1419 р. під час зустрічі з дофіном Карлом (останнім, що залишився в живих, сином короля Франції Карла VI, майбутнім королем Карлом VII) герцог Жан Безстрашний був вбитий людьми дофіна, на знак помсти за вбивство герцога Орлеанського. Новий герцог Філіп погодився на союз з Англією, щоб помститися за вбивство свого батька.

Домовленість про англо-бургундський альянс була досягнута в Аррасі в грудні 1419 р. Близький до бургундського двору хроніст А. де Монстреле відтворює картину переговорів, де ініціатива належить герцогу, і між ним та англійським королем погоджуються основні умови майбутнього миру між Англією і Францією [12, с. 362-364]. Був складений документ, який підтверджував згоду герцога Бургундського на ці умови, датований 2 грудня 1419 р.: передусім, Генріх має отримати за дружину дочку Карла VI Катерину; за життя Карла VI той не може бути позбавлений титулу короля Франції та належних йому як такому доходів, але з причини його нездатності має бути встановлене регентство, яке здійснюватиме Генріх за порадою знатних королівства, працюючи для встановлення і захисту миру і спокою; дружина Карла VI, королева Ізабелла, не може бути позбавлена на-

лежних їй доходів; по смерті Карла титул короля Франції назавжди переходить Генріхові та його нащадкам; піддані Франції мають скласти присягу на вірність і покірність Генріхові як правителеві і як королю на майбутнє [13]. Король Генріх 25 грудня 1419 р. в Руані підтвердив також угоду про союз із герцогом Бургундським проти дофіна та його людей. Згідно з нею між королем та герцогом мала бути встановлена братерська любов, і вони об'єднувалися проти дофіна В'єннського; у випадку полону дофіна або когось із убивць Жана Безстрашного ті не можуть бути відпущені без згоди герцога, його сина; король надасть герцогу і його дружині (яка була дочкою короля Карла і сестрою майбутньої дружини Генріха) землі ціною 2 тис. ліврів ренти за рік, що знаходяться якомога ближче до тих, якими герцог вже володіє у Франції, але якщо хтось інший з державців, які були одружені з дочками короля Франції, вимагатиме таких земель, герцог усіма силами допоможе королю запобігти цьому [14; 8, с. 176-177].

Однак, хоча цей союз з Бургундією мав вирішальне значення для досягнення на той час англійської перемоги у Франції, він не міг бути міцним, тому що Бургундія була більше зацікавлена у довготерміновому союзі з Францією, ніж з Англією. Згодом у 1435 р. був укладений новий, більш відомий Арраський договір між герцогом Бургундії і королем Франції Карлом VII, за яким король (колишній дофін В'єннський) визнав усі надбання у Франції, одержані герцогом від Англії і приніс вибачення за смерть герцогового батька. У такій спосіб англо-бургундський союз був скасований [11, с. 8].

Найбільш важливим міжнародно-правовим, за сучасним для нас розумінням, актом Генріха V є мирний договір, укладений з Францією у французькому місті Труа 21 травня 1420 р. (договір в Труа, *le traité de Troyes, the treaty of Troyes*). Цей договір мав встановити владу англійської династії над обома королівствами. У день укладення договору Генріх і молодша дочка Карла VI Катерина були заручені, і так само в Труа 2 червня 1420 р. вони нарешті одружилися.

У преамбулі договору названі дві передумови його укладення: попередні спроби домовитися про мир між Англією та Францією виявилися невдалими, а від ворожнечі між двома державами походить значна шкода не тільки для них, але й для церкви [15, 102 – 103]. У варіанті тексту, який наводиться у тексті хроніки А. де Монстреле, мотивація інша: договір характеризується як вічний мир, укладений з метою добробуту й користі підданих короля Франції і безпеки королівства, щоб піддані французького і англійського королів могли віднині торгувати і взаємно спілкуватися [12, с. 390].

Система юридичних зобов'язань і прав, утворена договором в Труа, поєднує декілька категорій суб'єктів, серед яких можна вирізнити: двох королів, Карла VI і Генріха V, їх дружин, відповідно Ізабеллу Баварську та Катерину де Валуа, герцога Бургундського, союзників обох королів, якщо вони погодяться на цей договір, підданих короля Франції, що належать до різних станів. Вирізняються також духовні особи та навчальні заклади. Для деяких з цих осіб, наприклад, для королев, договором передбачені лише права, для деяких, наприклад, для королів – права і обов'язки. У взаємозв'язку ці зобов'язання і права створюють модель відносин у середньовічному суспільстві (де договір, який ми зараз кваліфікуємо як міжнародний, відображає особисті зв'язки індивідів, і для здійснення міжнародного договору передбачаються дії осіб, належних до різних станів, відповідно до їх суспільної ролі), а також утворюють основу правового порядку, який мав сприяти союзу двох королівств.

За предметом і метою серед зобов'язань сторін за договором в Труа можна виокремити наступні:

- 1) Низку зобов'язань, які забезпечують перехід корони Франції до королів Англії. Вони здебільшого вже передбачені домовленостями між королем Англії і герцогом Бур-

гундським. Король Англії, одружуючись із дочкою короля Франції, стає сином короля і королеви Франції і зобов'язується любити й шанувати їх як своїх рідних батьків. (Проте Е. Каррі звертає увагу, що вже в преамбулі договору Генріха названо «король Англії, спадкоємець Франції». Це може означати визнання французькою стороною прав англійського короля на французький престол незалежно від його завоювання та незалежно від шлюбу з Катериною, але у такий спосіб, щоб не постраждала юридична сила цього договору, укладеного з чинним королем Франції Карлом VI) [3, с. 24-25]. За неспроможністю короля Франції за його життя король Англії здійснює управління Францією сам або через представників разом із радою знатних. Допомогу та пораду йому мають надавати такі знатні і мудрі особи, які залишилися вірні королю Франції і які бажають їй добробуту і честі. У тексті договору Генріх йменується «сином» Карла, і встановлюється його офіційний титул за життя Карла як «Наш милий син Генріх, король Англії, спадкоємець Франції», але на практиці він по укладенні договору використовував титул спадкоємця і правителя [3, с. 26]. Титул «спадкоємець і правитель» (*héritier et régent*) використано щодо Генріха у преамбулі варіанту тексту договору, який наводиться у хроніці Монстреле [12, с. 390]. Піддані короля Франції мають скласти присягу, текст якої затверджується договором, на вірність королю Англії та раді, що він призначить. Присяга включає зобов'язання не визнавати іншого короля або правителя Франції, окрім Генріха та його спадкоємців, не змовлятись і не сприяти, щоб Генріх втратив життя, зазнав каліцтва, був полонений, або інакше зазнав шкоди чи приниження щодо особи, стану, честі або майна; якщо підданим стає відомо про якусь змову з цією метою, що планується проти Генріха, вони мають усіма силами протидіяти цій змові та повідомити йому про неї. З моменту смерті Карла і назавжди корона і королівство Франції з усіма правами і належностями переходять до Генріха і його спадкоємців.

Договір визначав також мету, на досягнення якої має бути спрямоване правління Генріха: це честь Бога, короля Карла та його дружини, загальний добробут і безпека королівства, відновлення спокою в королівстві та повсюдне здійснення справедливості з допомогою знаті королівства. У статусі спадкоємця і правителя Франції король Англії одержував можливість діяти в своїх інтересах від імені тестя: наприклад, війна з позбавленим за договором права на спадкоємство престолу дофіном і його прибічниками одночасно носила характер приборкування непокірних і відновлення територіальної цілісності Франції.

2) Збереження прав окремих осіб, що належали до королівської сім'ї Франції. Передусім слід відзначити ті положення, які спрямовані на захист гідності і особистої безпеки короля Карла. За ним протягом його життя зберігаються титул короля Франції та належні йому доходи. Він проживає на території, яка визнає його владу. Видання офіційних актів здійснюється від його імені (за винятком тих непередбачуваних заздалегідь випадків, коли листування має вестись від імені короля Генріха, його спадкоємця). Королю Франції забезпечується належне відповідно до його королівської гідності утримання. Всі володіння, що відвоює Генріх у непокірних підданих Карла, будуть віддані на користь Карла. (Однак тим, хто поклянеться додержувати договору, їх володіння будуть повернуті). Королева Ізабелла також зберігає свій сан і право на належні їй як королеві доходи. Для молодої королеви Англії Катерини встановлюється утримання на випадок її вдовства за рахунок засобів як Англії, так і Франції. Ці положення належать до числа перших у тексті договору. (Вони здобули б додаткове значення, якби король Генріх вирушив у хрестовий похід, як він, можливо, планував. Але сталося, що підстава застосувати ці положення настала раніше, ніж сторони договору мали на увазі, бо король Генріх помер тільки трохи більше,

ніж через 2 роки після укладення договору. Катерина залишилась жити в Англії і одержала утримання з англійського боку [16, с. 17]).

3) Права герцога Бургундського та його партії. Герцог Бургундії Філіп разом з королем Англії і правителем Франції Генріхом та зібранням знаті Франції має визначити гарантії безпеки короля Карла VI. Коли Генріх стане королем Франції, він має надати всім членам бургундської партії компенсацію за статки, втрачені ними при завоюванні Генріхом Нормандії. Ця компенсація має сплачуватись за рахунок статків скорених бунтівників і без будь-якої шкоди для корони Франції.

4) Союз проти дофіна і його прибічників. Дофін Карл у тексті договору названий «Карлом, який йменує себе дофіном В'єннським» [15, с. 113] і звинувачений у жадливих та величезних злочинах, вчинених у королівстві Французькому. Генріх зобов'язується докласти всіх зусиль, щоб привести до покірності королю Карлові VI всі великі й малі міста, селища, замки й укріплення, території та осіб, які в той час постали проти нього і підтримують партію «дофіністів», або «арманьяків», чи належать до неї. Замирення з дофіном Карлом або будь-яка угода з ним можливі тільки за спільною згодою короля Карла, короля Генріха та герцога Бургундського Філіпа, а також трьох станів Франції, навмисно скликаних з цією метою. Ж. Фав'є, аналізуючи зміст договору, звертає увагу на те, що формально принц Карл не був оголошений незаконним сином, але позбавлявся прав так, наче він не був сином Карла VI. Генріх набував за договором таких прав, які були у феодалному світі можливі для зятя за відсутності синів. [5, с. 440-441].

5) Збереження внутрішнього порядку Франції. Значна частина положень договору справляє враження спрямованої на те, щоб під владою англійських королів «Франція не стала Англією». За формою ця сфера належить переважно до зобов'язань короля Англії, який набуває статусу спадкоємця Франції і здійснює управління. До них, зокрема, належать такі: в усіх землях, що підкоряються королю Франції, підтримується і зберігається влада судів парламенту Франції (її вищого судового органу); містам, громадам та особам, які є або будуть знаходитись під владою короля Франції, гарантується збереження прав, привілеїв та свобод; правосуддя у Франції здійснюється відповідно до її законів та звичаїв, правитель має забезпечити підданам короля Франції мир, захищаючи їх своєю владою від насильства та пригнічень; посади у Франції мають заміщуватись відповідно до французьких законів особами, які працюватимуть заради добробуту і спокою Франції; всі церкви, університети, коледжі та духовні навчальні заклади зберігають свої права, привілеї та володіння; також збережуть свої парафії духовні особи, що підкоряються королю Генріху, королю Карлу та підтримують герцога Бургундського, якщо вони поклянуться додержувати даний договір; правитель не може запроваджувати для підданих французького короля нових тягарів та податків, окрім викликаних розумною або необхідною причиною випадків, у яких податки мають бути спрямовані на спільний добробут королівства Франції, і мають додержуватись її закони та звичаї. Завойована королем Англії Нормандія з моменту смерті Карла VI, коли Генріх стає королем Франції, має повернутися під юрисдикцію корони Франції, як і інші завойовані ним території. Корони Англії і Франції завжди мають покладатись на одну і ту саму особу, тобто короля Англії Генріха або його спадкоємця. Тим самим коло спадкоємців звужувалося до англійської королівської сім'ї Ланкастерів, і виключалися будь-які інші претенденти. Щодо решти питань, кожне з королівств зберігає свої права, свободи і закони, кожне з них і правовий порядок кожного з них (закони, права, звичаї і узвичаєння) не підкоряються правовому порядку іншого.

6) Встановлення і закріплення дружніх відносин між Англією і Францією. Правитель має забезпечити, щоб за згодою трьох станів кожного з двох королівств були розроблені

заходи, які б запобігли порушенню даного договору. Між двома королівствами припиняються будь-яка ненависть, війни та суперечки, встановлюються взаємні мир та дружба. Це загальне союзницьке зобов'язання конкретизується у трьох: допомога, порада і взаємна підтримка проти будь-яких осіб, які б намагалися зашкодити одному з королівств, дружнє спілкування між собою і торгівля зі сплатою мита, передбаченого у кожному з королівств. Останнє положення начебто підтверджує відсутність у сторін на даному етапі наміру до узгодження законів двох держав, отже – руху в напрямку їх подальшого об'єднання.

7) Права «третьох сторін» і права щодо них. Союзники кожного з королівств одержать повідомлення про даний договір і матимуть змогу протягом 8 місяців по одержанні заявити про свій намір приєднатися до нього; у такому випадку вони будуть прийняті у союзники двох королівств. При цьому належні дії, права та засоби обох королів, як і підданих кожного з них, щодо цих союзників залишаються без змін. Це положення також найлегше тлумачити у сенсі, що договір носить характер союзу, який поки що не посягає на державну незалежність учасників і не має на меті їх тіснішого зближення.

При характеристиці дослідниками миру в Труа емоційні оцінки більш різноманітні, ніж підходи до його загальної кваліфікації. Е. Каррі зазначає, що структуру, яка мала стати внаслідок здійснення миру в Труа, сучасники звичайно іменували «союзом двох корон», а історики назвали «подвійною монархією» [3, с. 23]. А. Берн звертає увагу на те, що союз нагадував той, у якому існували Англія та Шотландія зі сходженням на трон Англії короля Шотландії Якова VI (який став королем Англії Яковом I) у 1603 р. до їх об'єднання у Велику Британію в 1707 р. [2]. Дж. Вагнер також визначає, що договір передбачав союз корон, подвійну монархію, а не союз королівств [11, с. 303], але обіцяв кінець як Столітньої війни, так і громадянської війни у Франції [11, с. 302]. Д. Лоадес характеризує договір як «скоріше перегрупування сил, ніж дійсний мир» [16, с. 15]. Е. Козно у довідці, що входить до його видання договорів часів Столітньої війни, характеризує мир в Труа як «договір, що здавав Францію англійцям» [15, с. 102]. Е. Перруа погоджується з термінами «подвійна монархія» та «особиста унія», але звертає увагу на те, що насправді цей договір розділив Францію між двома ворожими партіями [4, с. 308], хоча частина французів щиро погодилась на нього, сподіваючись на мир. Е. Перруа та Ж. Фав'є також вказують на недолік миру в Труа, згодом помічений радниками дофіна: король не міг на власний розсуд змінювати правила спадкування престолу, тому що корона є невідчужуваним майном, і монарх тільки зберігає її, але не розпоряджається нею [4, с. 310; 5, с. 441]. Ж. Фав'є пише про суто особисту унію двох королівств [5, с. 441]. Н. Басовська вважає, що договір створював серйозну і реальну загрозу включення Франції в «об'єднане» англо-французьке королівство [1, с. 302], при цьому радше іронічно використовуючи у своїй книзі даний термін; за зауваженням Н. Басовської договір став найбільш повним втіленням байдужості еліти французького суспільства до долі Франції, оскільки бургундці вирішили досягти згоди над супротивниками навіть ціною втрати Францією можливості самостійного розвитку [1, с. 301], і створив чергову в історії Столітньої війни юридичну ілюзію її завершення [1, с. 303], яка не могла не бути ілюзією, бо реалізація договору наштовхнулася на жорсткий спротив французького народу.

Текст договору дає достатньо підстав вважати, що передбачене ним утворення носило характер міждержавного союзу під владою одного монарха, але не мало на меті об'єднання двох держав у одну. Саме влада одного монарха мала б стати запорукою миру і міцного союзу. Разом з тим договір цікавий з погляду можливості подальшого розвитку цих відносин і подальшої зміни його положень. Такий, як є, договір забезпечував досягнення

мети англійського короля: передачу престолу Франції до його династії. Втім, якби ця подвійна монархія втрималася, при реалізації договору могла б постати проблема зміни передбаченого ним правового порядку у відносинах двох держав.

Здійснення договору в Труа в часі поставлене в залежність від настання в майбутньому певного факту – смерті Карла VI і успадкування його престолу Генріхом V. Всупереч очікуваному, молодий (близько 35 років) Генріх V помер першим, за шість тижнів до Карла VI. Коли Філіп Бургундський став більш зацікавлений у розірванні альянсу з Англією, в якості аргументу було використане те, що Генріх V не успадкував французької корони, а отже, його син Генріх VI не міг успадкувати від нього те, що йому не належало [11, с. 8]. Наскільки ймовірно, що, якби Англія і надалі здійснювала контроль над своїми завоюваннями, положень щодо збереження внутрішнього правопорядку Франції було б додержано? Текст договору в Труа припускає принаймні одну можливість для того, щоб змінити його з посиланням на нього ж: станові зібрання двох королівств за ініціативою короля могли ухвалити такі зміни як заходи, спрямовані на запобігання поновленню ворожнечі. Необхідність внесення змін до правопорядку Франції, яка виглядала б мотивованою, постала б, наприклад, якби у Генріха і Катерини народився не хлопчик, а дівчинка (і не було б інших дітей), оскільки престол Франції передавався тільки чоловікам. (Або, можливо, як припускає Е. Каррі, відповідне правило було б прийняте в Англії [3, с. 32-33]). Нові податки також могли бути запроваджені з посиланням на розумну або необхідну причину. Розвиток відповідно до договору торгівельних відносин між двома державами так само сприяв би їх зближенню. Тому можна припустити з певною ймовірністю, що, якби після смерті Карла VI у Франції втрималася б влада англійської династії, рано чи пізно постало б питання про зміни до договору в Труа, які сприяли б подальшому зближенню внутрішніх правопорядків Англії і Франції в напрямку об'єднання цих держав в одну (як це відбулося згодом з Англією і Шотландією). Так само можна припустити, що тоді питання про додержання договору, а саме – його положень, які гарантували збереження правопорядку Франції, створило б чергову підставу для конфлікту.

Мир в Труа не був офіційно розірваний, і його найбільш далекосяжним політичним наслідком стало те, що англійські королі титулували себе одночасно королями Франції до самого початку XIX ст.

Висновки. Головний зміст розглянутих угод передбачувано складають зобов'язання з утворення воєнних союзів, як спрямованих проти конкретних супротивників, боротьба з якими викликала ці угоди до життя, так і загального характеру. Конкретні формулювання цих зобов'язань відображають як особливості права, яке регулювало відносини між європейськими державцями на початку XV ст., так і риси тогочасного розуміння безпеки: суб'єктами, які можуть створювати загрозу, визнаються люди (а не більш загальні об'єднання, які люди створюють); нарівні із зовнішньою безпекою королівств захищається внутрішня, а також особиста безпека монархів (що особливо важливо в умовах конкуренції претензій декількох осіб на один престол); дії, спрямовані на підтримку безпеки, включають поради і попередження про загрози. Ті зобов'язання, які мають сприяти економічним відносинам держав, на перший погляд носять характер підтвердження добрих намірів сторін щодо встановлення союзу і засобів його зміцнення; разом з тим, розуміння міцного миру, втілене у договорі в Труа, показує, що стабільна торгівля і можливість безперешкодного спілкування між народами сприймаються сторонами як складова мирних відносин поряд із воєнно-політичним союзом. Найбільш важливий з-поміж розглянутих, договір в Труа, дає, окрім іншого, картину залежності правовідносин, утворених ним, в тому числі правовідносин безпеки, від внеску різноманітних учасників середньовічного

суспільства: реалізація його положень та безпека нової династії, яка мала б за ним утвердитися у Франції, залежить від зобов'язань підданих щодо особистої відданості. Договір в Труа містить групу детальних положень, які мають гарантувати, що внутрішні правові порядки Англії і Франції залишаться незалежними, і запорукою союзу між державами буде тільки особиста унія між ними, тобто один спільний монарх. Втім, на наш погляд, положення договору, яке дозволяло розробку за згодою трьох станів заходів, що запобігли б його порушенню, могло б бути використане для зближення внутрішніх правопорядків Англії і Франції і життя кривів у напрямку їх об'єднання.

Список використаної літератури

1. Басовская Н. И. Столетняя война: леопард против лилии / Наталия Басовская. – Москва : Астрель: АСТ, 2007. – 446 с.
2. Бёрн А. Битва при Азенкуре. История Столетней войны с 1369 по 1453 год. / Альфред Бёрн; Пер. с англ. Л. Игоревского. – Москва : Центрполиграф, 2004 – 896 с.
3. Curry A. Two kingdoms, one king: the treaty of Troyes (1420) and the creation of a double monarchy of England and France / Anne Curry // *The Contending Kingdoms: France and England, 1420-170* / [ed. Glenn Richardson]. – Farnham: Ashgate Publishing, Ltd., 2008. – P. 23-41.
4. Перруа Э. Столетняя война / Эдуард Перруа. Пер. с франц. М. Ю. Некрасова.– Санкт-Петербург: Евразия, 2002. – 480 с.
5. Фавье Ж. Столетняя война / Жан Фавье; Пер. с франц. М. Ю. Некрасова.– Санкт-Петербург: Евразия, 2009. – 656 с.
6. Jan. 28. The K. promises that he will not within a given time contract marriage with any person except Catharine, daughter of the K. of France. Westm. O. IX. 103. H. IV. p. II. 66. / Rymer's Foedera Volume 9 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol9/pp80-112>. – Title from the screen.
7. Jan. 28. Commission to Henry lord le Scrop and his colleagues to prolong the term of the above matrimonial engagement. Westm. O. ix. 104. H. iv. p. ii. 67. / Rymer's Foedera Volume 9 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol9/pp80-112>. – Title from the screen.
8. Rapin de Thoyras, M. Acta Regia Or, an Account of the Treaties, Letters and Instruments Between the Monarchs of England and Foreign Powers, Publish'd in Mr. Rymer's Foedera: in 6 vol. Vol. II / M. Rapin de Thoyras — London: J. Darby, A. Bettesworth, F. Fayram, J. Pemberton, C. Rivington and others, 1726. – 456 p.
9. Tyler J. E. Henry of Monmouth: or memoirs of the life and character of Henry the Fifth as Prince of Wales and King of England: in 2 volumes. Vol. II. / J. Endell Tyler. – London: Richard Bentley, 1838. – 444 p.
10. Aug. 15. Treaty of alliance between the K. of England and Sigismund K. of the Romans. Canterbury. O. ix. 377. H. IV. p. II. 171. / Rymer's Foedera Volume 9 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol9/pp368-388>. – Title from the screen.
11. Wagner J. A. Encyclopedia of the Hundred Years War. / John A. Wagner. – Westport Connecticut and London: Greenwood Press, 2006. – 375 p.
12. Monstrelet E. La chronique d'Enguerran de Monstrelet: en deux livres, avec pièces justificatives: en 6 т. Т 3. / Enguerran de Monstrelet – Paris. Renouard, 1859. – 429 p.
13. Dec. 2. Philip duke of Burgundy approves of the terms proposed by the K., viz., that he will marry the French K.'s daughter Catharine, or that he or his heirs shall succeed to the French

- throne after the death of the present K. of France. Arras. O. IX. 816. H. IV. p. III. 140. / Rymer's Foedera Volume 9 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol9/pp815-832>. – Title from the screen.
14. Dec. 25. Confirmation by the K. of a treaty with Philip duke of Burgundy against the dauphin and other murderers of the late duke. Rouen Castle. O. IX. 825. H. IV. p. III. 144. / Rymer's Foedera Volume 9 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol9/pp815-832>. – Title from the screen.
  15. Traité conclu a Troyes entre Charles VI et Henri V le 21 Mai 1420/ Les grands traités de le Guerre de Cent Ans. / [ed. E. Cosneau] – Paris : Alphonse Picard, éditeur, 1889. – P. 100-115.
  16. Loades D. Tudor queens of England. / David Loades. – London and New York : Continuum, 2009. – 264 p.

THE ACTIVITIES OF HENRY V, KING OF ENGLAND, IN THE SPHERE OF TREATIES

Rzhevskaya V. S.

Candidate of Law, Assistant Professor, Assistant Professor of the International Law Department of the Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University.

Abstract. *The article gives an outline of the main undertakings of the parties under the Treaty of Canterbury of 1416, the agreements reached with the duke of Burgundy in 1419 and the Peace of Troyes of 1420. Those are mostly the undertakings creating military alliances, which reflect both the peculiar features of the law of the epoch regulating the relations of princes and the special features of the meaning of security pertaining to the epoch. In particular the Treaty of Canterbury is of interest because of its way to formulate an incrimination of the threat of peace with the purpose to justify the actions of the parties to the treaty. The agreements with the duke of Burgundy set in advance the terms of the future peace between England and France and establish the alliance aimed at facilitating the implementation of responsibility for the murder of the former duke. The most important of the treaties discussed, that of peace of Troyes, foresees the alliance of the two kingdoms, England and France, under the power of one monarch, but not their union in one state. Some provisions of the treaty, though, could be used with time with the view of taking steps to bring the domestic legal orders of England and France further together and to unite the two states.*

Key words: *the Middle Ages, the Hundred Years' war, peace of Troyes, international treaty, military alliance, history of international law, legal undertakings.*

References

1. Basovskaya N. I. Stolietnyaa voyna: leopard protiv lilii / Natalia Basovskaya. – Moskva: Astrel: AST, 2007. – 446 s.
2. Burne A. Bitva pri Azenkure. Istorija Stolietniei voyny s 1369 po 1453 god. / Alfred Burne. Per. s. angl. L. Igorevskogo. – Moskva: Centrpoliigraf, 2004 – 896 s.
3. Curry A. Two kingdoms, one king: the treaty of Troyes (1420) and the creation of a double monarchy of England and France / Anne Curry // The Contending Kingdoms: France and England, 1420-170 / [ed. Glenn Richardson] — Farnham: Ashgate Publishing, Ltd., 2008. – P. 23-41.
4. Perroy E. Stolietnyaa voyna / Édouard Perroy. Per. s franc. M. Y. Nekrasova. – Sankt-Peterburg : Eurasia, 2002. – 480 s.
5. Favier J. Stolietnyaa voyna / Jean Favier. Per. s franc. M. Y. Nekrasova. – Sankt-Peterburg: Eurasia, 2009. – 656 s.
6. Jan. 28. The K. promises that he will not within a given time contract marriage with any person except Catharine, daughter of the K. of France. Westm. O. IX. 103. H. IV. P. II. 66. / Rymer's Foedera Volume 9 [Electronic Resource].

- source]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol9/pp80-112>. – Title from the screen.
7. Jan. 28. Commission to Henry lord le Scrop and his colleagues to prolong the term of the above matrimonial engagement. Westm. O. IX. 104. H. IV. P. II. 67. / Rymer's Foedera Volume 9 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol9/pp80-112>. – Title from the screen.
  8. Rapin de Thoyras, M. Acta Regia Or, an Account of the Treaties, Letters and Instruments Between the Monarchs of England and Foreign Powers, Publish'd in Mr. Rymer's Foedera: in 6 vol. Vol. II / M. Rapin de Thoyras – London: J. Darby, A. Bettesworth, F. Fayram, J. Pemberton, C. Rivington and others, 1726. – 456 p.
  9. Tyler J. E. Henry of Monmouth: or memoirs of the life and character of Henry the Fifth as Prince of Wales and King of England: in 2 volumes. Vol. II. / J. Endell Tyler. – London: Richard Bentley, 1838. – 444 p.
  10. Aug. 15. Treaty of alliance between the K. of England and Sigismund K. of the Romans. Canterbury. O. IX. 377. H. IV. P. II. 171. / Rymer's Foedera Volume 9 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol9/pp368-388>. – Title from the screen.
  11. Wagner J. A. Encyclopedia of the Hundred Years War. / John A. Wagner. – Westport Connecticut and London: Greenwood Press, 2006. – 375 p.
  12. Monstrelet E. La chronique d'Enguerran de Monstrelet: en deux livres, avec pièces justificatives: en 6 t. T 3. / Enguerran de Monstrelet – Paris. Renouard, 1859. – 429 p.
  13. Dec. 2. Philip duke of Burgundy approves of the terms proposed by the K., viz., that he will marry the French K.'s daughter Catharine, or that he or his heirs shall succeed to the French throne after the death of the present K. of France. Arras. O. IX. 816. H. IV. P. III. 140. / Rymer's Foedera Volume 9 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol9/pp815-832>. – Title from the screen.
  14. Dec. 25. Confirmation by the K. of a treaty with Philip duke of Burgundy against the dauphin and other murderers of the late duke. Rouen Castle. O. IX. 825. H. IV. P. III. 144. / Rymer's Foedera Volume 9 [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.british-history.ac.uk/rymer-foedera/vol9/pp815-832>. – Title from the screen.
  15. Traité conclu a Troyes entre Charles VI et Henri V le 21 Mai 1420/ Les grands traités de le Guerre de Cent Ans. / [ed. E. Cosneau] – Paris : Alphonse Picard, éditeur, 1889. – P. 100-115.
  16. Loades D. Tudor queens of England. / David Loades. – London and New York : Continuum, 2009. – 264 p.

ДОГОВОРНО-ПРАВОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГЕНРИХА V, КОРОЛЯ АНГЛИИ

Ржевская В. С.

Кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры международного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. В статье рассматриваются основные обязательства сторон согласно Кентерберийскому договору 1416 г., договоренностям с герцогом Бургундским 1419 г. и миру в Труа. Преимущественно это обязательства по созданию военных союзов, которые отражают как особенности тогдашнего права, регулирующего отношения между государями, так и особенности тогдашнего понимания безопасности. В частности, Кентерберийский договор интересен тем, как формулирует обвинение в угрозе миру с целью обоснования действий сторон договора. Договоренности с герцогом Бургундским предварительно устанавливают условия будущего мира между Англией и Францией и создают союз, призванный содействовать реализации ответственности за убийство предыдущего герцога. Наиболее важный из рассмотренных, мирный договор в Труа, предусматривает союз двух государств, Англии и Франции, под властью одного монарха, но не их объединение в одно. Все же некоторые положения этого договора могли бы со временем быть использованы для того, чтобы принять меры в направлении дальнейшего сближения внутренних правопорядков Англии и Франции и объединения двух государств.

Ключевые слова: Средние века, Столетняя война, мир в Труа, международный договор, военный союз, история международного права, правовые обязательства.

УДК 340.13:339

ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ В СВІТОВИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

Русак Д. М.

Кандидат економічних наук, доцент кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Березовська І. Р.

Кандидат юридичних наук, асистент кафедри адміністративного та фінансового права Львівського національного університету імені Івана Франка.

Анотація. Використання інформації як невичерпного ресурсу розвитку разом із сучасними досягненнями в галузі інформаційних та телекомунікаційних технологій поклато початок формуванню світового інформаційного простору, який розкриває перед людством необмежені можливості. Усі провідні країни прагнуть забезпечити для себе лідируючі позиції у глобальному інформаційному просторі, тому усе зрозумілішою стає зростаюча залежність місця держави на світовій арені від стану розвитку національного інформаційного суспільства.

Сьогодні, коли йдеться про інформацію та її свободу, перш за все, варто говорити про можливості, які надає в цьому плані всесвітня мережа Інтернет. У контексті активного використання мережі як глобального інформаційного середовища перед Україною постають питання законодавчого врегулювання нових інформаційних відносин, що виникають у системі людина – Інтернет. Одним із негативних наслідків впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій у різних сферах суспільного життя стало порушення немайнових прав особи, що проявляється в незаконному зборі, використанні й поширенні інформації персонального характеру, у тому числі в мережі Інтернет, а відсутність належного законодавчого забезпечення охорони й захисту персональних даних в даній сфері призводить до збільшення кількості правопорушень.

У статті здійснюється аналіз правового регулювання захисту персональних даних в мережі Інтернет в контексті інформатизації економіки. Розглянуто міжнародний досвід в даній сфері. Визначаються основні передумови інтеграції України в світовий інформаційний простір.

Ключові слова: персональні дані; захист персональних даних; база персональних даних; мережа Інтернет, інформаційний простір, інформаційне суспільство.

Постановка проблеми. Використання інформації як невичерпного ресурсу розвитку разом із сучасними досягненнями в галузі інформаційних та телекомунікаційних технологій поклато початок формуванню світового інформаційного простору, який розкриває перед людством необмежені можливості. Усі провідні країни прагнуть забезпечити для себе лідируючі позиції у глобальному інформаційному просторі, тому усе зрозумілішою стає зростаюча залежність місця держави на світовій арені від стану розвитку національного інформаційного суспільства.

Сьогодні, коли йдеться про інформацію та її свободу, перш за все, варто говорити про можливості, які надає в цьому плані всесвітня мережа Інтернет. У контексті активного

використання мережі як глобального інформаційного середовища перед Україною постають питання законодавчого врегулювання нових інформаційних відносин, що виникають у системі людина – Інтернет. Одним із негативних наслідків впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій у різних сферах суспільного життя стало порушення немайнових прав особи, що проявляється в незаконному зборі, використанні й поширенні інформації персонального характеру, у тому числі в мережі Інтернет, а відсутність належного законодавчого забезпечення охорони й захисту персональних даних в даній сфері призводить до збільшення кількості правопорушень.

Мета статті – проаналізувати правове регулювання захисту персональних даних в мережі Інтернет та виробити окремі пропозиції для його вдосконалення, що в свою чергу сприятиме економічному зростанню без порушення немайнових прав громадян.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто відзначити наявність досить широкого кола наукових праць, у яких розглядаються різні аспекти проблематики захисту персональних даних в мережі Інтернет, міжнародних відносин у галузі обміну інформацією, проблеми становлення інформаційного суспільства в Україні, здійснення державної та міжнародної інформаційної політики тощо. Це зумовлено актуальністю теми глобальної трансформації світу до нового інформаційного порядку, багатоманітністю поглядів і підходів, зацікавленістю фахівців та науковців у процесах, що відбуваються в Україні, в їх наслідках для подальшого політичного, економічного, соціального, науково-технологічного розвитку держави та ін. Проблемам інтеграції України в світовий інформаційний простір присвячені праці таких вітчизняних науковців, як В. М. Глушков, М. М. Моїсеєв, А. І. Ракітов, А. В. Соколов, Г. Т. Артамонов, К. К. Колін та багато інших. Безпосередньо науковим дослідженням питань захисту персональних даних займалися В. М. Брижко, О. О. Баранов, К. І. Беляков, І. Б. Жилияєв, Р. А. Калюжний, Д. В. Ланде, В. М. Фурашев, В. С. Цимбалюк, М. Я. Швець, І. М. Забара, А. В. Пазюк тощо. Також простежується зарубіжний погляд на дану проблему у працях Д. Белла, Дж. Гелбрейта, Дж. Мартіна, І. Масуда, Ф. Полака, О. Тоффлера, Ж. Фурастьє та ін. Однак у науковому відношенні проблему не можна вважати дослідженою в цілому, оскільки процес формування та розвитку інформаційного суспільства (простору) в Україні досі триває та знаходиться на етапі становлення.

Основні результати дослідження. Інформація в сучасному світі вже стала засобом і ціллю повноцінної життєдіяльності та набуває чітких рис реальної влади, що тісно вплетена в усі сфери функціонування суспільства та всі інші види влади. Людство, таким чином, невинно просувається до нової ери свого розвитку – ери, де найвищими цінностями є інформація та знання.

До характерних рис й ознак інформаційного суспільства належать :

- створення глобального інформаційного простору, що забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їхній доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення їх соціальних й особистісних потреб в інформаційних продуктах і послугах;
- становлення і, в подальшому, домінування в економіці нових технологічних укладів, що базуються на масовому використанні інфокомунікаційних технологій і ведуть до появи нових форм соціальної та економічної діяльності (дистанційна освіта, телеробота, телемедицина, електронна торгівля, електронна демократія тощо);
- створення і розвиток ринку інформації та знань як чинників виробництва на додаток до ринків природних ресурсів, праці і капіталу, перехід інформаційних ресурсів суспільства в реальні ресурси соціально-економічного розвитку та перетворення інформації на товар;

- підвищення рівня професійного та загальнокультурного розвитку за рахунок удосконалення системи освіти і розширення можливостей систем інформаційного обміну на міжнародному, національному та регіональному рівнях, підвищення ролі кваліфікації, професіоналізму і здібностей до творчості як найважливіших характеристик послуг праці;
- створення ефективної системи забезпечення прав громадян та соціальних інститутів на вільне отримання, розповсюдження і використання інформації як найважливішої умови демократичного розвитку, поліпшення взаємодії населення з органами влади.

Сьогодні великого значення набуває питання інформатизації в економіці. Тут її вага постійно зростає, а частка, яка визначається через загальний робочий час, для економічно розвинених країн уже нині становить 40-60%. Очікують, що в найближче десятиріччя вона підвищиться ще на 10-15%. Стрімкий розвиток і розповсюдження нових інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), внаслідок науково-технічного прогресу, набувають сьогодні характеру безпрецедентної, за своїми масштабами, інформаційної революції, що робить зростаючий вплив на політику, економіку, науку й інші сфери життєдіяльності. Серед розвинених країн зростання обсягів економіки і збільшення її питомої ваги в структурі ВВП ще дуже незначне. У 2014 році внесок інтернет-економіки у ВВП становив 23,3 млрд. дол., або 1,9%, проте до 2016 року прогнозується зростання частки інтернет-економіки до 4,5% ВВП. Світовими лідерами за часткою інтернет-економіки у ВВП стали Велика Британія (7,2%), Швеція (6,6%), Данія (5,8%), Іспанія (2,2%) та Італія (1,9%). Варто зазначити, що у структурі світової інтернет-економіки переважає споживання послуг: електронна комерція – 8,5 млрд. дол. і витрати на придбання пристроїв й оплату доступу в Інтернет – 6,1 млрд. дол. Серед сегментів економіки особливе місце займає програмне забезпечення. У 2014 році структура темпів зростання має такі показники: Україна – 23%, США – 40%, Канада – 37%, країни Західної Європи – 46%, Бразилія – 19%, Індія – 21%, Китай – 53%.

До 2030 року заплановано вирішити ключові політичні завдання розвитку сектора зв'язку, у тому числі формування електронного уряду, ліквідація інформаційної нерівності, забезпечення рівного доступу громадян до сучасних інформаційно-телекомунікаційних послуг, розвиток інформаційного суспільства. Загальний обсяг інвестицій в ІКТ на 2014-2030 рр. буде складати близько 20,2 трлн. дол.

В Україні процес інформатизації здійснюється згідно з Національною програмою інформатизації, що визначає стратегію розв'язання проблеми забезпечення інформаційних потреб й інформаційної підтримки соціально-економічної, екологічної, науково-технічної, оборонної, національно-культурної та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення. Національна програма інформатизації визначає такі основні напрями інформатизації:

- розроблення політики й організаційно-правового забезпечення інформатизації;
- формування національної інфраструктури інформатизації;
- інформатизація стратегічних напрямів розвитку державності, безпеки й оборони;
- інформатизація процесів соціально-економічного розвитку;
- інформатизація пріоритетних галузей економіки;
- інформатизація фінансової та грошової системи, державного фінансово-економічного контролю;
- інформатизація соціальної сфери;
- інформатизація в галузі екології та використання природних ресурсів;
- інформатизація науки, освіти і культури, тощо.

Прогнозується, що витрати на ІТ-послуги у 2015 році досягнуть 964 млрд. дол., що на 4,6% вище, ніж у 2014 році. Витрати покупців у цьому сегменті зміщуються від консал-

тингу (проектів планування) до впровадження (реалізації проектів) й очікується стійке зростання на ринку ІТ-послуг, оскільки економічний прогноз, а з ним і позитивний настрій у сфері інвестицій поліпшуються.

В четвертому кварталі минулого року було проведено опитування серед компаній із 30 країн Європи. Дані засвідчили, що більшість організацій мають намір зміцнювати свої відносини зі споживачами, збільшується кількість великих проектів, що використовують, у тому числі, дані із соціальних мереж та мобільних додатків. Витрати на впровадження CRM у Західній Європі зростуть на 9% і досягнуть 5,5 млрд. дол. Ринок хмарних рішень у сфері CRM збільшиться на понад 49% – до 2,3 млрд. дол.

Важливим фактором є підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Згідно з гл. 14 Угоди про асоціацію сторони зміцнюють своє співробітництво щодо розвитку інформаційного суспільства на користь приватних осіб і бізнесу через забезпечення загальнодоступності ІКТ та через кращу якість послуг за доступними цінами. Це також полегшить доступ до ринків послуг електронних комунікацій, що сприятиме конкуренції та надходженню інвестицій у цю галузь.

Співпраця має на меті імплементацію національних стратегій інформаційного суспільства, розвиток всеохоплюючої нормативно-правової бази для електронних комунікацій і розширення участі України в дослідній діяльності ЄС у сфері ІКТ. Співробітництво охоплює такі сфери:

- сприяння широкомасштабному доступу, поліпшення безпеки мереж і широкому використанню ІКТ приватними особами, бізнесом й адміністративними органами шляхом розвитку локальних ресурсів Інтернет й упровадження онлайн-послуг, зокрема електронного бізнесу, електронного уряду, електронної охорони здоров'я й електронного навчання;
- координацію політик у галузі електронних комунікацій з метою оптимального використання радіоспектра і забезпечення функціональної сумісності мереж України та ЄС;
- посилення незалежності й адміністративної спроможності національного регулятора в галузі зв'язку з метою забезпечення його здатності вживати відповідні регуляторні заходи й впроваджувати свої рішення і всі відповідні норми, а також гарантування добросовісної конкуренції на ринках.

Поступове наближення до ЄС і європейської нормативно-правової бази в галузі аудіовізуальної політики буде здійснюватися у порядку, викладеному в дод. XXXVI цієї Угоди про асоціацію.

Проте варто провести оцінку можливих наслідків усього вищезазначеного.

Для бізнесу. Компанії, що працюють на ринку аудіовізуальної індустрії в Україні мають отримати вигоди від наближення національного законодавства до норм ЄС, особливо щодо захисту прав інтелектуальної власності, а також від можливих спільних проектів із країнами – членами ЄС у галузі кінематографу та телебачення, програм підготовки журналістів.

Для домогосподарств. Домогосподарства зможуть отримувати аудіовізуальний контент кращої якості, зокрема, як наслідок впровадження в українську практику регулювання стандартів ЄС.

Для державного сектору. Держава зможе здійснювати ширшу кооперацію і використовувати досвід країн-членів ЄС щодо створення проектів громадських ЗМІ та досвід регулювання ринків аудіовізуальної продукції в ЄС.

В майбутньому на Україну чекає інформаційний світ. Та ближчою метою є Європейський інформаційний простір. Маємо на увазі, зокрема, Європейську інформаційну мережу з міжнародних стосунків і регіональних досліджень. Стратегічною метою цієї

міжнародної системи є реалізація одного з найефективніших шляхів інтеграції країн Західної та Східної Європи, а саме – інтеграції у сфері інформатизації.

Також даному процесу сприятиме співпраця України та ЄС у контексті Угоди про асоціацію, відповідно до якої сторони обмінюються інформацією, найкращою практикою та досвідом, здійснюють спільні заходи з метою розвитку всеохоплюючої нормативно-правової бази та забезпечення ефективного функціонування і неспотвореної конкуренції на ринках електронних комунікацій. Сторони сприяють поступовому наближенню до права і нормативно-правової бази ЄС у галузі регулювання інформаційного суспільства. Для України інформатизація – шлях не лише до європейської інтеграції, але й до економічного добробуту. Проте важливим елементом інформатизації залишаються стандарти дотримання конституційних прав людини.

Конституційне право людини на інформацію закріплене в Основному законі України та інших нормативно-правових актах і, вочевидь, поширюється й на інформаційні права людини, що виникають при використанні Інтернет. Права на недоторканність приватного життя регулюються ч. 1 ст. 32 Конституції України: «Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України». Суміжними статтями за значенням у даному питанні є: ст. 30 Конституції України (недоторканність житла), ст. 31 Конституції України (таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції), ч. 2 ст. 34 Конституції України (право на свободу інформації) [1]. Загалом вищезазначене свідчить про наявність положень, які можна трактувати як такі, що забезпечують охорону й захист осіб у мережі Інтернет, але в них відсутні норми, які чітко регулювали б відносини та питання захисту персональних даних. Проте варто зазначити, що існують декілька нормативно-правових актів, які в основному спрямовані на максимальний контроль мережі Інтернет з боку держави, серед яких: Закони України «Про доступ до публічної інформації», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про інформаційні агентства», Укази Президента України «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» і «Про заходи щодо захисту інформаційних ресурсів держави», Розпорядження КМУ «Про передачу Державного центру інформаційної безпеки до сфери управління Департаменту спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації СБУ» та інші.

Правове визначення Інтернету міститься в ст. 1 Закону України «Про телекомунікації», згідно з яким Інтернет – всесвітня інформаційна система загального доступу, яка логічно зв'язана глобальним адресним простором та базується на Інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами [2].

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про захист персональних даних», «персональні дані – відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована» [3]. Дане визначення є майже тотожним визначенню, поданому в Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних [4] та Директиві 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» від 24 жовтня 1995 року [5].

У момент збору персональних даних суб'єкт персональних даних повідомляється про володільця персональних даних, склад та зміст зібраних персональних даних, свої права, визначені Законом України «Про захист персональних даних», мету збору персональних даних та осіб, яким передаються його персональні дані.

Вимоги Закону України «Про захист персональних даних» та застосування його положень при обробці персональних даних з використанням веб-ресурсів повністю кореспондуються з рекомендаціями Комітету Міністрів Ради Європи щодо захисту недоторканості приватного життя в Інтернеті, рекомендаціями Робочої групи, що функціонує відповідно до статті 29 Директиви 95/46/ЄС, та рекомендаціями Міжнародної робочої групи з питань захисту персональних даних в телекомунікаціях.

Найчастіше персональні дані з використанням веб-ресурсів обробляються в рамках таких процесів, як:

- заповнення відвідувачами веб-ресурсів анкет;
- реєстрація та отримання логіну та паролю;
- реєстрація з використанням облікового запису соціальної мережі;
- надання електронної адреси відвідувача для зворотного зв'язку.

При цьому можуть оброблятися персональні дані надзвичайно широкого діапазону: від анкетних персональних даних, які явно є відомостями про особу яка ідентифікована, так і відомостей які можуть стосуватися особи опосередковано або які можуть використовуватися в процесі ідентифікації особи: відомостей про оплату послуг з використанням платіжних карт, логіни та паролі, записи в соціальній мережі, номери телефонів, електронні адреси, тощо.

Найчастіше виявляються такі типові порушення законодавства з питань захисту персональних даних при обробці персональних даних з використанням веб-ресурсів:

1) у момент збору персональних даних суб'єкт персональних даних не повідомляється про володільця персональних даних (найменування юридичної особи-володільця та її адресу), склад та зміст зібраних персональних даних, свої права, мету збору персональних даних та осіб, яким передаються його персональні дані;

2) зміст персональних даних є явно надмірним відповідно до визначеної мети обробки персональних даних;

3) процедури обробки персональних даних є визначені на сайті, але не є визначені розпорядчими документами володільця, як це передбачено законодавством.

Існує необхідність доопрацювання процедур обробки персональних даних з використанням веб-ресурсів, зокрема встановлення процедури повідомлення відвідувачів сайтів про їх права, про склад та зміст персональних даних, що збираються, про мету збору персональних даних та про осіб, яким передаються їхні персональні дані. Також потрібно усунути й інші порушення, зокрема такі, як надання безвідкличної чи безстрокової згоди на обробку персональних даних, передача персональних даних невстановленим третім особам, тощо. Варто наголосити на праві суб'єкта персональних даних на знищення своїх даних, в разі відсутності підстав для їх обробки.

За ініціативи ВГО «Українська асоціація захисту персональних даних» у жовтні 2012 року було прийнято Декларацію «За недоторканість приватного життя в Інтернеті», до якої приєдналися провідні національні телекомунікаційні компанії. У лютому 2013 року було проведено перше дослідження в рамках громадського моніторингу відкритості та прозорості обробки персональних даних в Інтернеті. За результатами дослідження встановлено, що понад 75% веб-сайтів українського сегменту Інтернет, за явних ознак обробки персональних даних, не надають користувачам жодних відомостей про найменування володільця персональних даних. Це свідчить про те, що відвідувачі сайтів не мають можливостей на захист свої персональних даних.

Часто трапляється, що володільці персональних даних, які здійснюють обробку персональних даних з використанням веб-ресурсів, не знають, які треті сторони отримують

відомості про те, що користувач відвідав їх ресурс. Тому необхідно інформування як володільців персональних даних, так і суб'єктів персональних даних про механізми автоматизованого збору відомостей про поведінку відвідувачів в Інтернет, про законні підстави для обробки персональних даних про відвідування сайтів, про необхідність повідомлення відвідувачів про механізми автоматизованої обробки персональних даних та про їх права [6, с. 67].

У контексті досліджуваної теми варто також наголосити на деяких питаннях процедури захисту прав особи (зокрема, і персональних даних), порушених в мережі Інтернет.

Перш за все, необхідно встановити особу, яку потрібно притягнути до відповідальності. Якщо встановити безпосередньо особу порушника неможливо, можна звернутися до власника доменного імені з вимогою припинити правопорушення прав на сайті, який йому належить. Після встановлення особи, яка безпосередньо розмістила чи використала персональні дані, або власника сайту, на якому таке правопорушення було здійснено чи така інформація була розміщена, можна спробувати вирішити спір в досудовому порядку за допомогою переговорів. Розпочати переговори можна шляхом направлення відповідних листів адміністрації сайту. Не бажаючи бути втягнутими в судовий процес, реєстратори або адміністратори інтернет-сайтів у переважній більшості випадків погоджуються видалити інформацію, що порушує права інших осіб, з відповідного Інтернет-ресурсу.

Ще одним способом вирішення спору є звернення з відповідним позовом до суду. Якщо на момент подання скарги так і не вдалось встановити дані фізичної чи юридичної особи, що є власником інтернет-сайту, позов необхідно подавати до реєстратора-компанії, що здійснювала реєстрацію доменного імені, і в судовому порядку витребувати у неї інформацію про власника. Коли дані власника сайту будуть отримані, він стане належним відповідачем у судовому процесі. За загальним правилом, якщо факти порушення будуть доведені особою, яка звернулася за захистом своїх прав, та факт неправдивості поширення інформації, незаконної обробки персональних даних, незаконного використання об'єктів прав інтелектуальної власності будуть встановлені судом, винну особу зобов'язують вчинити дії, необхідні для усунення встановлених судом порушень. Стосовно відшкодування завданої шкоди варто констатувати, що на практиці дуже важко домогтися виплати відповідної компенсації від порушника. Це зумовлено як складністю у доведенні розміру вказаних збитків, так і складністю у доказуванні причинно-наслідкового зв'язку між порушенням, вчиненим у мережі Інтернет, та збитками потерпілої сторони.

Розглядаючи міжнародний досвід у даній сфері, варто зазначити, що відносини, пов'язані з інформацією в мережі Інтернет, регулюються Окінавською хартією глобального інформаційного суспільства, Конвенцією ООН про використання електронних повідомлень у міжнародних договорах, Декларацією про свободу комунікацій в Інтернет, Європейською декларацією про права людини і верховенство права в інформаційному суспільстві, Декларацією принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання у новому тисячолітті» та іншими [7, с. 75].

З вищезазначених нормативно-правових актів важливу роль відіграє Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства. Вона містить положення про те, що всі люди повсюдно, без винятку, повинні мати можливість користуватися перевагами глобального інформаційного суспільства. Саме ж інформаційне суспільство ґрунтується на стимулюючих розвиток людини демократичних цінностях, таких як вільний обмін інформацією та знаннями, взаємна терпимість і повага до особливостей інших людей. Хартія покликана ліквідувати прогалини у правовій, технологічній та інформаційній галузях знань [8, с. 26].

28 січня 1981 року Радою Європи була прийнята Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних. Цей документ спрямований на об'єднання країн світу для визначення основних вимог до передачі індивідуальної інформації про людину у всесвітньому електронному просторі, тобто створення низки правил, які стають обов'язковими при обробці персональних даних. Першими країнами, які приєдналися до Конвенції, були Франція, Швеція, Німеччина, Іспанія та Норвегія. Вже у 2000 році рішення про приєднання прийняли більше двадцяти країн.

У контексті регулювання персональної інформації інтерес становить досвід Японії та США. Важливим елементом охорони і захисту персональної інформації, що на даний час можна запозичити з досвіду Японії, є визнання електронної інформації, зокрема такої, як: електронний «нік», IP – адреса, електронна адреса, ідентифікаційний номер на сайті і інші відомості, що перебувають в електронному вигляді, тобто захист і охорона такої інформації, завдяки якій можна ідентифікувати ту чи іншу особу. В Японії існують найрізноманітніші технології охорони й захисту приватної інформації: від високотехнологічних паролів, що зберігають таємну інформацію під надійним захистом, до складних біометричних систем, які базуються на знятті відбитків пальців, або на відображенні райдужної оболонки ока.

Щодо американської специфіки захисту персональних даних передусім слід зазначити, що законодавство США є досить жорстким та надалі тільки посилює відповідальність за втрату або незаконний доступ до баз персональних даних. До Конгресу США вносяться чергові законопроекти, згідно з якими посилюється захист суб'єктів, персональні дані яких обробляються, від незаконних втручань та втрати їхніх даних у мережі Інтернет. Якщо відповідний закон буде прийнято, то за порушення у сфері захисту індивідуальної інформації злочинцям загрожує штраф до 1 млн. доларів США або ув'язнення до 5 років. За новим законодавством США заборонена інсталяція програмного забезпечення для збору індивідуальної інформації, ідентифікації користувача, без його відома та згоди. Передбачена також відповідальність за підтасування результатів пошукової видачі з метою заманювання на комерційні сайти, подробиці сторінки і рекламу, і при цьому «чорні оптимізатори», які займаються подібною діяльністю, отримують винагороду в грошових та інших еквівалентах. Організації, клієнтська база яких перевищує 10 тис. записів, зобов'язані дотримуватися загальних правил, визначених американським законодавством. Це робиться з метою захисту інформації від витоку і безпідставного знищення. Ухилення від виконання вимог загрожує суворими санкціями та штрафами. Загалом, за підрахунками незалежних статистичних компаній та авторів законопроектів, загальний збиток, завданий громадянам США та самій державі внаслідок таких дій, майже досяг відмітки у 10 млн. доларів [9, с. 124].

Окрім вдосконалення правового регулювання захисту персональних даних в мережі Інтернет, до інших передумов інтеграції України в світовий інформаційний простір можна також віднести: адаптацію чинного законодавства до законодавства ЄС, усунення перешкод на шляху здійснення міжнародного книгообміну, створення інформаційних центрів при посольствах України із залученням спонсорських коштів, організацію системи професійної підготовки з ІТ для держслужбовців, створення іномовних ІР про Україну, розповсюдження державних видань за кордоном, розширення співпраці з провідними міжнародними організаціями з розвитку інформаційного суспільства в рамках міжнародних договорів України тощо.

Висновки. Належне правове регулювання захисту персональних даних в мережі Інтернет та визнання його значення для інформаційного обміну й реалізації права на інформацію громадян України є надзвичайно важливим для розвитку інформаційного

суспільства та інтеграції в світовий інформаційний простір. Відносини щодо персональних даних вимагають формулювання політики, визначення процедур, спрямованих на дотримання цієї політики, підтримки політики і процедур в актуальному стані. Враховуючи вищезазначене, вирішення питання правового забезпечення і захисту поширення інформації мережею Інтернет має бути комплексним, якому обов'язково має передувати аналіз міжнародного досвіду та вивчення наукових досліджень у даній сфері.

Список використаної літератури

1. Конституція України: Закон України від 28. 06. 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
2. Про телекомунікації: Закон України від 18. 11. 2003 року № 1280-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 12. – С. 155.
3. Про захист персональних даних: Закон України від 01. 06. 2010 року № 2297-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 34. – С. 481.
4. Конвенція Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних: ратифікована Законом України від 06. 07. 2010 року № 2438-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_326.
5. Директива 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» від 24. 10. 1995 р. № 95/46/ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_242.
6. Захист персональних даних та правила приватності при дослідженнях в Інтернет / В. Козак // Маркетинг в Україні / ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»; [гол. ред. А. Ф. Павленко]. – 2013. – № 3 (77). – С. 49-70.
7. Пазюк А. В. Міжнародно-правовий захист права людини на приватність персоніфікованої інформації: дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 205 с.
8. Законодавче забезпечення охорони й захисту персональної інформації в мережі інтернеті / О. Радкевич // Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні: науково-технічний збірник. – 2012. – Вип. 1 (23). – С. 26-29.
9. Міжнародний досвід правового регулювання захисту персональних даних в мережі Інтернет / М. М. Кравчук // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2013. – № 3. – С. 123-126.
10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом та його державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_\(body\).pdf](http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_(body).pdf). – Назва з екрану.

LEGAL REGULATION OF PERSONAL DATA PROTECTION ON THE INTERNET IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S INTEGRATION INTO THE GLOBAL INFORMATION SPACE

Rusak D. M.

Candidate of economics, Associate Professor at the Department of World Economy and International Economic Relations of Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University.

Berezovska I. R.

Candidate of law, Assistant of Professor at the Department of Administrative and Financial Law at Ivan Franko National University of Lviv.

Abstract. *Using information as an inexhaustible resource of development with the latest events in information and communication technologies initiated the formation of Worldwide Information Space which reveals the humanity unlimited possibilities. All leading countries seek to secure for themselves a leading position in the global information space that explains the growing dependence of the place of the state on the world arena from the development of national information society.*

Today, when we talk about information and its freedom, first of all, it is necessary to talk about the opportunities offered by the Internet. In the context of active use of the global information environment Ukraine faces new issues of legislative regulation of information relations which arise in the human – Internet system. One of the negative effects of development ICT in various spheres of social life is infringement of individual rights, which is manifested in the illegal collection, use and distribution of personal information, including in the Internet, and the lack of adequate legal regulation of personal data protection increases the number of offenses in this area.

The article reviews the legal regulation of personal data on the Internet in the context of information society's economy. The international experience in this field is analyzed. The basic prerequisites for Ukraine's integration into the global information space are determined.

Key words: *personal data; protection of personal data; database of personal data; Internet, information space, information society.*

Referances

1. Konstytucia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28. 06. 1996 roku № 254k/96-VR // Vidomosti Verhovnoji Rady Ukrainy. – 1996. – № 30. – S. 141.
2. Pro telekomunikacii: Zakon Ukrainy vid 18. 11. 2003 roku № 1280-IV // Vidomosti Verhovnoji Rady Ukrainy. – 2004. – № 12. – S. 155.
3. Pro zahyst personal'nyh danyh: Zakon Ukrainy vid 01. 06. 2010 roku № 2297-VI // Vidomosti Verhovnoji Rady Ukrainy. – 2010. – № 34. – S. 481.
4. Konvencija Rady Evropy pro zahyst osib u zv'jazku z avtomatyzovanoju obrobkoju personal'nyh danyh: ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 06. 07. 2010 roku № 2438-VI [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_326.
5. Dyrektyva 95/46/ES Evropejs'kogo Parlamentu i Rady «Pro zahyst fizychny osib pry obrobcu personal'nyh danyh i pro vil'ne peremishchennja takyh danyh» vid 24. 10. 1995 roku № 95/46/ES [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_242.
6. Zahyst personal'nyh danyh ta pravyla pryvatnosti pry doslidgennjah v Internet / V. Kozak // Marketyng v Ukraini / DVNZ «Kyivs'kyi nac.ekon.univ-t im. Vadyma Get'mana»; [gol. red. A. F. Pavlenko]. – 2013. – № 3 (77). – S. 49-70.
7. Pazjuk A. V. Mignarodno-pravovy zahyst prava ljudy ny na pryvatnist' personifikovanoji informaciji: dys... kand. juryd. nauk: 12.00.11 / Kyivs'kyi nacional'nyi univ-t im. Tarasa Shevchenka. – K., 2004. – 205 s.
8. Zakonodavche zabezpechennja ohorony i zahystu personal'noji informaciji v meregi internet / O. Radkevych // Pravove, normatyvne ta metrologichne zabezpechennja systemy zahystu informaciji v Ukraini: naukovotekhnichniy zbirnyk. – 2012. – Vyp. 1 (23). – S. 26-29.

9. Mignarodnyi dosvid pravovogo reguljuvannja zahystu personal'nyh danyh v meregi Internet / M. M. Kravchuk // Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verhovnoji Rady Ukrainy. – 2013. – № 3. – S. 123-126.
10. Uгода pro asociaciju mig Ukrainoju, z odnijiyej storony, ta Evropejs'kym Sojuzom ta jogo dergavamy-chle-namy, z inshoji storony [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: [http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_\(body\).pdf](http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_(body).pdf). – Nazva z ekranu.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЗАЩИТЫ ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ В СЕТИ ИНТЕРНЕТ В КОНТЕКСТЕ ИНТЕГРАЦИИ УКРАИНЫ В МИРОВОЕ ИНФОРМАЦИОННОЕ ПРОСТРАНСТВО

Русак Д. М.

Кандидат экономических наук, доцент кафедры мирового хозяйства и международных экономических отношений Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Березовская И. Р.

Кандидат юридических наук, ассистент кафедры административного и финансового права Львовского национального университета имени Ивана Франко.

Аннотация. *Использование информации как неисчерпаемого ресурса развития вместе с современными достижениями в области информационных и телекоммуникационных технологий положило начало формированию Всемирного информационного пространства, которое раскрывает перед человечеством неограниченные возможности. Все ведущие страны стремятся обеспечить себе лидирующие позиции в глобальном информационном пространстве, поэтому все понятнее становится растущая зависимость места государства на мировой арене от состояния развития национального информационного общества.*

Сегодня, когда речь идет об информации и ее свободе, прежде всего, стоит говорить о возможностях, которые предоставляет в этом плане всемирная сеть Интернет. В контексте активного использования сети как глобальной информационной среды перед Украиной встают вопросы законодательного урегулирования новых информационных отношений, возникающих в системе человек – Интернет. Одним из негативных последствий внедрения информационно-телекоммуникационных технологий в различных сферах общественной жизни стало нарушение неимущественных прав лица, которое проявляется в незаконном сборе, использовании и распространении информации персонального характера, в том числе в сети Интернет, а отсутствие должного законодательного обеспечения охраны и защиты персональных данных в данной сфере приводит к увеличению количества правонарушений.

В статье проводится анализ правового регулирования защиты персональных данных в сети Интернет в контексте информатизации экономики. Рассмотрены международный опыт в данной сфере. Определяются основные предпосылки интеграции Украины в мировое информационное пространство.

Ключевые слова: *персональные данные; защита персональных данных; база персональных данных; сеть Интернет, информационное пространство, информационное общество.*

УДК 341.01

**«КУБ МОТИВІВ» СУБ'ЄКТІВ МІЖНАРОДНИХ ІНТЕРАКЦІЙ.
КООРДИНАТА ПЕРША****Хонін В. М.**

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. *Простір міжнародних взаємодій завжди достатньо складно організований. Його складають просторово-відокремлені сегментарні ряди, секторально-галузеві ансамблі та комплекси, що в своїй сукупності і складають конфігурацію реальних систем міжнародних інтеракцій. У будь-якого дослідника конкретних досвідів буття Людства рано чи пізно виникне прагнення визначити, що ж саме лежить в основі співжиття народів у виділеному міжнародному просторі, що спонукає їх вступати в міжсоціумні взаємодії. Відповідно, у дослідника виникне потреба у вирішенні цілого ряду дослідницьких завдань, таких як: проведення структурно-функціонального аналізу існування окремого соціального організму у виділеному міжнародному середовищі; пошук шляхів прогресивного або контраверсивного розвитку соціального організму під впливом викликів його міжнародного оточення; визначення умов стабілізації життєвих просторів його буття, розширення їх меж або ж, навпаки, їх звуження і стагнаційне прискорення аж до розвалу цілісності даного соціального організму; та інше, інше, інше, настільки ж важливе для вирішення завдань, поставлених перед ним практикою соціального буття.*

Ясно, що відповіді на подібні значущі питання життєствердження окремого соціального організму у виділеному просторі міжнародного середовища, природно пов'язаного з кожним темпоральним періодом існування Людства, ми зможемо отримати, лише визначивши, чи обмежується даний соціальний організм сукупністю природних, технологічних, соціальних та політико-функціональних можливостей, що склалася, чи здатний він до такої організації, щоб бути повноцінним учасником міжнародного співіснування у виділеному темпоральному періоді буття Людства. Відповідно, перед дослідником постане нове завдання – визначити, що ж реально є спонукальними мотивами вступу суб'єктів даного соціального організму до лав міжнародних інтеракцій і в якій мірі адекватно ці спонукальні мотиви трансформуються під впливом сукупних викликів внутрішньосоціумного і міжнародного середовища.

Далі у дослідників міжнародних проблем виникає необхідність виявити, як же відбувається трансформація спонукальних мотивів участі у міжнародних взаємодіях суб'єктів, як структурується система міжнародних інтеракцій, як здійснюється формалізація процесів міжнародних взаємодій. Одним з інструментів аналізу подібних проблем може слугувати представлена в цій статті поки лише першою координатою методика «Кубу мотивів».

Ключові слова: *відкрита каталітична система, міжнародна інтеракція, спонукальні мотиви, соціальний організм, життєвий простір, прошарок життєствердження, критеріальні співвідношення, внутрішньосоціумна солідаризація, міжсоціумна синхронізація, етногенна трансформація, ландшафтно-літосферна адаптація.*

Постановка проблеми. Відповідно, перш за все, слід скласти Матрицю змістовної трансформації *спонукальних мотивів*, що визначають в цілому характер і обсяги участі соціальних організмів в міжнародних відносинах виділеного для них історією темпорального періоду буття Людства. Ця матриця являє собою основу тривимірної базової структури «Кубу мотивів». Підставивши в цю Матрицю показники основних параметрів по кожній з координат, можна буде зробити узагальнений висновок про причини становлення і розвитку темпорально виділених міжнародних систем. В якості першої координати необхідно враховувати в ньому всі рівні самоорганізації всіх семи прошарків життєствердження соціального організму в сучасному для нього міжнародному просторі. Введення показників за другою координатою дозволить визначити параметри внутрішньосоціумної солідаризації спонукальних мотивів міжнародних інтеракцій суб'єктів, що представляють конкретні соціальні організми, дотичні у виділеному сегменті міжнародного простору. Нарешті, ввівши показники за третьою координатою, дослідник не тільки визначить позиціонування конкретних «індивідуальних суспільств» в його міжнародному оточенні, але й реальні причини міжсоціумної синхронізації спонукальних мотивів міжнародних інтеракцій, пов'язаної з динамікою їх першооснови – міжсоціумних обмінних процесів.

Мета статті – створити досить розвинену, застосовну для аналізу конкретних міжнародних проблемних ситуацій, методологію дослідження спонукальних мотивів участі в міжнародних інтеракціях суб'єктів, які належать до «індивідуальних суспільств» та співживуть у виділених міжнародних просторах. В цій статті розглянемо лише крайні, т.зв. «пікові», показники деяких, на думку автора, найбільш значущих параметрів трансформації спонукальних мотивів участі суб'єктів, що представляють соціальні організми, у міжнародних інтеракціях, за першою координатою «Кубу мотивів». Оскільки розгорнути тут і зараз всю його методику не являється реально можливим, навіть якби для спрощення, була б запропонована лише його двомірна і вельми обмежена версія. Тим більше немає можливості розглянути безліч варіантів їх поєднань і сполучень по різним верствам життєствердження соціальних організмів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми, підняті в статті, є дуже актуальними як для Теорії міжнародних відносин, так і для прикладної науки – Аналізу міжнародних відносин і зовнішньої політики держав. У різний час цій проблемі приділяли увагу і / або намагалися її вирішити Дж. Амато, М. Каплан, Дж. Модельський, Г. Нікольсон, У. Платт, А. Раппопорт, Ю. Кукулка, М. Хрустальов, А. Мамікін, А. Богатуров та ін. Серед вітчизняних дослідників до даної проблематики наближались Г. Перепелиця, М. Мацях, М. Мальський, С. Каноненко, М. Шепелев, М. Ялі та ін.

Основні результати дослідження. Досить часто міжнародні зв'язки між суб'єктами виділеного міжнародного простору активують ще й інші взаємини між суб'єктами «індивідуальних суспільств», до яких вони належать, і, відповідно, доповнюються відносинами інших причинних, часто супутніх рядів. І якщо під час та / або після міжсоціумних обмінів «індивідуальних суспільств», що реалізувались «першочергово», виявляється практична здатність їх суб'єктів створювати багатовимірну сукупність ситуативно супутніх рядів рольових ансамблів і ситуативних комплексів міжнародних взаємодій, то формується якась, певною мірою, розвинена, міжнародна інтеракція. «Інтеракція (англ. Interaction, лат. inter – між і actio – діяльність) – термін, що використовується в соціальній психології та культурології; позначає взаємодію, взаємний вплив людей або вплив груп один на одного як безперервний діалог» [1].

Окремі міжнародні процеси, що виникають при цьому, щоразу протікають в особливих просторово-часових вимірах і зачіпають певною мірою відокремлений ряд суб'єктів

тих чи інших «індивідуальних суспільств», хоча й існують як би паралельно, але в той же час певним чином впливають один на одного, стимулюючи прояв кожного разу окремого пучка міжнародних процесів і, відповідно нового сімейства міжнародних інтеракцій. Н. Луман, у викладі А. Ю. Антоновського, під інтеракцією розуміє найпростішу соціальну систему дій, яка «складається з послідовності (констеляції) комунікацій між безпосередньо присутніми учасниками і повинна бути «локалізована» в «просторі» трьох вимірів: соціального, тимчасового і предметного» [2, с. 236].

Система міжнародних інтеракцій, що мають як би загальну предметну першооснову – певні міжсоціумні обмінні процеси, являє собою тимчасові ряди взаємно простимульованих і структурно організованих дій суб'єктів та / чи інших реакцій-утримань від дій, спрямованих на інших суб'єктів з міжнародного оточення, дотичних у виділеному міжнародному просторі соціальних організмів.

Послідовна синергія міжнародних процесів, що зв'язують дотичні «індивідуальні суспільства» в кожен виділений період їх співіснування, з неминучістю призводить до домінування будь-якої з них, а на цій основі до їх темпорального об'єднання – *уніації* міжнародних інтеракцій навколо ансамблю цих процесів. Саме виділення *уніата* в певному міжнародному просторі призводить до нового рівня системної складності міжнародних відносин, а значимі показники його якісних параметрів визначають власне тимчасові межі епохи, періоду, історичного моменту буття міжнародних відносин, та й усього життя Людства.

Виділенню *уніата* сприяє, насамперед, стабільність його темпоральної основи – домінуючого міжнародного процесу, а також спадаюча гетерогенність всієї сукупності міжнародних інтеракцій, яка відбувається, як правило, у двох напрямках: *диференціації потоків і якісному ускладненні* організації міжнародних взаємодій.

Утворення потоків міжнародних інтеракцій пов'язане, насамперед, з нерівномірністю соціо-етнічного розвитку в окремих «індивідуальних суспільствах» певного сегменту міжнародного простору. Накладаючись на несумісні рівні ресурсно-продуктового і технологічного розвитку дотичних країн у виділеному міжнародному просторі і невирішеність внутрішньосоціумних проблем, суб'єкти часто намагаються вирішити ці проблеми, використовуючи «вікна можливостей», що відкриваються для них, в тій зоні *уніації* міжнародних просторів, які для них інфраструктурно досяжні.

Просторова когерентність подібних міжнародних взаємодій накладається на прагматичні зусилля учасників, що спонтанно солідаризувалися, на тимчасову когерентність їх життєвих необхідностей. Так виникають потоки міжнародних взаємодій, що мають як деяку інтеграційну основу – на базі виділених *уніатів*, так і набір ознак, що диференціюють ці міжнародні взаємодії в міжнародному просторі, що розширюється.

Як правило, подібна сегментарно-зональна диференціація пов'язана з розвитком інфраструктур, що з'єднують дані соціуми, з можливостями вирішення транспортних проблем здійснення міжсоціумних обмінів.

Але відчутно значущий вплив на розвиток фундаментальних просторів міжнародних інтеракцій на стадії зональної солідаризації та формування статусних меж просторів міжнародних інтеракцій має затверджена в той чи інший період тимчасової когерентності конфігурація статусних можливостей країн, що співіснують у виділеній зоні міжнародних просторів. Безперервна «боротьба за піднесення» постійно стратифікує не тільки власне ці країни по відношенню один до одного, а й визначає рівні можливостей суб'єктів, що їх представляють, у даний їм момент часу.

На підставі *нелінійного розвитку* в міжнародному середовищі виникає *розгалуження міжнародних процесів* на нову множинність взаємодій, кожен з яких у своїй базі вже во-

лодіє інтеграційними складовими, що параметрально відрізняються від інших, та що створюють досить значні структури внутрішньої організації системи міжнародних інтеракцій. Виникають якісно нові форми міжнародного співжиття окремих соціальних організацій. При цьому або істотно змінюються склади учасників, що взаємодіють, або ще більш істотно вони самі.

Здійснюється нова індивідуалізація процесів міжнародного співробітництва або протистояння на якісній основі нових уніатів – виробляються магістралі міжнародних процесів виділеного темпорального періоду їхнього буття.

Але один лиш, хоч і головний напрямок розвитку міжнародних інтеракцій, в реалії життя Людства практично неможливий без взаємовпливу на формування будь-якої магістралі міжнародних взаємодій секторального або універсального характеру як супутніх міжнародних процесів, так і інших, за тимчасовими, просторовими та / або суб'єктними ознаками, магістралей розвитку Людського співтовариства на Землі. Проте, з часом, явна поліфонія міжнародних процесів, ріст сегментарних складових міжнародних інтеракцій послідовно і неухильно ведуть не тільки до інтеграції основних потоків міжнародних взаємодій, але і до формування домінантної магістралі розвитку всього поля міжнародних взаємодій, яка не може не вплинути на життєствердження «індивідуальних суспільств», що співіснують у даному полі.

При цьому кожен соціальний організм, що становить системно-функціональну основу існування будь-якого з народів, що мешкали на планеті Земля, повинен бути, по-перше, органічний території, на якій проживає цей народ, і, відповідно, по-друге, має бути організований так, щоб забезпечувати коло потреб, пов'язаних з реальними об'єктами його життєствердження в міжнародному середовищі.

Будь-які показники критеріальних відповідностей кожного з рівнів самоорганізації кожного з соціальних організмів, що беруть участь у міжсоціумних обмінах, змінюють стан виділеного прошарку його життєствердження і проявляються, насамперед, як актуалізовані потреби всього соціального організму. Потреби конкретного соціального організму можна класифікувати за видовими прошарками його життєствердження в міжнародному просторі співіснування з іншими соціальними організаціями в даній їм сучасності.

Саме динамічний стан підвищеної напруги, внутрішній стимул активності, який «штовхає» суб'єктів забезпечити потреби в нормальному функціонуванні у своєму соціумі за рахунок благ [3], вироблених міжнародним співтовариством і слугуватиме *спонукальними мотивами* конкретних міжнародних інтеракцій.

«У сучасній науці застосовуються різні *класифікації потреб*: за сферами діяльності (потреби праці, пізнання, спілкування, рекреації); за об'єктом потреби – матеріальні і духовні, естетичні та етичні і т. д.; за їх функціональною роллю – домінуючі і другорядні, центральні і периферичні, стійкі і ситуативні; за суб'єктами потреби – індивідуальні, групові, колективні, суспільні» [4, с. 519].

За методикою «Кубу мотивів» зручно скористатися класифікацією потреб, яка відома як «піраміда Маслоу», в її розгорнутому варіанті. «Абрахам Маслоу визнавав, що люди мають безліч різних потреб, але також вважав, що ці потреби можна розділити на п'ять основних категорій:

- 1) Фізіологічні (органічні): голод, спрага, статевий потяг і т. д.;
- 2) Потреби в безпеці: відчувати себе захищеним, позбавитися від страху і невдач, комфорт, сталість умов життя;
- 3) Потреби в повазі (шанування): компетентність, досягнення успіху, схвалення, визнання;

- 4) Потреби в приналежності і любові: приналежність до спільності, бути прийнятим і бути коханим;
- 5) Пізнавальні потреби: знати, вміти, розуміти, досліджувати;
- 6) Естетичні потреби: гармонія, порядок, краса;
- 7) Потреби в самоактуалізації: реалізація своїх цілей, здібностей, розвиток власної особистості» [5].

Кваліфікуючи потреби соціумів, які виступають спонукальними мотивами міжнародних інтеракцій, слід передусім виділити першопричини їх соціальної кристалізації і подальшої трансформації. Відповідно, дослідження спонукальних мотивів міжнародних інтеракцій між дотичними «індивідуальними суспільствами» в певному виділеному міжнародному просторі, що здійснюються за першою координатою, припускає, що його результати, що створюють основу матриці «Кубу мотивів», будуть, насамперед, пов'язані з параметризацією першої зі значимо важливих стадій трансформації спонукальних мотивів міжнародних інтеракцій в реалій міжсоціумного буття Людства, а саме: – стадії об'єктивування.

Аналіз трансформації спонукальних сил міжнародних інтеракцій за всіма наступними стадіями: стадії форматування; стадії суб'єктивування; стадії агрегації; стадії корекції; стадії прагмативування; стадії синхронізації, здійснюватиметься вже при проведенні досліджень за іншими двома координатами методики «Кубу мотивів».

На стадії *об'єктивування* спонукальні мотиви вступу соціальних організмів в міжнародні інтеракції можуть бути визначені як прояв потреб суб'єктів насамперед по відношенню до «сфер життєдіяльності» соціумів. По своїй суті міжнародні інтеракції складають реальну тканину відносин між народами, і відповідно, процес їх об'єктивування має свою внутрішню логіку. Будь-який соціум для більш-менш ефективного функціонування повинен бути структурованим. У кожен темпоральний період буття як власне цього соціуму, так і Людства в цілому, в ньому виділяються соціальні об'єкти, що мають власну інваріантну основу існування, свої досить специфічні стандарти функціонування і, природно, свої доміанти розвитку.

Розподіленість цих об'єктів буття соціуму, їх внутрішньосоціумні структурні зв'язки, інтенсивність ресурсного, продуктового і т.п. обміну в процесі їх взаємодії один з одним, сприяють як прояву власне потреб їхнього буття в тканині внутрішньосоціумних відносин, так і формуванню окремого сукупного ряду потреб, які і виступають спонукальними мотивами міжнародних взаємодій.

Для вирішення подібних завдань в обов'язковому порядку дослідник змушений буде сформулювати якісь правила виділення параметрів і абрисів сутнісного ряду *прошарків життєствердження народу* даного соціального організму в сучасному для нього міжнародному середовищі, що визначають характер форматування спонукальних мотивів його міжнародних інтеракцій.

Будь-які показники *критеріальних відповідностей* кожного з рівнів самоорганізації соціального організму змінюють стан виділеного прошарку його життєствердження і проявляються в синергії як *актуалізовані потреби* всього соціального організму. Будучи актуалізованими відповідно до викликів для та/або з міжнародного середовища, подібні потреби стають підставами для форматування спонукальних мотивів міжнародних інтеракцій суб'єктів.

Для визначення ефективності внутрішньої організації соціального організму і його стійкості під впливами інших подібних йому у відповідному темпоральному періоді буття Людства у визначеному історією сегменті міжнародного середовища необхідно буде визначити параметри *життєвого простору* даного історією цьому народу. І лиш потім до-

сліднику слід виділити рівні самоорганізації створеного ним соціального організму, що визначають відповідності необхідностей буття і реальних можливостей в першому прошарку життєствердження даного народу на території його проживання – прошарку ландшафтно-літосферної адаптації.

«За первісного ладу плем'я боролось за *життєвий простір*. Головне тут було – зайняти територію, узагальнюючи – одну з ніш. У сучасному світі зайняти місце – це теж зайняти нішу. Тоді вона мала сенсом угіддя, воду, сонце, тепер – гроші і влада. І те, і інше дає можливість більше споживати... Інстинкт володіння територією (*ареалом*) існує. ... Щоб будувати, потрібно мати, на чому будувати. Будь-які місії і призначення народу так і залишаються на папері, якщо під ними не буде міцного, єдино надійного в цьому світі фундаменту – *життєвого простору*» [6].

Життєдіяльність кожного окремого соціального організму пов'язана, згідно з більш ніж цікавою концепцією *географічного посібілізму*, з сукупністю локальних ландшафтних систем, з одного боку, що визначають особливості адаптації виділеного соціуму до природного середовища, а з іншого – етно-соціальною основою народу, що забезпечує його еволюцію. «У географічному посібілізмі враховується роль географічного чинника в розвитку суспільства, але на перший план висуваються можливості й *стремління людини не тільки пристосуватися до природних умов середовища проживання, але і використувати їх у своїх цілях*. Саме культурні ландшафти в статичі і динаміці відображають еволюційний процес розвитку країн і регіонів, етносів та національних об'єднань. При цьому, ресурси освоєної території, будучи соціально цінними і затребуваними в процесі сучасного їм суспільного виробництва, разом з виробленими знаряддями і засобами виробництва, складають основу добробуту і структуроутворення даного народу. Об'єктивування потреб у міжсоціумному обміні ресурсами та продуктами природного середовища завжди були значущим і затребуваним соціальним дійством. Як, втім, і прагнення зберегти свою територію або примножити її за рахунок інших.

Надзвичайно важливими для виживання народу кожного соціального організму, є параметральні показники наступного прошарку – прошарку *антропогенного розвитку*, що визначають рух населення у виділеному даному народові історією просторі соціумного життєствердження. «Природне відтворення (або рух) населення визначається як процес безперервного оновлення людської спільноти під впливом народжуваності, смертності та тривалості життя поколінь. ... Різноманітні і широкі можливості застосування загальних коефіцієнтів відтворення і нескладність їх розрахунку роблять їх одним з найпоширеніших інструментів демографічного аналізу» [7]. Необхідність підтримати належну різноманітність генетичних відстаней і зберегти основний генофонд народу є однією з домінуючих спонукальних мотивів вступу суб'єктів дотичних соціальних організмів в міжнародні інтеракції. Хоча, слід визнати, що об'єктивування цих спонукальних мотивів ніколи не буває явним і ніколи не визнається елітою і суспільством в цілому.

Існування кожного соціального організму будь-якого темпорального періоду життєствердження Людства не можливе без процесу базового формування народу цього «індивідуального суспільства» на основі якогось, або якихось, визначених історичними умовами, виділених етнічних груп, що володіють при цьому притаманними тільки їм сукупними етногенними ознаками. Конкретна історія їхнього співіснування з подібними іншими спільнотами в певному міжнародному середовищі; гостра конкуренція в прагненні закріпити за собою життєвий простір окремого існування; набуті в процесі адаптації до природних і соціальних умов синергетичні, по суті своїй, якості побуту та соціумного устрою; і т. п. фактори – все це визначає для кожного з цих народів особливі умови фор-

мування наступного прошарку життєствердження – *прошарку етногенної трансформації «індивідуального суспільства»*.

Зрозуміло, що визначена за «пірамідою Маслоу» «потреба в безпеці» для народу будь-якого виділеного соціального організму як прагнення «відчувати себе захищеним», пов'язана не тільки з суспільними відчуттями і настроями, визначеними викликами внутрішньосоціумного розвитку та/або такими, що випливають з міжнародного середовища, але і з пануючими стереотипами і життєвими концептами, що підтримуються і піділяються елітами даного соціуму, а також з відображенням у колегіальній свідомості публічного керівництва країни симбіозу прагматичних цілей самозбереження і збереження цілісності країни, в плані використання можливих ситуативних міжнародних переваг для статусного піднесення або збереження вже наявних статусних можливостей в сучасному для них міжнародному співтоваристві.

Ясно, що синергія множинності подібних прагнень і становить в цілому особливий клас *потреб у міжнародній безпеці*, які і є пріоритетними спонукальними мотивами, що визначають необхідність вступу суб'єктів виділеного соціального організму до відповідних міжнародних інтеракцій.

Наступний клас потреб, які, проявляючись у цьому прошарку, є спонукальними мотивами для вступу суб'єктів соціального організму в міжнародні взаємодії, можуть бути кваліфіковані як потреби в «*приналежності і любові*», для народу будь-якого виділеного соціального організму і виражаються в *потребі у національній самоідентифікації за умови утвердження національного суверенітету*, як права на національне самовизначення і необхідної приналежності до певної цивілізаційної спільності. Об'єктивування цього класу потреб в конкретній історії Людства завжди відбувалося як публічне демонстрування домінантних спонукальних мотивів, які примушують керівні еліти даного соціуму орієнтувати його суб'єктів на вступ до необхідних для реалізації цих потреб міжнародних інтеракцій.

Не тільки саме виживання, а й головне – прогресивний розвиток будь-якого відносно-відокремленого народу в даній йому сучасності безпосередньо пов'язані з техногенним розвитком належного йому «індивідуального суспільства». *Прошарок техногенного розвитку* соціального організму, який був сформований на основі пошукової, продуктивно-інтелектуальної діяльності народу даного соціального організму, має вже іншу векторну спрямованість – на перетворення біосфери свого життєствердження в *біотехносферу*.

Так, відповідно до «піраміди Маслоу» до типу «*фізіологічних (органічних) потреб*» соціального організму у форматі «динамічного стану підвищеної напруги, внутрішнього побудника активності, що штовхає суб'єктів до певних дій» можна віднести прагнення його суб'єктів до корекції міжнародних обмінів, необхідних для ефективного здійснення сукупного для соціального організму процесу суспільного виробництва.

Базовими причинами для прояву подібних спонукальних мотивів є прагнення вирішити проблеми буття соціуму, пов'язані насамперед з недосконалістю організаційних та / або технологічних складових процесів суспільного виробництва в межах завжди обмежених можливостей ландшафтно-літосферного прошарку життєствердження виділеного соціуму, недостатністю або надмірністю ресурсних можливостей ефективного здійснення цих процесів, нерівноважністю та/або нестійкістю секторально-галузевих і сегментарно-територіальних структур внутрішньосоціумної системи суспільного виробництва та міжнародного поділу праці.

У моделі першої координати «Кубу мотивів» на наступному рівні знаходяться «*пізнавальні потреби*», що спираються на концепти – «*знати, вміти, розуміти, досліджувати*».

В адаптації цього рівня моделі «піраміди Маслоу» до методології аналізу міжнародного буття будь-якого виділеного «індивідуального суспільства» це може звучати як прояв *потреби в інтелектуальному прогресі соціуму*, без якого виживання соціального організму в жорстко конкурентному міжнародному середовищі неможливе.

Жодне з «індивідуальних суспільств», що знаходяться на певному темпоральному періоді життєствердження будь-якої історичної епохи буття Людства не може належним чином прогресувати, не розширюючи своїх знань про навколишній світ, консервуючи систему своїх уявлень про світобудову. Відсутність нових знань, зниження пізнавальних функцій суспільства неухильно веде його до стагнації суспільного буття, зниження міжнародних конкурентних переваг, до цивілізаційного регресу соціуму, до падіння його в небуття.

Але, безумовно, мало «знати», необхідно «вміти» адаптувати соціум до нового рівня технологічного прогресу, до використання отриманих знань як для досконалості суспільного виробництва, так і для підвищення рівня добробуту «людської сукупності», що власне складає народ даного «індивідуального суспільства», що живе в конкретному міжнародному оточенні.

Відповідно, для виживання і прогресу соціуму вся типологічна множинність еліт окремого соціального організму зобов'язана в необхідній мірі *розуміти* суть інноваційних процесів, що відбуваються в світі, сприймати їх основні концепти, просувати суспільство по магістралі соціального прогресу. В іншому випадку, невміння або небажання бути на гребені або хоча б не випадати з перебігу основних потоків інтелектуального прогресу буття Людства з неминучістю призведе або до сходження відстаючих еліт з керівної позиції в соціумі, або ж до втрати досягнутого раніше міжнародного статусу вже самого соціального організму в сучасному йому міжнародному співтоваристві, або навіть зовсім – до втрати його суверенних прав і можливостей, та й власне суверенітету.

Відповідно, в соціальному організмі для збереження необхідних йому благ існування повинні продукуватися соціальні дії, орієнтовані на задачу – «досліджувати» навколишній світ, щоб націлювали його суб'єктів не тільки на організацію власних наукових пошуків, але й на запозичення інтелектуальних досягнень інших народів, що рухаються в руслі основних потоків соціального прогресу. Все це в сукупності і складає значущі для життєствердження «індивідуального суспільства» спонукальні мотиви участі його суб'єктів у комплексному ряді міжнародних інтеракцій.

Таким чином, потреби соціального організму, що визначають необхідність участі його суб'єктів у міжнародних взаємодіях пов'язані в цьому випадку з прагненням зберегти основні соціальні структури «індивідуального суспільства» під впливом магістральних потоків соціального прогресу.

Необхідність підтримувати ефективне функціонування будь-якого відносно-відокремленого народу чітко проявляється в розвитку базисних основ його «індивідуального суспільства» – *в прошарку економіко-формаційного зростання (перетворення)* соціального організму, який повинен з достатньою оптимальністю забезпечувати йому цілісність в динамічно змінюваному просторі міжнародного середовища даної йому сучасності.

Цей клас множинних потреб соціуму може бути формалізований як *потреби життєствердження народу* соціального організму, що і є найбільш значущими спонукальними мотивами, що стимулюють його суб'єктів вступати в міжнародні взаємодії для здійснення процесів їх можливого задоволення. Труднощі в об'єктивуванні цього класу спонукальних мотивів безсумнівно пов'язані в реалії з досить суб'єктивними оцінками стану господарського механізму країни і, відповідно, роллю в його ефективному функ-

ціонуванні суб'єктів, які встановлюють свої ансамблі міжнародних інтеракцій, обумовлені їх участю в секторально-галузевих комплексах міжсоціумних обмінних процесів.

Суспільно-економічні формації, що послідовно змінюють одна одну, в будь-якому соціальному організмі з неминучістю змінюють і характер внутрішньосоціумних відносин. Розвиток «індивідуального суспільства» разом з тим визначається ще й множинним рядом інших соціальних закономірностей, що виявляються в конкретному соціумі, які, сукупним чином, і обумовлюють характерні риси особливого прошарку існування даного соціуму – *прошарку соціальної організації «індивідуального суспільства»* як окремого соціального організму.

Умови побуту народу «індивідуального суспільства» породжують правила внутрішньосоціумного суспільного устрою, соціокультурні традиції, збережена за століття культурна спадщина, домінуючі світоглядні системи, які визначають характерні риси та особливості домінантного для соціального організму *соціокультурного прошарку* його життєствердження.

Відповідно, «*краса, що врятує світ*» втілюється в безлічі соціокультурних досягненнях сукупності етнічних колективів, що складають як народ виділеного соціального організму, так і ті, що можливо входять в інші народи в його міжнародному оточенні. І хоча міжнародний простір соціумно-територіально поділено між різними народами, але Світ Людства неподільний і необхідність обміну культурними цінностями, «взірцями краси» становить не стільки матеріальну, скільки духовну складову буття Людства.

В цілому, *потреби соціальних організмів в соціокультурному розвитку*, що природно потребує міжнародний обмін соціокультурними досягненнями, являє собою змістовно-якісну основу переважної безлічі міжнародних інтеракцій, а необхідність інтенсифікації подібних обмінів також є значущими спонукальними мотивами все зростаючих ансамблів міжнародних взаємодій.

До даного класу потреб народу будь-якого виділеного соціального організму відносять те, що в розширеній моделі «піраміди Маслоу» визначається як естетичні потреби. Будь-яке «індивідуальне суспільство» в необхідній мірі повинно володіти певною соціальною гармонією. Це стосується як панування в ньому історично особливої для даного соціуму системи світогляду, що толерантно допускає або критично суворо забороняє паралельне існування в ньому інших світоглядних систем, так і відправлення релігійних культових обрядів, поширення інших ідеологічних концептів і навчань. Гармонійне поєднання духовних канонів, нормативів національного гуртожитку і правил побуту комуні людей, що їх складають, створюють щораз особливу модель суспільного буття. Прагнення зберегти органічність цієї моделі, поширити її зовні даного «індивідуального суспільства» або захистити її від спроб трансформації шляхом дії руйнівних впливів, що приходять насамперед, ззовні кордонів соціального організму, формують в соціумі ряд потреб, які припускають активну участь його суб'єктів, що здійснюють подібні обміни в цілому ряді міжнародних інтеракцій.

Більш того, громадський *порядок*, що встановлюється в соціумі у виділеному йому Історією темпоральному періоді буття, завжди формує відповідні соціальні нормативи, що визначають не тільки умови та пропорційності суспільного буття, а й місце і роль кожної людини в сучасному йому суспільстві. Але разом з тим прогресивні формати суспільного буття, нові або більш прийнятні стандарти внутрішньосоціумних відносин, соціальні ідеї та технологічні новації, що суттєво поліпшують рівень буття комун і окремих людей та проявляються в життєзабезпеченні соціальних організмів, що перебувають у сфері їх міжнародного співжиття, не можуть не впливати на суспільний порядок, вста-

новлений у виділеному «індивідуальному суспільстві». На ці та подібні їм сигнальні впливи міжнародного середовища, які, в свою чергу, можуть мати і прямо протилежне якісне значення для буття соціумів, суб'єкти публічно-організаційної структури соціального організму змушені реагувати і тим самим вступати в міжнародні взаємодії, або захищаючи громадський порядок свого соціуму, або сприймаючи нормативи іншого соціумного походження як необхідні або вимушені новації, розширюючи тим самим сферу спонукальних мотивів обмінів громадськими досягненнями в сукупному ряді міжнародних інтеракцій.

Саме взаємодія через систему міжнародних інтеракцій суспільних порядків окремих країн і створює як спільні риси, так і особливості міжнародного порядку кожної окремої міжнародної системи і в цілому світопорядку всього Людства в темпорально визначений період його буття. Функціонування «індивідуального суспільства» як цілісності в рамках подібного світопорядку, залежить насамперед від домінанти утвердження в ньому суспільно-економічної формації і визначається сутнісним набором організаційно-управлінських структур, функціональні особливості яких не тільки диктують характер і методи здійснення владних повноважень панівною елітою, а й формують особливий прошарок існування даного соціуму – *прошарок політичної організації «індивідуального суспільства»* як щодо окремого, що володіє якостями суверенності, соціального організму.

Розглядаючи соціальні організми в якості досить *відкритих каталітичних систем*, потреби суб'єктів яких актуалізують міжнародні процеси обмінів ресурсами, товарами, послугами, ідеями і т. п. елементами руху соціальних процесів, слід водночас мати зважати на відмінності від них параметрального характеру міжнародного середовища, в якому і здійснюються ці обміни. У кожному з соціальних організмів відносна відкритість соціумної системи компенсується *раціональністю системи* публічної влади, яка здатна в цілому контролювати динаміку соціального буття і, відповідно в достатній мірі реагувати на стохастичні процеси, що запускаються.

Всі попередні класи потреб народів виділених соціальних організмів є певною сукупною підставою для виникнення наступного класу потреб соціального організму в належному, на думку його еліт, статусному утвердженні успіхів соціального організму у складі сучасного для нього міжнародного співтовариства. Ці обстоювані ними *потреби в закріпленні народного суверенітету* не тільки фіксують його *належний міжнародний статус* і межі його компетентних можливостей у світі Людства, що змінюється, а й дають його народу підставу домагатися визнання міжнародним співтовариством як його права на збереження цілісності створеного ним соціального організму, так і на підтвердження такого його міжнародного становища, яке забезпечило б соціальному організму задоволення потреб «у повазі і шануванні», як це впливає з моделі «піраміди Маслоу».

Потреби в «самоактуалізації», якими завершується «піраміда Маслоу», відповідно до методики «Кубу мотивів», стосовно об'єктивування спонукальних мотивів міжнародних інтеракцій будь-якого «індивідуального суспільства», можуть бути інтерпретовані, насамперед, як встановлення *потреб захисту* і підтвердження його *державного суверенітету*. У цьому плані слід врахувати, що держава, що представляє даний соціальний організм в міжнародному співтоваристві, для *реалізації своїх цілей* як політичної організації публічної влади класово організованого суспільства зобов'язана не тільки встановити і закріпити делеговане їй народом *територіальне верховенство*, але і всіляко захищати її від спроб обмеження, що вживаються або можуть вживатися сучасним для нього міжнародним оточенням.

Сприймаючи *принцип dominium* територіального верховенства не тільки як володіння територією проживання його народу, а й як вогнище цивілізації, і як сферу виробництва

ресурсу і продукту виробництва, необхідного для життєствердження цього народу, і, на решті, як організм відтворення самого життя, держава зобов'язана проявити свої здібності до необхідної соціальної регламентації, до регуляції внутрішньосоціумного і міжнародного поділу праці, до ефективного використання конкурентних переваг природної та соціальної сфери життєствердження даного народу, що знаходиться в сучасному для нього міжнародному оточенні.

А це не можливо ще й без використання здібностей держави зберігати територіальну цілісність цієї сфери від зазіхань ззовні, без зусиль держави, необхідних для того, щоб відстояти своє право на територіальне верховенство, що, згідно з *принципом imperium*, поширює межі свого публічного владарювання на людей – громадян цієї держави. Інститут громадянства – це не тільки юридичний зв'язок громадян і держави, яка зобов'язує громадян служити інтересам своєї високої соціальної спільності, яку представляє дана держава, але і їх право вимагати і одержувати від держави необхідну підтримку та захист своїх основних прав і свобод, яку держава повинна забезпечувати громадянам де б вони не знаходилися – на своїй території або на території інших країн.

Широкий спектр спонукальних мотивів участі соціального організму в міжнародних інтеракціях має бути доповненим і відкорегованим ефективністю іншої параметральної складової державного суверенітету – незалежністю формальних та продуктивних дій держави від прагнень інших членів сучасного для нього міжнародного співтовариства. Саме в цьому плані і слід розглядати «розвиток власної особистості» соціального організму – як відстоювання і реалізацію його державою делегованого йому народом цієї країни суверенітету.

В умовах постійної взаємодії з іншими державами, держава має право на підставі наявних у нього владних прерогатив формалізувати свої відносини з іншими не тільки шляхом укладання тимчасових міжнародних угод, але і шляхом делегування певного набору своїх суверенних прав створеним за його участю міжнародним організаціям. А якщо ще при цьому необхідно враховувати множинність напрямків та інститутів соціальної солідаризації, що мають відверто міжнародний характер як за створенням, так і за орієнтацією своєї діяльності, то спектр спонукальних мотивів вступу до міжнародних інтеракцій значно розшириться.

Особливу увагу при об'єктивуванні цього класу спонукальних мотивів міжнародних інтеракцій слід приділити оцінці співвідношення встановленої *системи поєднання статусних можливостей держав*, що забезпечують їм охорону державного суверенітету та визначають умови співжиття соціальних організмів в міжнародному просторі кожного виділеного темпорального періоду, – і *суммативних магістралей інтеграції «індивідуальних суспільств»*, що послідовно розривають в процесах глобалізації суверенні межі їх життєствердження в геоцивілізаційних просторах Землі і ведуть, в цілому, до розширення усього світу Людства.

На відміну від них міжнародне середовище є більшою мірою *відкритою стохастичною системою*, оскільки піддається багатовимірним випадковим впливам, адекватно реагувати на які всі учасники міжнародного співтовариства одночасно і однозначно не здатні, що в свою чергу призводить до зміни стійкої динаміки їх розвитку. Відповідно, все це складає ще одну комплексну основу трансформації спонукальних мотивів міжнародних інтеракцій.

Таким чином, процес об'єктивування спонукальних мотивів міжнародних інтеракцій безпосередньо пов'язаний з проявом об'єктивних причин виникнення рядів, ансамблів і комплексів міжнародних взаємодій. У той же час, виділення соціальних об'єктів у життєствердженні соціальних організмів передбачає, по-перше, структурну розподіленість

соціумів і, відповідно, ставлення до них владних структур «індивідуального суспільства» як до об'єктів публічної регламентації. А, по-друге, наявність у цих соціальних об'єктів власних причин – потреб життєствердження, які є спонукальними мотивами їхнього вступу в міжнародні взаємодії і, відповідно, викликають подібні спонукання у інших, структурно пов'язаних з ними, соціальних об'єктів, у тому числі і владних структур тих соціальних організацій, до яких вони належать. У цьому і проявляється суть процесу об'єктивування спонукальних мотивів міжнародних інтеракцій.

Висновки. Вводячи дослідження трансформації спонукальних мотивів суб'єктів міжнародних інтеракцій за першою координатою «Кубу мотивів» у плоскість поля внутрішньосоціумної солідаризації, дослідник вже зможе визначити:

- чи життєздатний цей соціальний організм у визначеному йому історією темпорального розвитку людського суспільства просторі міжнародного середовища;
- чи є у нього перспективи окремого соціумного розвитку;
- в якому прошарку життєствердження знаходяться найбільш значущі проблеми виживання народу даного соціального організму в даному йому міжнародному середовищі;
- на якому рівні самоорганізації соціального організму відповідного прошарку життєствердження виникли невідповідності необхідностей буття і реальних можливостей, що визначають перспективи соціального зростання та функціональної самодостатності у мінливих міжнародних просторах;
- чи відповідають показники основних параметрів внутрішньосоціумного буття вимогам нових необхідностей, що проявилися в динаміці розвитку міжнародної спільноти;
- чи відповідає система розподілу владних повноважень між гілками публічної влади у виділеному «індивідуальному суспільстві» реальному стану динамічно мінливого соціуму Людства;
- чи не перешкоджає встановлена в міжнародному просторі виділеного темпорального періоду система статусного розподілу членів міжнародного співтовариства новим реаліям буття Людства;
- чи існують досить об'єктивні підстави для розгортання досліджуваної системи міжнародних інтеракцій?

Ясно, що відповіді на ці і, без сумніву, й інші не менш значущі питання першої координати «Кубу мотивів» і, відповідно, аналіз через призму критеріальних відповістей проблем життєствердження окремого соціального організму у виділеному просторі міжнародного середовища, природно пов'язаного з темпоральним періодом існування Людства, дозволить визначити, чи обмежений даний соціальний організм сукупною ситуацією природних, технологічних, соціальних та політико-функціональних можливостей, чи здатний він бути організованим таким чином, щоб виступати органічним учасником міжнародного співіснування у кожному темпоральному періоді буття Людства.

Які ж були справжні наміри суб'єктів, які вступають в міжнародні взаємодії і як своєю активністю вони позиціонують власні «індивідуальні суспільства» в процесах співжиття у виділених просторах міжнародного середовища – це вже завдання дослідження, пов'язані з введенням до наукового апарату наступної – другої координати. Але і говорити про це будемо вже в наступній статті цього циклу.

Список використаної літератури

1. Энциклопедия практической психологии. – Режим доступа: <http://www.psychologos.ru>.
2. Луман Н. Власть / Н. Луман. – 2001. – М. : Праксис, 2001. – 256 с.

3. Благо. Античная философия: Энциклопедический словарь / П. П. Гайденко, М. А. Солопова, С. В. Месяц, А. В. Серегин, А. А. Столяров, Ю. А. Шичалин. – М. : Прогресс-Традиция, 2008. – Режим доступа: http://antique_philosophy.academic.ru/80/БЛАГО.
4. Философский энциклопедический словарь / [авт.-сост. Л. Ф. Ильичев]. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 836 с.
5. Пирамида потребностей по Маслоу. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Пирамида_потребностей_по_Маслоу.
6. Морозов С. Жизненное пространство / С. Морозов. – Режим доступа: <http://politiko.ua/blogpost33027>.
7. География. Современная иллюстрированная энциклопедия / Под редакцией проф. А. П. Горкина. – М., 2006. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/298126>.

«CUBE OF MOTIVES» OF THE SUBJECTS OF INTERNATIONAL INTERACTIONS. FIRST COORDINATE

Khonin V. N.

Ph.D., Assistant Professor at the International Law department of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Abstract. *It is difficult enough to organize the space of international interactions. It consists of spatially separated segmental series, sectoral ensembles and complexes, which in their totality form the configuration of real systems of international interactions. Sooner or later any researcher of specific experiences of the being of humanity expresses the desire to determine what exactly underlies the cohabitation of peoples in a dedicated international environment that encourages them to engage in intersocium interactions. Accordingly, the researcher will have to solve a number of research tasks, such as: – carrying out structural and functional analysis of the existence of a single social organism isolated in the international environment; – searching of the ways of the progressive and controversial development of the social organism under the influence of the descriptives of international environment; – determining of the conditions for stabilization of the living spaces of his being, expanding their limits or, on the contrary, their restrictions and stagnant acceleration until the collapse of the integrity of the social organism; – And other things equally important for solving the tasks set before them by the practice of the social life.*

It is clear that the answers to these important questions of life-affirmation of the single social organism in a dedicated area of the international environment, naturally associated with each temporal period of the being of Humanity, we can get only by determining whether this social organism is limited by the established combination of natural, technological, social, political and functional possibilities, whether it can be organized in such a way as to be a full participant in international coexistence in the selected temporal period of the being of Humanity. Accordingly, the researcher will rise a new task – to determine what are real motivations of the actors joining the ranks of the social organism of international interactions and the extent to which these motives can be adequately transformed under the influence of total calls of internal social and international environment.

Furthermore, the researchers of international problems will face the necessity to show how the transformation of motivation to participate in international cooperation of entities is handled, how the system of international interactions is structured, how the formalization of the processes of international interactions is carried out. The first coordinate gets us acquainted with one method of the «Cub motives» as one of the tools for the analysis of such problems.

Key words: *open catalytic system, international interaction, incentives, social organism, living space, a layer of life-affirmation, criterial relations internal social solidarization, intersocium synchronization, ethnogenic transformation of landscape and litospheric adaptation.*

Referances

1. Enzyklopediya prakticheskoy psihologii. – Rezhym dostupu: <http://www.psychologos.ru>.
2. Luman N. Vlast / N. Luman. – М. : Praksys, 2001. – 256 s.
3. Blago. Antychna filosofiya: Enzyklopedicheskiy slovar / P. P. Gaidenko, M. A. Solopova, S. V. Mesyaz, A. V. Seregin, A. A. Stolyarov, Yu. A. Shychalin. – М. : Progress-Tradyziya, 2008. – Rezhym dostupu: http://antique_philosophy.academic.ru/80/Blago.
4. Filosofskiy enzyklopedicheskiy slovar / [avt.-sost. L. F. Ilyachev]. – М. : Sovetskaya enzyklopediya, 1983. – 836 s.
5. Piramida potrebnostey po Maslow. – Rezhym dostupu: https://ru.wikipedia.org/wiki/Piramida_potrebnostey_po_Maslow.
6. Morozov S. Zhyznennoe prostranstvo / S. Morozov. – Rezhym dostupu: <http://politiko.ua/blogpost33027>.
7. Geografiya. Sovremennaya ilustrirovannaya enzyklopediya / Pod redakziye prof. A. P. Gorkina. – М., 2006. – Rezhym dostupu: <http://www.twirpx.com/file/298126>.

«КУБ МОТИВОВ» СУБЪЕКТОВ МЕЖДУНАРОДНЫХ ИНТЕРАКЦИЙ. КООРДИНАТА ПЕРВАЯ

Хонин В. Н.

Кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *Пространство международных взаимодействий всегда достаточно сложно организовано. Его составляют пространственно-обособленные сегментарные ряды, секторально-отраслевые ансамбли и комплексы, в совокупности своей и составляющие конфигурацию реальных систем международных интеракций. У любого исследователя конкретных опытов бытия Человечества рано или поздно возникнет стремление определить, что же лежит в основе сожительства народов в выделенном международном пространстве, что побуждает их вступать в межсоциумные взаимодействия. Соответственно, у исследователя возникнет потребность в решении целого ряда исследовательских задач, таких как: проведения структурно-функционального анализа существования отдельного социального организма в выделенной международной среде; поиск путей прогрессивного или контраверсивного развития социального организма под воздействием вызовов его международного окружения; определения условий стабилизации жизненных пространств его бытия, расширения их пределов или же, напротив, их сужения и стагнационного ускорения вплоть до развала целостности данного социального организма; и прочее, прочее, прочее, столь же важное для решения задач, поставленных перед ним практикой социального бытия.*

Ясно, что ответы на подобные значимые вопросы жизнеутверждения отдельного социального организма в выделенном пространстве международной среды, естественно связанного с каждым проживаемым Человечеством темпоральным периодом существования, мы можем получить лишь определив органичен ли данный социальный организм сложившейся совокупности природных, технологических, социальных и политико-функциональных возможностей, способен ли он быть организован так, чтобы быть полноценным участником международного сосуществования в выделенном темпоральном периоде бытия Человечества. Соответственно перед исследователем встанет новая задача – определить что же реально является побудительными мотивами вступления субъектов данного социального организма в ряды международных интеракций и в

какой степени адекватно эти побудительные мотивы трансформируются под воздействием совокупных вызовов внутрисоциумной и международной среды.

Далее у исследователей международных проблем возникает необходимость проявить, как же происходит трансформация побудительных мотивов участия в международных взаимодействиях субъектов, как структурируется система международных интеракций, как осуществляется формализация процессов международных взаимодействий. Одним из инструментов анализа подобных проблем может служить представленная в этой статье пока лишь первой координатой методика «Куба мотивов».

Ключевые слова: открытая каталитическая система, международная интеракция, побудительные мотивы, социальный организм, жизненное пространство, слой жизнеутверждения, критериальные соотношения, внутрисоциумная солидаризация, межсоциумная синхронизация, этногенная трансформация, ландшафтно-литосферная адаптация.

УДК 341.96:347.124

ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ФОРМИ ЗЛОВЖИВАНЬ ПРАВАМИ НА ПАТЕНТИ, НЕОБХІДНІ ДЛЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕДЕРЖАВНИХ СТАНДАРТІВ

Козачук Н. О.

Аспірант кафедри міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, доцент кафедри Міжнародного приватного права О. І. Виговський.

Анотація. У статті вперше в українській правовій науці обґрунтовано необхідність визначення поняття зловживання правами на патенти, що необхідні для функціонування стандартів, та запропоновано відповідне визначення. Окреслено, що у випадку реалізації патентовласником прав на патенти, що включені до стандартів, призначенням права на патент є захист інновацій шляхом можливого відшкодування витрат на винахід та одержання винагороди за інноваційну діяльність, у той час як насправді у випадку зловживання таким правом відбувається здобуття впливу на ринок чи домінуючого становища для стягнення безпідставно великих роялті або виключення конкурентів з ринку. З огляду на те, що у доктрині США та ЄС хоча й існують намагання виділити різні типи зловживань правами на патенти у стандартах, такі спроби не мають системного характеру та змішують їх види та форми, запропоновано класифікацію зловживань правами на патенти у стандартах на види та виділено основні форми, у яких ці зловживання можуть втілюватися. Розкрито сутність таких видів зловживань правами на патент, як патентна засідка та притримання патенту. Визначено найбільш розповсюджені форми здійснення зловживань правами на патент шляхом відмови у наданні ліцензії на відповідний патент, застосування судової заборони на його використання або нагромадження роялті.

Ключові слова: патент, що необхідний для функціонування стандарту, зловживання правом, притримання патенту, патентна засідка, судова заборона, нагромадження роялті, відмова у наданні ліцензії.

Постановка проблеми. Міжнародні недержавні стандарти відіграють надзвичайно велику роль у розвитку сучасного суспільства та необхідні для впровадження інновацій у інформаційно-комунікаційних технологіях (ІКТ) та інших галузях, використовують різноманітні технічні винаходи, охоронювані патентами. В умовах, коли власник патенту зловживає своїми правами, розповсюдження стандарту може уповільнюватися чи навіть припинятися, позитивний ефект від стандартизації, а також нормальне функціонування ринку, можуть опинитися під загрозою. За таких умов постає необхідність характеристики цього явища шляхом визначення поняття зловживання правами на патенти, що необхідні для функціонування міжнародних недержавних стандартів, класифікації його на види та форми.

Проблема зловживань правами на патенти, що необхідні для функціонування міжнародних недержавних стандартів, набула особливої актуальності із виникненням багатомільйонних судових спорів у США та ЄС. Актуальність цієї проблеми в Україні підтвер-

джується тим, що певні форми патентного тролінгу не тільки зустрічаються в Україні, але й боротьба з ними вже стала об'єктом законотворчості (напр., проект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони промислових зразків» (№1891)). У боротьбі за внутрішній ІКТ ринок України, патентовласники можуть звернутися до українського суду з вимогами щодо виключення продукту з ринку та/або сплати роялті. У такому випадку сторони ймовірно застосовуватимуть аргументи, якими користувалися у подібних спорах у США та ЄС. При вирішенні таких спорів важко переоцінити важливість вивчення світового досвіду. Враховуючи євроінтеграційний курс нашої держави та прагнення стати повноправним учасником світових економічних процесів, аналіз цієї проблеми та врахування досвіду інших країн для боротьби із нею актуальний і в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Оскільки проблема зловживань правами на патенти доволі нова, адже постала лише на початку ХХІ сторіччя, в українській юридичній науці це питання ще не досліджувалося. У той же час, впроваджуючи визначення зловживання правами на патенти у стандартах, доцільно спиратися на концепцію зловживання правом, вивченням якої займалися М. Агарков, М. Бару, Т. Боднар, В. Грибанов, С. Зайцева, Н. Кузнєцова, В. Кулаков, Н. Малєїн, О. Малиновський, І. Новицький, Й. Покровський, В. Резнікова, М. Рубашенко, В. Рясенцев, М. Самойлова, М. Стефанчук, О. Фонова, Т. Яценко та інші. Класиками західної доктрини у цьому питанні вважають Л. Дургуїта, Л. Йоссеранда, М. Планіоля та Д. Ріперта. Ці вчені розробили концепцію зловживання правом, яка лягає в основу концепції зловживання правами на патент, що необхідний для функціонування стандарту.

З-поміж західних вчених дослідженням зловживань правами на патенти у стандартах та характеристикою різних проявів цього явища займалися Д. Герадін, М. Лемлі, Г. Кері, М. Керріер, Б. Кобаяші, У. Петровчич, Дж. Райт, Г. Ховенкамп та інші. Ці вчені сформували загальне розуміння концепції зловживань правами на патенти у стандартах, дослідивши, якими є основні прояви таких зловживань, та проаналізувавши судову практику.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття. Ні вітчизняна, ані західна юридична наука поки що не надали системного уявлення про явище зловживання правами на патенти в контексті прийняття міжнародних приватних стандартів, тому актуальним є визначення поняття зловживань правами на патенти у стандартах, виділення основних видів та форм відповідних зловживань. Визначення видів та форм зловживань правами на патенти у стандартах є надзвичайно важливим у зв'язку з тим, що доволі часто, аналізуючи певні судові прецеденти, західні вчені змішують ці поняття, не приділяючи достатньої уваги їх класифікації. Тому у цій статті вперше в українській юридичній науці запропоновано визначення поняття зловживання правами на патент, що необхідний для функціонування стандарту, здійснено класифікацію відповідних зловживань на види та форми та надано характеристику відповідних видів та форм.

Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є визначення поняття зловживань правами на патенти, що необхідні для функціонування стандартів, яке б базувалося на загальному визначенні зловживання правом, проте враховувало специфіку відносин, пов'язаних із стандартизацією. Цілями цієї статті також є класифікація зловживань правами на патенти, що необхідні для функціонування стандартів, та характеристика видів та форм відповідних зловживань.

Основні результати дослідження. Перш ніж перейти до визначення поняття зловживань правами на патенти, що необхідні для функціонування стандартів, слід розібратися зі значенням концепції зловживання правом, якій надавалася увага багатьох вчених, проте

через «невизначеність цього явища у законодавстві та наявність суперечливих поглядів науковців на вказану проблематику» [1, с. 1], ми вбачаємо необхідність уточнити наше розуміння концепції зловживання правом.

Суть принципу заборони зловживання правом передано у ч. 3 ст. 41 Конституції України, де закріплено, що «Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства» [2]. Цивільний кодекс України у ч. 3 статті 13, яка регламентує межі здійснення цивільних прав, закріплює, що «Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах» [3].

Вчені розбилися на два великі табори: тих, хто заперечує можливість існування цієї концепції: М. Агарков, С. Братусь, Н. Малєїн, М. Планіоль, Д. Ріперт, В. Рясенцев, М. Самойлова, – та тих, хто визнає необхідність її впровадження: Ю. Васильєв, В. Грибанов, Л. Дургуїт, Л. Йоссеранд, О. Малиновський, Й. Покровський, В. Резнікова, Т. Яценко.

Прибічники першого табору вважають, що «суб'єкт позбавлений можливості (права) обирати заборонений варіант поведінки тому ... він діючи всупереч правилу заборонної норми, здійснює елементарний делікт, правопорушення, злочин» [4, с. 40]. На наш погляд, така позиція спричинена побоюванням того, що, визнаючи існування зловживання правом, виникає необхідність обмеження відповідних зловживань. Якщо критерієм такого обмеження будуть моральні норми, які є доволі відносним поняттям, або розсуд суду, неможливою стане нормальна реалізація прав.

Ті, хто визнає необхідність введення поняття зловживання правом, вважають, що зловживання правом завжди зовні спирається на суб'єктивне право і формально не суперечить об'єктивному праву, але у кінцевому випадку може призвести до правопорушення [5]. Наголошується, що хоча зловживання правом слід відрізнити від делікту, перше може призвести до останнього, тобто це два різні явища, між якими може існувати причинно-наслідковий зв'язок [6].

Обґрунтованим є визначення зловживання як різновиду формально правомірної вольової та усвідомленої діяльності (дії) суб'єкта з недобросовісної реалізації свого суб'єктивного права не за його призначенням, що заподіює шкоду суспільним інтересам, чи інтересам третіх осіб, або створює реальну загрозу її заподіяння [1, с. 34].

У випадку реалізації патентовласником прав на патенти, що необхідні для функціонування стандартів, призначенням права на патент є захист інновацій шляхом надання права отримати відшкодування витрат на винахід та одержання винагороди за інноваційну діяльність, у той час як у випадку зловживання таким правом відбувається здобуття впливу на ринок чи домінуючого становища для стягнення завищених роялті або виключення конкурентів з ринку.

Пропонуємо визначити зловживання правами на патент, що необхідний для функціонування стандартів, як різновид формально правомірної вольової та усвідомленої діяльності (дії) патентовласника, який використовує своє право на патент, що необхідний для функціонування стандарту, у межах закону, але всупереч основній меті цього права, що заподіює шкоду учасникам ринку та/або споживачам, або суспільним інтересам, чи інтересам третіх осіб, або створює реальну загрозу її заподіяння.

Слід розрізнити дві категорії патентів: ті, які використовуються у стандарті, але без яких стандарт може і далі ефективно функціонувати, а також ті, без яких ефективно функціонування стандартів неможливе. Останню категорію патентів називають патентами, що необхідні для функціонування стандартів (standard essential patents – SEPs). Необхідність для функціонування стандарту виявляється у тому, що використання товарів, послуг або

методів ведення бізнесу, які відповідають певним стандартам, неможливе без порушення прав патентовласника.

У дослідженнях взаємозв'язку прав інтелектуальної власності та стандартів, західні вчені, намагаючись охарактеризувати зловживання правами на патенти у стандартах [7, с. 6-10; 8; 9], найчастіше описують такі зловживання: патентна засідка (patent ambush), притримання патенту (patent hold-up), нагромадження роялті (royalty stacking), відмова надавати ліцензію на відповідний патент (refusal to license), застосування судової заборони на використання відповідного патенту (injunctive relief).

Класифікації видів зловживань правами на патенти у стандартах бракує системності. Плутанина у термінології спричинена тим, що аналізуючи, наприклад, справу Рембас, одні автори називають зловживання Рембасу патентною засідкою [10], а інші – притриманням патенту [8, с. 7]. Спостерігалось також введення визначення різних видів зловживань правами на патенти у стандартах в одній праці [11, с. 4], проте у більш пізніх працях при характеристиці справ ці ж автори ототожнюють патентну засідку та притримання патенту, що включає оманливе діяння [7, с. 24-30]. На наш погляд, цей підхід є хибним.

Доцільно здійснювати поділ зловживань правами на патенти у стандартах на види за темпоральною ознакою, тобто, базуючись на тому, коли патентовласник вчинив дії, які заклали основу для відповідних зловживань. Можна виділити два види відповідних зловживань: патентну засідку та притримання патенту.

Патентна засідка – це різновид зловживань правами на патент, який здійснюється під час процесу стандартизації і стосується ситуації, коли «під час розробки та прийняття стандарту член організації зі стандартизації приховує інформацію про патент, який стосується стандарту, а потім заявляє, що користування прийнятим стандартом порушує його права на патент» [11, с. 24]. Оманлива поведінка патентовласника здійснюється саме під час розробки або прийняття стандарту, закладаючи основу для здійснення зловживання після прийняття та розповсюдження стандарту.

Поведінка патентовласника, яка вводить в оману учасників процесу стандартизації, сприяє усуненню конкуренції між технологіями, які змагаються за включення до стандарту під час процесу стандартизації. Таким чином, патентовласник створює хибне уявлення про те, що технологія, включена до стандарту, буде доступна безкоштовно або за невелику плату, у той час як після впровадження відповідного стандарту патентовласник всупереч взятим на себе зобов'язанням вдається до зловживань.

Другим видом зловживань правами на патенти у стандартах є притримання патенту – це форма договірної шантажу, коли члени міжнародної організації зі стандартизації здійснюють певну інвестицію, пов'язану з включенням певної технології до стандарту, а після прийняття стандарту з'ясовують, що їх продукція, яка відповідає стандарту, порушує права патентовласника [7, с. 6].

Чим більшими є витрати на перехід до альтернативної технології, тим більшу плату патентовласник може вимагати за надання ліцензії на відповідний патент. Безсумнівно, така практика патентного шантажу зменшує привабливість інвестицій у науково-дослідницькі проекти та має несприятливі наслідки для галузі ІКТ.

Основною відмінністю між цими двома видами зловживань є час вчинення патентовласником дій, які заклали основу зловживання. У випадку патентної засідки оманлива поведінка патентовласника у процесі стандартизації закладає основу для подальших зловживань правами на патенти, у той час як саме зловживання здійснюється вже після прийняття та розповсюдження стандарту. У випадку ж притримання патенту патентовласник

добросовісно виконує взяті на себе у процесі стандартизації зобов'язання, однак після імплементації стандарту, внаслідок дії певних сторонніх чинників, наприклад, набуття патенту іншим суб'єктом, вдається до зловживань.

На наш погляд, необхідно обмежити поняття притримання патенту, виключивши випадки, коли патентовласник вдається до недобросовісних дій у процесі стандартизації. Тоді, на прикладі нещодавньої судової практики у США, до випадків патентної засідки можна віднести справи Дел, Юнокел, Рембас, Бродком, а справа Ен-Дата є класичним прикладом притримання патенту, оскільки лише в останній справі відповідач не здійснював оманливих дій в процесі стандартизації. Аналогічно, у ЄС справи Рембас та Кволкомм є різновидами патентної засідки, а справа АйПіКом є прикладом притримання патенту.

Найбільш розповсюдженими формами, в яких може втілюватися патентна засідка або притримання патенту, є: нагромадження роялті, відмова надавати ліцензію на відповідний патент, застосування судової заборони на використання відповідного патенту.

Нагромадженням роялті визначають ситуацію, коли користування одним стандартом створює загрозу порушення прав багатьох патентовласників, тому, для того, аби не порушувати права патентовласників, користувач стандарту повинен сплатити роялті декільком різним патентовласникам [12, с. 1993]. Небезпека для нормального використання стандарту виникає тоді, коли загальна сума роялті, яких вимагають патентовласники для користування стандартом, є настільки високою, що їх сплата може поставити під сумнів доцільність використання такого стандарту. Навіть коли багато незалежних патентовласників стягують незначний відсоток за користування своїми об'єктами права інтелектуальної власності, сума вимог декількох патентовласників може бути значною платою за користування правами інтелектуальної власності [7, с. 9]. Особливо гостро ця проблема постає з використанням стандартів взаємодії у галузі ІКТ, де один стандарт включає чисельні технології. Після того, як організація зі стандартизації затверджує стандарт, власник патенту, що необхідний для функціонування стандарту, може вимагати настільки високі роялті, що інші члени організації будуть неспроможні використовувати розроблений ними стандарт [13, с. 329]. Це призводить до результату, коли ціна продукту, що відповідає стандарту, зростає, а продажі падають.

Наступною формою зловживань правами на патенти, що включені до недержавних стандартів, є відмова надавати ліцензію на користування патентом. Загалом, у праві інтелектуальної власності відмова надавати ліцензію на патент – це один із проявів реалізації виключного права патентовласника, яке визнається у всіх юрисдикціях. Відмова у наданні ліцензії для користування патентом, що необхідний для стандарту, може призвести до «виключення виробників з ринку товарів, які відповідають стандарту, і, коли відповідність стандарту де-факто або де-юре обов'язкова, із цілого ринку» [8, с. 104]. Мотивом для такої поведінки може бути необхідність усунення конкурента з ринку. У такому разі це завдання буде суперечити основній меті реалізації суб'єктивного права патентовласника – якою є захист винаходу від недобросовісного використання та розвиток інновацій шляхом відшкодування витрат на останню. Тому відмова у наданні ліцензії патентовласників у контексті взаємодії патентів та стандартів може бути формою зловживання.

Однак чи не найбільш дискусійною формою зловживань правами на патенти, що необхідні для функціонування стандартів, є застосування судової заборони на використання патенту. Право забороняти використання патенту без згоди патентовласника третім особам є одним із невід'ємних прав патентовласника: «... патент надає його власнику ви-

ключне право забороняти іншим особам використовувати винахід (корисну модель) без його дозволу, за винятком випадків, коли таке використання не визнається згідно з законом порушенням прав власника патенту» [14].

За умов, коли відповідач готовий сплачувати необхідні роялті за користування патентом та добросовісно виконувати всі умови ліцензійного договору – «зацікавлений ліцензіат» – заборона використання ним патенту може бути формою зловживання.

Для мінімізації цього виду зловживань необхідно вимагати від патентовласника взяття на себе зобов'язань надавати ліцензію на патент, необхідний для стандарту, на умовах ФРЕНД – вільного, розумного та недискримінаційного доступу та переконувати суддів утримуватися від застосування судової заборони на використання патентів у стандартах [12, с. 2044], адже навіть погроза застосування судової заборони на використання патенту може надати патентовласнику інструмент для визначення роялті значно вищих за економічно обґрунтовані, що призведе до сповільнення, а не розвитку інновацій [12, с. 1992-1993].

Висновки. Пропонується ввести у вжиток поняття зловживання правами на патент, що необхідний для функціонування стандартів, як різновиду формально правомірної вольової та усвідомленої діяльності (дії) патентовласника, який використовує своє право на патент, що необхідний для функціонування стандарту, у межах закону, але всупереч основній меті цього права, що заподіює шкоду учасникам ринку та/або споживачам, або суспільним інтересам, чи інтересам третіх осіб, або створює реальну загрозу її заподіяння.

Зловживання правами на патенти, необхідні для стандартів, поділяються на патентну засідку та притримання патенту. У випадку патентної засідки патентовласник вдається до недобросовісних дій в процесі стандартизації, що дозволяє йому здійснити зловживання правами на патент у майбутньому, у той час як у випадку притримання патенту патентовласник добросовісно бере участь у процесі стандартизації, проте вже після впровадження стандарту вдається до зловживання.

Найрозповсюдженішими формами втілення відповідних зловживань є нагромадження роялті, відмова надавати ліцензію на відповідний патент, застосування судової заборони на використання відповідного патенту. Наслідки кожного із таких зловживань можуть перешкоджати функціонуванню цілих технологічних галузей, зачіпати інтереси споживачів та суспільства. Тому напрямками удосконалення наших результатів дослідження та висновків має стати пошук правових механізмів протидії зловживанню правами на патенти, необхідні для функціонування міжнародних стандартів, спираючись на досвід, у першу чергу, США та ЄС.

Список використаної літератури

1. Резнікова В. Зловживання правом: поняття та ознаки / В. В. Резнікова // Університетські наукові записки. – 2013. – № 1. – С. 23-35.
2. Конституція України [Текст] : офіц. текст : [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. із змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 р. : станом на 1 січня 2006 р.]. – К. : Мін-во Юстиції України, 2006. – 124 с.
3. Цивільний кодекс України [Текст] : офіц. текст : станом на 1 січня 2004 р. – К. : Парламентське вид-во, 2004. – 352 с.
4. Малєин Н. С. Гражданский закон и права личности в СССР / Н. С. Малєин. – М. : Юридическая литература, 1981. – 216 с.
5. Бару М. И. О ст. 1 Гражданского кодекса // Советское государство и право. – 1958. – № 12. – С. 118.

6. Микласевич О. Категорія «зловживання правом»: поняття та форми [Електронний ресурс] / О. Микласевич // Юридичний журнал. – 2010. – № 4. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3476>. Дата доступу: 15. 08. 2015.
7. Kobayashi B. H. Intellectual Property and Standard Setting [Kobayashi B. H., Wright J. D.] // George Mason University Law and Economics Paper Series 09-40, 2010. – 46 с.
8. Petrovcic U. Competition law and standard essential patents: A transatlantic perspective / Petrovcic U. – Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2014. – 218 с.
9. K. Blind. Study on the Interplay between Standards and Intellectual Property Rights (IPRs) / K. Blind, R. Bekkers, Y. Dietrich, et. al; ed. K. Blind. Luxembourg. 2011. – 212 с. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/european-standards/standardisation-policy/policy-activities/intellectual-property-rights/index_en.htm. Дата доступу: 15. 08. 2015.
10. Royall S. N. Detering «Patent Ambush» in Standard Setting: Lessons from Rambus and Qualcomm / S. N. Royall, A. Tassar, A. D. Vincenzo. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.heinonline.org.ludwig.lub.lu.se/HOL/Page?handle=hein.journals/antitruma23&div=44&?&collection=journals>. Дата доступу: 15. 08. 2015.
11. Kobayashi B. Federalism, Substantive Preemption and Limits on Antitrust: An Application to Patent Holdup / B. H. Kobayashi, J, D, Wright // Journal of Competition Law and Economics. – 2009. – Vol. 5. – № 3. – С. 1-48.
12. Lemley M. A. Patent Holdup and Royalty Stacking / M. A. Lemley, C. Shapiro // Texas Law Review. – № 85. – 2007. – С. 1991-2049.
13. Carrier M. A. Innovation for the 21st Century: Harnessing the Power of Intellectual Property and Antitrust Law / Michael A. Carrier. – Oxford; New York: Oxford UP, 2009. – 412 с.
14. Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парламен. вид-во, 2000. – 43 с.

CONCEPT, TYPES AND FORMS OF ABUSE OF ESSENTIAL PATENTS IN PRIVATE STANDARDS

Kozachuk N. O.

Ph.D. Student of the Department of Private International Law of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Scientific Supervisor: Ph. D., Doctor of Law, Associate Professor of the Department of Private International Law Oleksandr I. Vygovskyy.

Abstract. *For the first time in Ukrainian legal science, the need to define the concept of standard essential patent abuse is established and its definition is introduced. It is outlined that if patent holder exercises its rights to standard essential patents, the purpose of it should be protection of innovation through the possibility of reimbursement of research & development expenses as well as reward for innovation, while contrary to that, in case of abuse of this right the purpose is to gain market influence or dominance to conduct royalty stacking or exclude competitors. While in the US and EU doctrines there have been attempts to distinguish types of standard essential patent abuse, such attempts are not systemic and are inconsistent as to their types and forms, classification of standard essential patent abuse to types and main forms of implementation is suggested. The nature of such types of standard essential patent abuse as patent ambush and patent hold-up is analyzed. The most common types of standard essential patent abuse, such as refusal to license the respective patent, the use of injunctive relief and royalty stacking are defined.*

Key words: *standard essential patent, patent hold-up, injunctive relief, royalty stacking, refusal to license.*

Referances

1. Reznikova V. Zlovjyvannya pravom: ponyattya ta oznaky / V. V. Reznikova // Universytetski naukovi zapysky. – 2013. – № 1. – S. 23-35.
2. Konstytuciya Ukrainy [Text] : ofic. text : [pryynyata na pyatyy sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnya 1996 r. zi zminamy, vnesenymy Zakonom Ukrainy vid 8 hrudnya 2004 r. : stanom na 1 sichnya 2006 r.]. – K. : Min-vo Yustycii Ukrainy, 2006. – 124 s.
3. Cyvilnyy kodeks Ukrainy [Text] : ofic text : stanom na 1 sichnya 2004 r. – K. : Parlamentske vyd-vo, 2004. – 352 s.
4. Malein N. S. Grajdanskyy zakon i prava lichnosti v SSSR / N. S. Malein. – M. : Yuridicheskaya literatura, 1981. – 216 s.
5. Baru M. I. O st. 1 Grajdanskogo kodeksa // Sovetskoe gosudarstvo i pravo. – 1958. – № 12. – S. 118.
6. Myklasevych O. Kategoriya «zlovjyvannya pravom»: ponyattya ta formy [Elektronnyy resurs] / O. Myklasevych // Yurydychnyy jymal. – 2010. № 4. – Rejym dostupu: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3476>. Data dostupu: 15. 08. 2015.
7. Kobayashi B. H. Intellectual Property and Standard Setting [Kobayashi B. H., Wright J. D.] // In George Manson University Law and Economics Paper Series 09-40, 2010. – 46 s.
8. Petrovcic U. Competition law and standard essential patents: A transatlantic perspective / Petrovcic U. – Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2014. – 218 s.
9. K. Blind. Study on the Interplay between Standards and Intellectual Property Rights (IPRs) / K. Blind, R. Bekkers, Y. Dietrich, et. al; ed. K. Blind. Luxembourg. 2011. – 212 s.. [Elektronnyy resurs]. Rejym dostupu: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/european-standards/standardisation-policy/policy-activities/intellectual-property-rights/index_en.htm. Data dostupu: 13. 05. 2015.
10. Royall S. N. Detering «Patent Ambush» in Standard Setting: Lessons from Rambus and Qualcomm / S. N. Royall, A. Tassar, A. D. Vincenzo. [Elektronnyy resurs]. Rejym dostupu: <http://www.heinonline.org.ludwig.lub.lu.se/HOL/Page?handle=hein.journals/antitruma23&div=44&?&collection=journals>. Data dostupu: 15. 08. 2015.
11. Kobayashi B. Federalism, Substantive Preemption and Limits on Antitrust: An Application to Patent Holdup / B. H. Kobayashi, J. D. Wright // Journal of Competition Law and Economics. – 2009.– Vol. 5 – № 3. – S. 1-48.
12. Lemley M. A. Patent Holdup and Royalty Stacking / M. A. Lemley, C. Shapiro // Texas Law Review. – № 85. – 2007. – S. 1991-2049.
13. Carrier M. A. Innovation for the 21st Century: Harnessing the Power of Intellectual Property and Antitrust Law / Michael A. Carrier. – Oxford; New York : Oxford UP, 2009. – 412 s.
14. Zakon Ukrainy «Pro ohoronu prav na vynahody i korysni modeli» / Verkhovna Rada Ukrainy. – Ofic. vyd. – K. : Parlamen. vyd-vo, 2000. – 43 s.

ПОНЯТИЕ, ВИДЫ И ФОРМЫ ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЙ ПРАВАМИ НА ПАТЕНТЫ, НЕОБХОДИМЫЕ ДЛЯ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ СТАНДАРТОВ

Козачук Н. О.

Аспирант кафедры международного частного права, Институт международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Научный руководитель: доктор юридических наук, доцент кафедры Международного частного права А. И. Выговский.

Аннотация. *В статье впервые в украинской правовой науке обоснована необходимость определения понятия злоупотребления правами на патенты, необходимые для функционирования стандартов, и предложено соответствующее определение. Определено, что в случае реализации патентообладателем прав на патенты, которые включены в стандарты, назначением права на патент является защита инноваций путем возможного возмещения расходов на изобретение и получение вознаграждения за инновационную деятельность, в то время как на самом деле в случае злоупотребления таким правом происходит получение влияния на рынок или доминирующего положения для взыскания бесосновательно больших роялти или исключения конкурентов с рынка. Учитывая то, что в доктрине США и ЕС хотя и существуют попытки выделить раз-*

ные типы злоупотреблений правами на патенты в стандартах, такие попытки не имеют системного характера и смешивают их виды и формы, предложена классификация злоупотреблений правами на патенты в стандартах на виды и выделены основные формы, в которых эти злоупотребления могут воплощаться. Раскрыта сущность таких видов злоупотреблений правами на патент как патентная засада и удержание патента. Определены наиболее распространенные формы осуществления злоупотреблений правами на патент путем отказа в предоставлении лицензии на соответствующий патент, применения судебного запрета на его использование или требования уплаты множественных роялти.

Ключевые слова: патент, который необходим для функционирования стандарта, злоупотребление правом, удержания патента, патентная засада, судебный запрет, нагромождение роялти, отказ в предоставлении лицензии.

УДК 00000

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МЕДІАЦІЇ В ПРАВОВУ СИСТЕМУ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Лазаренко М. М.

Магістр правознавства. Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент кафедри Міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка В. Я. Калакура.

Анотація. Судова система кожної держави відіграє важливу роль у врегулюванні суспільних відносин. Ефективність судової системи характеризується можливістю захищати права та свободи людини і громадянина у відповідності з законодавством. Що стосується української судової системи, то протягом усього періоду незалежності держави вона піддається постійним змінам та реформам. Незважаючи на постійне втручання в судову гілку влади з метою її реформування як з боку законодавчої, виконавчої гілок влади так і з боку громадськості, на сьогоднішній день українські суди мають безліч проблем, основними з яких є порушення строків розгляду справ, низький рівень професійності суддів, надмірне завантаження судовими справами тощо. Все це призводить до порушень законодавства, неможливості належно захистити права людини і громадянина, недовіри з боку громадськості до судової гілки влади, різного роду зловживань і, як наслідок, неефективності судової системи в цілому.

Одним із варіантів вирішення проблеми завантаженості судів є запровадження та розвиток альтернативних, несудових способів вирішення спорів, серед яких особливе місце посідає інститут медіації, який полягає у вирішенні спорів за участю третьої незалежної сторони – медіатора.

Медіація у тій чи іншій формі існує вже не одне тисячоліття, хоча законодавче закріплення у більшості розвинених країнах, в тому числі у США та Великій Британії, отримала лише наприкінці ХХ століття. Даний інститут набув розвитку та поширення саме через великі проблеми у судовій системі США в 1970-х роках, які не вдавалося вирішити інакше, ніж шляхом запровадження додаткових ефективних механізмів врегулювання спорів, і саме необхідність термінового вирішення проблем судової гілки влади стало рушійною силою розвитку медіації шляхом її нормативного регулювання та повної підтримки з боку держави. Ефективність запровадження медіації була очевидною, і вже з кінця ХХ століття вона почала активно поширюватися в усьому світі. На сьогоднішній день медіативні методи припинення спорів є досить популярними і нормативно врегульованими у багатьох розвинених країнах, серед яких США, Велика Британія, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Нідерланди, Італія тощо. Інститут медіації було запроваджено також у Російській Федерації, де у 2010 році було прийнято Федеральний закон «Про альтернативну процедуру врегулювання спору за участю посередника (процедуру медіації)», який набрав чинності з січня 2011 року.

Незважаючи на ефективність, поширеність та нормативну врегульованість медіації у багатьох країнах, для правової науки України вона є новим, малодослідженим явищем. У сьогоднішніх умовах запровадження інституту медіації в Україні є необхідним, і

для його ефективного правового регулювання та для застосування механізмів практичного втілення слід запозичити позитивний досвід інших держав.

Ключові слова: альтернативне вирішення спорів, медіація, моделі медіації, судова реформа, правове регулювання, запровадження медіації в Україні, інтеграція у судову систему.

Постановка проблеми. Судова система кожної держави відіграє важливу роль у врегулюванні суспільних відносин. Ефективність судової системи характеризується можливістю захищати права та свободи людини і громадянина у відповідності з законодавством. Що стосується української судової системи, то протягом усього періоду незалежності держави вона піддається постійним змінам та реформам. Незважаючи на постійне втручання в судову гілку влади з метою її реформування як з боку законодавчої, виконавчої гілок влади так і з боку громадськості, на сьогоднішній день українські суди мають безліч проблем, основними з яких є порушення строків розгляду справ, низький рівень професійності суддів, надмірне завантаження судовими справами тощо. Все це призводить до порушень законодавства, неможливості належно захистити права людини і громадянина, недовіри з боку громадськості до судової гілки влади, різного роду зловживань і, як наслідок, неефективності судової системи в цілому.

Мета статті – з'ясувати сутність поняття «медіація», розкрити причини запровадження та сучасний стан правового регулювання інституту медіації в зарубіжних країнах, визначити перспективи інституціоналізації медіації в Українську правову систему.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти медіації та інших процедур альтернативного вирішення спорів висвітлювалися у працях Ю. Притики, В. Землянської, Р. Безпальчої, Ю. Зазуляк, Т. Кисельової. Правове регулювання медіації як окремий предмет дослідження у вітчизняній науці не розглядалося. Серед зарубіжних дослідників слід виділити С. Калашнікову, С. Спиридонова, С. Меррі, Н. Александер, Л. Фуллер та ін.

Основні результати дослідження. Використання посередників для вирішення спорів відзначається з давніх часів. Історики відзначають подібні випадки ще в торгівлі фінікійців і Вавилоні. У стародавній Греції існувала практика використання посередників (prohēnetas), римське право, починаючи з кодексу Юстиніана (530-533 pp.), визнавало посередництво. Римляни використовували різні терміни для позначення поняття «посередник» – *intenucius*, *medium*, *intercessor*, *philantropus*, *interplator*, *conciliator*, *interlocutor*, *interpres*, і нарешті – *mediator* [1, с. 176].

У сучасній доктрині немає єдиного підходу до розуміння сутності такого поняття, як медіація. Поняття «медіація» походить від латинського «*mediare*» – бути посередником. Медіація – це міжнародний, загальноживаний термін, що відповідає українському терміну «посередництво». Серед нормативних визначень медіації слід зазначити наступні. Медіація – переговори за участі нейтрального посередника (медіатора), добровільний і конфіденційний процес, в якому нейтральна третя сторона (медіатор) допомагає конфліктуючим сторонам досягти взаємоприйнятної угоди, як метод, за яким сторони управляють і володіють як самим процесом, так і його результатом – угодою, тобто нічого не вирішується без згоди сторін [7].

Медіація – структурований процес, незалежно від його назви або посилання на нього, за допомогою якого дві або більше сторін спору намагаються самостійно, на добровільній основі, досягти згоди для вирішення спору за підтримки медіатора [6].

Медіація – це діяльність професійних посередників, які спрямовують учасників юридичного спору до компромісу й урегулювання спору самостійно самими сторонами [8].

В соціальній психології вчені розглядають медіацію як специфічну форму врегулювання спірних питань, конфліктів, узгодженні інтересів та/або як технологію вирішення конфлікту за участю нейтральної третьої сторони. В той же час, в правовій доктрині медіацією називають також процес переговорів, коли до вирішення спірного питання залучається нейтральна сторона – медіатор (посередник), яка веде цей переговорний процес, вислуховує аргументацію сторін щодо суті спору й активно допомагає сторонам зрозуміти свої інтереси, оцінити можливість компромісів і самостійно прийняти рішення, що задовольнить усіх учасників переговорів [9, с. 66-68].

Медіація (посередництво) розглядається також як добровільний і конфіденційний процес розв'язання будь-якого спору, в якому нейтральна третя особа допомагає сторонам досягнути домовленості (згоди) в їхньому спорі шляхом переговорів [10, с. 59-60].

На думку Г. В. Єрмоєнко, медіація – це процес переговорів, коли до вирішення спірного питання залучається нейтральна сторона – медіатор (посередник), яка веде цей переговорний процес, вислуховує аргументацію сторін щодо суті спору і активно допомагає сторонам зрозуміти свої інтереси, оцінити можливість компромісів і самостійно прийняти рішення, що задовольнить всіх учасників переговорів [11].

Незважаючи на розмаїття точок зору щодо визначення посередництва, більшість юристів погоджується з тим, що вирішення проблем між сторонами, розв'язання конфлікту при медіації здійснюється на основі переговорів за участю нейтрального посередника.

Медіація в її сучасному розумінні почала розвиватися у другій половині ХХ ст., перш за все, у країнах англо-саксонського права – США, Австралії, Великобританії, після чого почала поширюватися і в Європі. Судова практика США, наприклад, орієнтована на те, щоб більшість спорів вирішувалася добровільно до суду, а суддя може перервати суд і порадити сторонам попрацювати з медіатором. Без медіаторів у сфері економіки, політики, бізнесу в цій країні не проходить жоден серйозний переговорний процес [2, с. 320].

Поширенню медіації як альтернативного засобу вирішення спорів в США та, як наслідок, в усьому світі, передували проблеми судової системи, питання вирішення яких гостро постав в 1976 р. Тоді була проведена національна конференція імені Р. Паунда «Причини невдоволеності населення адмініструванням системи правосуддя в США». З числа матеріалів конференції слід виділити дві доповіді, які повністю і назавжди змінили підходи до вирішення спорів як у США, так і у багатьох інших країнах. Одну з доповідей зробив Верховний Суддя У. Бергер, який зазначив, що «американське суспільство досягло тієї точки, коли наша система правосуддя – як на рівні штатів, так і на федеральному рівні – може буквально розвалитися на частини ще до кінця цього століття, незважаючи на значне збільшення кількості суддів і адміністраторів та великі фінансові вливання». Він також виділив найбільш серйозні проблеми судової системи – дуже високі судові витрати, тривалі терміни розгляду справ, надмірна легалізація та формалізація процедур, що вимагають великих витрат на юридичне обслуговування громадян, і запропонував звернутися до неформальних альтернатив [3].

Другу доповідь зробив професор Ф. Сандер, ідея якого полягала в тому, що в суді має бути спеціальний службовець, який повинен попередньо переглядати позови, що надійшли до суду, і пропонувати сторонам обрати з багатьох варіантів вирішення спору такий, який найповніше задовольнить потреби кожної зі сторін [4].

Після цієї конференції почався стрімкий розвиток медіації, який полягав як у доктринальних дослідженнях вчених, нормативних розробках, законодавчому закріпленні, застосування медіації на практиці майже у всіх галузях права США, в тому числі і у сфері публічних правовідносин, почали діяти безліч організацій, які надавали послуги альтер-

нативного вирішення спорів, були засновані програми судової медіації, серед яких були різні моделі – як добровільні, так і обов'язкові.

На початку XXI ст. У США вже існувала широка законодавча база для медіації, якою було врегульовано різноманітні моменти проведення даної процедури, а у 2001 році був прийнятий Уніфікований закон США «Про медіацію».

Для врегулювання проведення процедури міжнародної медіації (коли сторони є резидентами різних країн) у 2002 році Комісією ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ) було прийнято Типовий закон «Про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру» [5].

В Європейському Союзі питання медіації у цивільних та комерційних справах було врегульовано ухваленням у 2008 р. Європейською Комісією Директиви «Про деякі аспекти медіації у цивільних та комерційних справах» [6].

Вихідні і визначальні правові ідеї, положення та засади, які становлять процедурне та організаційне підґрунтя здійснення процедури медіації і спрямовані на ефективне, взаємоприйнятне, законне розв'язання конфлікту між учасниками спору іменуються в юридичній літературі принципами медіації [12, с. 231-237]. Такими базовими принципами медіації, які найбільш розповсюджені у законодавстві про медіацію зарубіжних країн і визначені в основних рамкових міжнародних документах, є:

- добровільність, тобто прийняття усвідомленого рішення учасниками відносин – сторонами процесу, про застосування такої альтернативної процедури розв'язання спору, та можливість відмовитися від участі на будь-якому етапі, причому будь-який тиск на сторони заборонений (слово «добровільність» акцентує, що рішення не може бути результатом зовнішнього примусу чи активного переконання будь-кого у необхідності певного спрямування дій, – воно не повинно бути результатом активного впливу волі іншої особи, а лише результатом вибору суб'єкта, що ґрунтується на повній інформації про ситуацію);
- рівність сторін – сторони мають рівні права під час медіації, не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;
- нейтральність медіатора – медіатор повинен виконувати свої обов'язки неупереджено, ґрунтуючись на обставинах справи, беручи до уваги думку сторін та не нав'язуючи сторонам певного рішення, яке приймається винятково за взаємною згодою сторін;
- конфіденційність – інформація, отримана медіатором під час проведення медіації, є конфіденційною і не може бути розголошена ним без попередньої згоди сторін (учасники процесу повинні бути впевненими, що інформація, яку вони повідомили, потім не буде використана проти них).

Дуже важливим у контексті принципу конфіденційності є закріплення на рівні закону «іммунітету» для медіатора, а це, в свою чергу, означає, що медіатор не може бути допитаний щодо інформації, яка стала йому відома під час проведення медіації або стосується безпосередньо суті медіації, крім випадків, коли сторони не заперечують проти розголошення такої інформації [13, с. 10-15].

Різні держави застосовують різні моделі медіації. Моделі медіації створюють основу (базис) для виявлення різних медіативних підходів та їхнього співвідношення один з одним. Такі моделі не претендують на універсальне застосування, а скоріше слугують концептуальним орієнтиром.

На думку Біцай А. В., під терміном «модель медіації» варто розуміти абстрактну теоретичну конструкцію, яка відображає процедурні особливості проведення медіації через характеристику її основних компонентів, а саме підстав звернення до медіації (добро-

вільність чи обов'язковість), ступеня інтеграції у судову систему країни, типу переговорів між сторонами у поєднанні з медіативною технікою медіатора та обсягу компетенції медіатора під час проведення процедури врегулювання конфлікту [14, с. 85-89].

Так, класифікацію моделей медіації можливо здійснити на підставі таких критеріїв:

- 1) залежно від інтеграції у судову систему;
- 2) залежно від ролі медіатора та предмету суперечки [14].

Залежно від інтеграції у судову систему країни виділяють:

- присудову модель медіації;
- позасудову модель медіації.

Присудова медіація (court-related, court-connected, court-annexed mediation, в дослівному перекладі «медіація, пов'язана з судом») є самостійною моделлю медіації, яка інтегрована в судову систему країни. У літературі, залежно від ролі судді у процедурі медіації, можна зустріти декілька підходів до розуміння присудової медіації. Відповідно до першого підходу суддя безпосередньо повинен проводити процедуру посередництва, за умов, передбачених національним процесуальним законодавством.

Прихильники іншого підходу до присудової медіації відносять процедури, проведення яких здійснюється відповідно до рекомендацій судді після прийняття до свого провадження відповідної справи, а також в якості обов'язкового досудового порядку в силу приписів закону. Тобто достатньо, щоб суддя лише ініціював медіацію, а його безпосередня участь не є обов'язковою.

На сьогоднішній день у світовій практиці склалося кілька варіантів реалізації присудової медіації, які, як правило, обумовлені різними цілями впровадження примирних процедур, а зокрема, медіації в національний правовий простір. Так, можна виділити такі підходи:

- 1) залучення для проведення медіації спеціалізованих організацій або приватно-практикуючих медіаторів («приватна медіація в рамках судового процесу»);
- 2) проведення медіації в суді співробітниками суду, в тому числі судьями (умовно такий вид посередництва можна назвати «медіація інкорпорована в судовий процес»);
- 3) проведення медіації безпосередньо суддею, який розглядає справу (інтеграція медіативної технології в судовий процес) [15, с. 125].

З аналізу змісту Директиви 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради від 21. 05. 2008 р. «Про деякі аспекти медіації у цивільних та комерційних правовідносинах» вбачається також, що за такими критеріями як суб'єкт ініціювання та/або підставою здійснення, медіація може бути:

- ініційованою самими сторонами спору;
- здійснюваною у результаті пропозиції чи розпорядження суду;
- в порядку виконання припису законодавства [6].

Позасудова медіація – це порядок розв'язання спору між сторонами, який проводиться незалежною, третьою стороною (зовнішнім медіатором), який у досудовому порядку намагається допомогти сторонам дійти згоди [16, с. 1319].

Процедура позасудової медіації дозволяє сторонам не тільки зберегти значний обсяг власних повноважень при веденні переговорів, але одночасно і високі шанси на сприятливе вирішення конфлікту. Медіаторами під час позасудової медіації виступають особи, які пройшли навчання з медіації та отримали відповідний сертифікат про право на зайняття медіацією.

Наприклад, в Австралії в програмах судової медіації примирні процедури проводять приватні посередники, яких сторони самостійно обирають зі спеціально підготовлених списків, сформованих в судах. В Австрії аналогічні списки складає Міністерство юстиції,

в Нідерландах – Нідерландський інститут посередництва [16, с. 1320]. Діяльність зовнішніх медіаторів не регламентується на рівні національного законодавства, тому в своїй діяльності зовнішні медіатори керуються загальними рекомендаціями, які затверджені Радою Європи з проведення медіаційної процедури. Сторони наділяють медіатора чітко визначеним обсягом процесуальних повноважень. До обов'язків медіатора належить супроводження сторін на шляху усунення конфлікту, однак не ведення їх по ньому. Він може збирати і відтворювати інформацію, розділяти і узагальнювати її, робити позначки, визначати перспективи, створювати відповідну атмосферу, однак він не повинен впливати на процес за допомогою власних уявлень (про належне).

Сторони в якості експертів повинні самостійно ліквідувати конфлікт в рамках власної позиції. У цьому випадку сторони конфлікту зберігають за собою при медіації високий ступінь автономії. Рішення проблеми постає перед ними не як нав'язана ззовні воля, а як результат власної співпраці. Це призводить до високого рівня впевненості у правильності та справедливості результатів переговорів [17, с. 8].

При досягненні певних результатів у медіації, коли сторони за допомогою зовнішнього медіатора дійшли певної згоди в їхньому спорі, укладається відповідна медіаційна угода. Така медіаційна угода за своєю юридичною природою має суто формальний характер і примусової сили не має, на відміну від проведення медіації в суді, де суддя-медіатор затверджує мирову угоду між сторонами або закриває провадження у справі у разі відмови сторони від позову або визнання позову [16, с.1320]. Таким чином, правовідносини сторін в межах позасудової медіації закріплюються в договорі, що носить цивільно-правовий характер, тоді як в присудовій закріплення відбувається в процесуально-правовій формі.

Щодо питання запровадження медіації в Українську правову систему, то першою спробою реалізувати ідею медіації і втілити її у життя в Україні було внесення до Верховної Ради України проекту Закону «Про медіацію» у 2010 році. Основна мета даного законопроекту – запровадження культури досудового вирішення спорів без звернення до формальної системи судочинства шляхом ведення між сторонами узгоджуваних переговорів за участю нейтральної особи, яка допомагає у пошуку взаємоприйняттого рішення [18]. Проте, комітет Верховної Ради України з питань правосуддя після розгляду цього документа 6 квітня 2010 року зазначив, що проект потребує суттєвого доопрацювання з огляду на те, що в ньому не зазначено низку процесуальних питань [19].

Однією з головних проблем становлення медіації в Україні є відсутність чіткого розуміння та єдиної точки зору щодо того, яким чином медіація має бути «вбудована» в українську правову систему. Доволі поширеною є думка, що медіацію слід розглядати як частину судочинства, і проводиться вона має суддею, який отримав на це доручення. Прихильники цієї моделі розвитку вважають, що судова медіація має на меті покращити функціонування правової системи та запропонувати альтернативний спосіб вирішення спору, що дозволяє уникнути таких чинників, як тривалість та дорожнеча судового процесу, його можлива заангажованість, перенавантаженість судів тощо.

З іншого боку, достатньо багато фахівців категорично заперечують доцільність поглинання існуючою системою правосуддя медіаційних процедур. Вони наполягають на тому, що надання послуг з медіації є абсолютно нормальною комерційною діяльністю. Комерційна, або, як її ще називають, ринкова медіація – це процес, у якому примирення осіб здійснює спеціально підготовлений медіатор, діяльність якого оплачують сторони.

Судова форма медіації розглядається як форма розв'язання спору до винесення судового рішення. В той же час, на думку Н. Л. Бондаренко-Зелінської, намагання перетво-

рити медіацію на елемент судового розгляду навряд чи буде успішним, адже підпорядкування її вимогам процесуальної форми знищить весь позитивний потенціал цього способу альтернативного вирішення спорів [20, с. 32-34].

Щодо того, яким чином запроваджувати медіацію в національну правову систему, то наразі з цього приводу, як уже було згадано, домінують дві концепції.

Перша – це концепція судової медіації, відповідно до якої остання повинна стати складовим елементом процесуальної процедури. Цю ідею впроваджувала в життя програма «Прозорість та ефективність судової системи України». Представники другої концепції стверджують, що медіація повинна бути автономним способом вирішення правових спорів, і, за прикладом третейського судочинства, функціонувати паралельно з судовим процесом, а в ідеалі – передувати йому. Такий задум покладено в основу діяльності медіаторних груп, які вже функціонують на території України [20, с. 32-34].

Що стосується цивільного процесу, то чинне українське законодавство заклало основи запровадження медіації, передбачивши можливість укладення мирової угоди у ст. 175 Цивільного процесуального кодексу України від 18. 03. 2004 [21].

Крім того, закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02. 06. 2011 р. [22] закріплює обов'язок держави надавати, рекомендувати і пропонувати послуги з медіації саме як первинної правової допомоги для певних верств населення.

Необхідно також зазначити, що ч. 1 ст. 130 ЦПК України визначає однією із цілей попереднього судового засідання з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду. Врегулювання спору до судового розгляду полягає в: ухваленні судового рішення у разі визнання позивачем позову у повному обсязі; укладенні сторонами мирової угоди; відмові позивача від позову; передачі справи на розгляд третейського суду [21, с. 625].

Таким чином, дослідивши законодавство України та спеціалізовану літературу можна дійти висновку, що основи для розвитку, функціонування та інтеграції медіації в судову систему України вже закладено, проте стверджувати, що під час розгляду спорів у судовому процесі України існує певна модель медіації не варто, так як визначити чіткі риси, притаманні конкретній моделі медіації, виходячи з національного законодавства, поки що неможливо.

Сьогодні складно визначитися, яка з відомих у світі форм медіації, а саме судова чи комерційна, найкраще увійде в правову систему нашої держави. Зрозуміло, що з огляду на євроінтеграційні прагнення України ми маємо уважно вивчати європейський досвід розвитку альтернативних технологій вирішення спорів.

Після проведення моніторингових досліджень, вивчення та аналізу надбань деяких провідних країн світу в царині медіації, Рада Європи запропонувала Україні здійснити певні кроки з реформування своєї нормативно-правової бази [23, с. 1-4]. Зокрема, йдеться про рекомендації та керівні принципи, які було викладено в декількох документах, серед яких актуальним для приватноправових спорів є рекомендації щодо медіації в цивільних справах [24].

В межах програми «Прозорість та ефективність судової системи», запровадженої під егідою Ради Європи, відбулося здійснення пілотних проектів щодо розвитку медіації в Україні. Для участі у програмі були обрані чотири суди (Білоцерківський міськрайонний суд Київської області, Вінницький окружний адміністративний суд, Донецький апеляційний адміністративний суд, Івано-Франківський міський суд) на базі яких відбулося відпрацювання медіаційних технологій. Сторонами процесу медіації у цих судах стали такі суб'єкти владних повноважень як податкова адміністрація, управління внутрішніх справ,

державні адміністрації та інші. У Вінницькому окружному адміністративному суді за досить невеликий проміжок часу (з 5 липня 2010 р. по 15 листопада 2010 р.) на медіацію було передано 28 справ, у 26 справах було проведено медіацію, з них 18 справ закінчились успішно [23, с. 1-4].

Висновки. Проаналізувавши вище викладене можна дійти до висновку, що медіація є досить важливим інструментом при вирішенні спорів, який допоможе розвантажити судову систему і зробити її більш ефективною. Вважаємо, що в українську судову систему є доцільним запровадження судової моделі медіації. Адже запровадження судової форми медіації не виключає запровадження і позасудової медіації, а сторони спору повинні самостійно вирішувати до якого медіатора звертатися – до судового, чи до позасудового (комерційного). Судова медіація зможе стати ще однією, додатковою альтернативою серед способів вирішення спорів. Більше того, маючи позитивний досвід проведення судової медіації в зарубіжних країнах, де судова та позасудова медіація існують пліч-о-пліч, говорити про неефективність чи недоцільність запровадження судової медіації в Україні є недоцільним.

Але, перш за все, слід зазначити, що механізми вирішення спорів є досить серйозним питанням, і тим більше, якщо вони застосовуються в одній із трьох гілок державної влади – судовій. То ж до розробки та впровадження судової медіації в Українську судову систему слід підходити дуже серйозно та відповідально, з обов'язковим залученням фахівців із тих країн, в яких судова медіація є поширеним, ефективним і налагодженим інструментом вирішення спорів.

Список використаної літератури

1. Бесемер Хрістофор. Медіація: Посередництво в конфліктах / Хрістофор Бесемер – К. : Духовне пізнання. – 2004 р. – С. 176.
2. Мета Г., Тохмелкін Г. Медіація – мистецтво вирішувати конфлікти. Знайомство з теорією, методом і професійними технологіями. / Г. Мета, Г. Тохмелкін. – М. : Вид. Verte. – 2004 р. – С. 320.
3. National Conference on the Causes of Popular Dissatisfaction with the Administration of Justice, The Pound Conference/ A. Leo Levin and Russel R. Wheeler eds. – 1976 – p. 79-246.
4. Menkel-Meadow C. Mothers and Fathers of Invention: The Intellectual Founders of ADR // Ohio St. J. on Disp. Resol. – 2000. – № 16. – P. 1.
5. Типовий закон Про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_117.
6. Директива 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти медіації у цивільних та комерційних справах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a95.
7. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закону України від 18 березня 2004 р. / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 29. – Ст. 367.
8. Про концепцію вдосконалення судівництва для утворення справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10. 05. 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/361/2006>.
9. Ульянова Г. О. Актуальні питання запровадження медіації у сфері права інтелектуальної власності / Г. О. Ульянова // Південноукраїнський правничий часопис. – 2010. – № 3. – С. 66-68.

10. Кузьмина М. Юридический конфликт: теория и практика разрешения / М. Кузьмина. – М. : Юрлитинформ, 2008. – 251 с.
11. Єрмоєнко Г. Медіація як спосіб вирішення спорів / Г. Єрмоєнко // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://innovations.com.ua/uk/interview/6/39/374>.
12. Притика Ю. Д. Посередництво як нова форма вирішення приватноправових спорів / Ю. Д. Притика // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 1. – С. 231-237.
13. Резнікова В. Медіація (посередництво) як спосіб врегулювання господарських спорів / В. Резнікова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 90. – С. 10-15.
14. Біцай А.В. Моделі медіації у світі та перспективи для України / А.В. Біцай // Право і суспільство. – 2013. – № 6. – С. 85-89
15. Калашникова С. И. Медиация в сфере гражданской юрисдикции / С. И. Калашникова // М. : Инфотропик Медиа, 2011. – 304 с.
16. Курс цивільного процесу : підручник В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
17. Грефин фон Шлиффен К. Медиация в нотариальной практике (альтернативные способы разрешения конфликтов) / Катарина Грефин фон Шлиффен, Бернд Вегманн.; [Пер. с немец. С. С. Трушнікова] – М. : Волтерс Клувер. 2005. – 388 с.
18. Про медіацію: проект Закону України від 17 грудня 2010 року реєстр. № 7481. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=39276.
19. Висновок Комітету з питань правосуддя щодо проекту Закону України «Про медіацію» від 6 квітня 2011 року № 7481. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=39276.
20. Бондаренко-Зелінська Н. Л. До питання про примирення сторін в цивільному процесі / Н. Л. Бондаренко-Зелінська // Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез міжнародної наукової конференції «Десяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 18-19 листопада): у 4-х частинах. – Частина третя. – Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2011. – С. 32-34.
21. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. // ВВР. – 2004. – № 40-42. – Ст. 492.
22. Закон України від 02 червня 2011 «Про безоплатну правову допомогу» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 51. – Ст. 577.
23. Гайдук А. В. Проблеми законодавчого забезпечення медіа в Україні / А. В. Гайдук // Часопис академії адвокатури України. – 2013. – № 19. – С. 1-4.
24. Рекомендації щодо медіації в цивільних справах Res (2002) 10 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1568851&Site=COE>.

IMPLEMENTATION OF MEDIATION TO THE LEGAL SYSTEM: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND PROSPECTS OF INSTITUTIONALIZATION IN UKRAINE

Lazarenko M.

Master of Law. Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Scientific Supervisor: Candidate of legal sciences, Associate Professor of private international law chair Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv V. Ya. Kalakura.

Abstract. *The judicial system of each state plays an important role in regulation of public relations. The effectiveness of the judicial system is characterized by the ability to protect human rights and freedoms according to the law. As for the Ukrainian judicial system, throughout the*

period of independence it is exposed to constant changes and reforms. Despite the constant interference in the judiciary with a view to reform by the legislative and executive branches of power and with the public, today Ukrainian courts have many problems, the main ones are violating the terms, low professionalism of judges, overload by lawsuits etc. All of these leads to violations of the law, the inability to adequately protect human and civil rights, distrust in the judiciary, various kinds of abuse and, consequently, ineffective judicial system as a whole.

One of the solutions to the problem of congestion of the courts is the introduction and development of alternative, non-judicial dispute resolution mechanisms, among which a special place occupies the mediation, which solving disputes by involving independent party which called the mediator.

Mediation in one form or another has been around for thousands of years, although legislative consolidation in most developed countries, including the US and UK, was only in the late twentieth century. This institution has acquired development and expansion because of big problems in the judicial system of the United States in 1970-s, which could not be solved otherwise than by introducing more efficient dispute resolution mechanisms, and the urgent need for solving the problems of the judiciary was the driving force behind the development of mediation by its regulation in law and full support from the state. The effectiveness of the introduction of mediation was obvious, and since the end of the twentieth century it began to spread around all over the world. Today methods used in mediation is quite popular and legally regulated in many developed countries, including the US, UK, Canada, Australia, New Zealand, the Netherlands, Italy and so on. Mediation was also introduced in the Russian Federation, where in 2010 was adopted the Federal Law «On alternative dispute settlement procedure involving intermediary (mediation)», which came into force in January 2011.

Despite the efficiency, prevalence and regulation of mediation in many countries, it is new for legal science Ukraine, it is unexplored phenomenon for Ukrainian law system. Introduction of mediation in Ukraine is necessary process and for its effective regulation and for practical implementation we should borrow the positive experience of other countries.

Key words: Alternative Dispute Resolution, mediation, models of mediation, judicial reform, legal regulation, mediation prospects in Ukraine, integration in the court system.

Referances

1. Besemer Christofor. Mediacia: Poserednitstvo v konfliktah / Christofor Besemer – K. : Duhovne piznannia. – 2004 p. – C. 176.
2. Meta G., Tohmelkin G. Mediacia – mistetstvo virishuvatt konfliktky. Znayomstvo z teorieyu, metodom i profesiynimi tehnologiyamy. / G. Meta, G. Tohmelkin – M. : Vid. Verte. – 2004 p. – S. 320.
3. National Conference on the Causes of Popular Dissatisfaction with the Administration of Justice, The Pound Conference / A. Leo Levin and Russel R. Wheeler eds. – 1976 – P. 79-246.
4. Menkel-Meadow C. Mothers and Fathers of Invention: The Intellectual Founders of ADR // Ohio St. J. on Disp. Resol. – 2000. – № 16. – P. 1.
5. Tipoviy zakon Pro mizhnarodnu komerciynu pohodzhuvalnu proceduru [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_117.
6. Direktiva 2008/52/EC Ievropeiskogo parlamentu i Rady pro deyaki aspekty mediacii u civilnih ta komerciynih spravah [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a95.
7. Pro Zahalnodержavnu programu adaptacii zakonodavstva Ukraini do zakonodavstva Ievropeyskogo Soiuzu: Zakon Ukraini vid 18 bereznya 2004 r. / Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukraini (VVR). – 2004. – № 29. – S. 367.
8. Pro koncepciu vdoskonalennia sudivnitstva dlia utverdzheniya spravedlivoho sudu v Ukraini vidpovidno do ievropeyskikh standartiv: Ukaz Prezidenta Ukraini vid 10. 05. 2006 r. [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/361/2006>.
9. Ulianova G. O. Aktualni pitannya zaprovadzhennya mediacii u sferi prava intelektualnoi vlasnosti / G. O. Ulianova // Pivdenoukrainskiy pravnichiy chasopys. – 2010. – № 3. – S. 66-68.

10. Kuzmina M. Iuridicheskiy konflikt: teoriya i praktyka razresheniya / M. Kuzmina. – M. : Iurlitinform, 2008. – 251 s.
11. Ieromenko G. Mediacia yak sposib virishennya sporiv / G. Ieromenko // [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: <http://innovations.com.ua/uk/interview/6/39/374>.
12. Pritika Y. D. Poserednytstvo yak nova forma virishennya privatnopravovih sporiv / Y. D. Pritika // Visnyk gospodarskogo sudochinstva. – 2005. – № 1. – S. 231-237.
13. Ryezniukova V. Mediacya (poserednyctvo) yak sposib vregulyuvannya gospodarskyh sporiv / V. Ryezniukova // Visnyk Kyuyivskogo nacionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. – 2012. – № 90. – S. 10-15.
14. Bitsai A. V. Modeli mediatsii u sviti ta perspektyvy dlia Ukrainy / A. V. Bitsai // Pravo i suspilstvo. – 2013. – № 6. – S. 85-89.
15. Kalashnykova S. Y. Medyatsiya v sfere hrazhdanskoj yurysdyktsyy / S. Y. Kalashnykova // M. : Ynfotropyk Medya, 2011. – 304 s.
16. Курц тсвилного протсесу : pidruchnyk I V. V. Komarov, V. A. Bihun, V. V. Barankova ta in.; za red. V. V. Komarova. – Kh. : Pravo, 2011. – 1352 s.
17. Hrefyn fon Shlyffen K. Medyatsiya v notaryalnoj praktyke (alternatyvnye sposoby razresheniya konflyktov) / Kataryna Hrefyn fon Shlyffen, Bernd Vehmann.; [Pep. s nemets. S. S. Trushnykova] – M. : Volters Kluver. 2005. – 388 s.
18. Pro mediatsiiu: proekt Zakonu Ukrainy vid 17 hrudnia 2010 roku reiestr. № 7481: [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: http://www.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=39276.
19. Vysnovok Komitetu z pytan pravosuddia schodo proektu Zakonu Ukrainy «Pro mediatsiiu» vid 6 kvitnia 2011 roku № 7481: [Elektronic resource]. – Rezhym dostupu: http://www.rada.gov.ua/pls/zweb_n/w ebproc4_1?pf3511=39276.
20. Bondarenko-Zelinska N. L. Do pytannia pro prymyrennia storin v tsyvilnomu protsesi / N. L. Bondarenko-Zelinska // Aktualni problemy yurydychnoi nauky: Zbirnyk tez mizhnarodnoi naukovoї konferentsii «Desiati osinni yurydychni chytannia» (m. Khmelnytskyi, 18-19 lystopada): u 4-kh chastynakh. – Chastyna tretia. – Khmelnytskyi : Vydavnytstvo Khmelnytskoho universytetu upravlinnia ta prava, 2011. – S. 32-34.
21. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 18 bereznia 2004 r. // VVR. – 2004. – № 40-41, 42. – St. 492.
22. Zakon Ukrainy vid 02 chervnia 2011 «Pro bezoplatnu pravovu dopomohu» // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). – 2011. – № 51. – S. 577.
23. Haiduk A. V. Problemy zakonodavchoho zabezpechennia mediaii v Ukraini / A. V. Haiduk // Chasopys akademii advokatury Ukrainy. – 2013. – №19. – S. 1-4.
24. Rekomendatsii schodo mediatsii v tsyvilnykh spravakh Rec (2002) 10 // [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1568851&Site=COE>.

ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ МЕДИАЦИИ В ПРАВОВУЮ СИСТЕМУ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ В УКРАИНЕ

Лазаренко Н. Н.

Магистр права. Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко.

Научный руководитель: кандидат юридических наук, доцент кафедры международного частного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко В. Я. Калакура.

Аннотация. Судебная система каждого государства играет важную роль в урегулировании общественных отношений. Эффективность судебной системы характеризуется возможностью защищать права и свободы человека и гражданина в соответствии с законодательством. Что касается украинской судебной системы, то в течение всего периода независимости государства она подвергается постоянным изменениям и реформам. Несмотря на постоянное вмешательство в судебную ветвь власти с целью ее реформирования как со стороны законодательной, исполнительной ветвей власти, так и со стороны общественности, на сегодняшний день украинские суды имеют множество проблем, основными из которых являются нарушения сроков рассмотрения дел, низкий уровень профессионализма судей, чрезмерная нагрузка судебными делами и тому подобное. Все это приводит к нарушениям законодательства, невозможности должным

образом защитить права, недоверия со стороны общественности, разного рода злоупотреблениям и, как следствие, неэффективности судебной системы в целом.

Одним из вариантов решения проблемы загруженности судов есть внедрение и развитие альтернативных, несудебных способов разрешения споров, среди которых особое место занимает институт медиации, который заключается в решении споров с участием третьей независимой стороны – медиатора.

Медиация в той или иной форме существует уже не одно тысячелетие, хотя законодательное закрепление в большинстве развитых стран, в том числе в США и Великобритании, получила лишь в конце XX века. Данный институт получил развитие и распространение именно из-за больших проблем в судебной системе США в 1970-х годах, которые не удавалось решить иначе, чем путем введения дополнительных эффективных механизмов урегулирования споров, и именно необходимость срочного решения проблем судебной ветви власти стало движущей силой развития медиации путем ее нормативного регулирования и полной поддержки со стороны государства. Эффективность внедрения медиации была очевидной, и уже с конца XX века она начала активно распространяться по всему миру. На сегодняшний день медиативные методы прекращения споров достаточно популярны и нормативно урегулированы во многих развитых странах, среди которых США, Великобритания, Канада, Австралия, Новая Зеландия, Нидерланды, Италия и др. Институт медиации был введен также в Российской Федерации, где в 2010 году был принят Федеральный закон «Об альтернативной процедуре урегулирования спора с участием посредника (процедуре медиации)», который вступил в силу с января 2011 года.

Несмотря на эффективность, распространенность и нормативную урегулированность медиации во многих странах, для правовой науки Украины она является новым, малоисследованным явлением. В современных условиях введение института медиации в Украине необходимо, и для его эффективного правового регулирования и для применения механизмов практического воплощения следует позаимствовать положительный опыт других государств.

Ключевые слова: альтернативное разрешение споров, медиация, модели медиации, судебная реформа, правовое регулирование, введение медиации в Украине, интеграция в судебную систему.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕН

УДК 327 (073:470+571)

ПРОБЛЕМА ТРАНСФОРМАЦІЇ ТОВАРНОЇ ЕКСПОРТНОЇ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОШУКУ НОВИХ РИНКІВ ЗБУТУ

Шнирков О. І.

Доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Резнікова Н. В.

Доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. *В статті обґрунтовано необхідність експортної диверсифікації України в контексті дезінтеграційних процесів на пострадянському просторі. Розглянуто факторні умови розвитку експорту з розподілом на фактори екзогенного та ендогенного впливу. До ендогенних ринкових факторів віднесено сучасну технологію, робочу силу, інноваційно-інвестиційний потенціал, фінансові ресурси та насиченість внутрішнього ринку, до екзогенних факторів ринкового рівня зараховано кон'юнктуру, ємність та інфраструктуру світового ринку. Розглянуто ендогенний та екзогенний вплив з боку держави, який визначається зовнішньоекономічною політикою, участю у міжнародних організаціях та інтеграційних об'єднаннях, участю українських виробників в міжнародних виробничих мережах. Встановлено пріоритетні завдання експортної диверсифікації України за принципами виробництва глобального конкурентоспроможного продукту.*

Ключові слова: *зовнішня торгівля, експортна спеціалізація, експортна диверсифікація, дезінтеграційні процеси, міжнародні виробничі мережі.*

Постановка проблеми. Як структурні, так і динамічні характеристики розвитку світової економіки відчуватимуть істотні зміни, що вплинуть на позиціонування України на глобальних ринках. Так, за умов прогнозованого радикального зниження ролі дешевої робочої сили як порівняльної переваги в світовій економіці на тлі загального зрушення до економічних капіталомістких технологій (заміщення праці капіталом), а також несприятливих інституційних умов в найбільш праценадлишкових країнах (держави Африки, найбільш розвинуті країни Азії), Україні слід активно розв'язувати суперечності у сфері оптимізації експортної залежності національної економіки. Втім, переорієнтація експорту із сировинного сектору на продукцію з високою доданою вартістю унеможливується як на тлі негативних перспектив відновлення зовнішнього попиту на вітчизняні товари, так і за рахунок скорочення притоку прямих іноземних інвестицій та ускладнення доступу до кредитних ресурсів внаслідок ескалації політичної напруги.

Мета статті – полягає в аналізі перспектив експортної диверсифікації України в умовах адаптації до кон'юнктурних викликів, спричинених як зменшенням попиту на укра-

їнську продукції внаслідок світової рецесії, так і процесом дезінтеграції з РФ в умовах політичного протистояння.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. дозволяє стверджувати,

що поняття «експортного потенціалу» як вагомого чинника впливу на економічне зростання, інтеграцію країни у світове господарство опинилось в дослідницькому ракурсі як зарубіжних, так й українських вчених. Зокрема, Т. Мельник обґрунтувала концепцію взаємозв'язку експортного потенціалу країни з національною конкурентоспроможністю [13], Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Л. Л. Антонюк [16], встановлюючи пряму залежність між розвитком зовнішньої торгівлі та економічним зростанням країни, дослідили український експорт як форму реалізації експортного потенціалу України та запропонували пропозиції щодо його подальшого розвитку. Аналіз найбільш експортоорієнтованих секторів вітчизняної економіки і визначення найвагоміших статей українського товарного експорту став основою ряду аналітичних доповідей, над укладанням яких працювали провідні вітчизняні науковці [11; 17]

Основні результати дослідження. Реалізація експортної діяльності лежить в межах експортного потенціалу, який, за визначенням А. Азріляна, полягає у спроможності всього сукупного виробництва певної країни в цілому виробляти необхідну кількість конкурентоспроможних товарів для зовнішнього ринку [12, с.130]. Останні два роки характеризуються значним зменшенням експорту України. Значною мірою це пов'язано з процесом дезінтеграції української економіки з російською внаслідок масованих торговельних обмежень з боку Росії після підписання Угоди про асоціацію України з ЄС. У 2014р. 87,7% українського експорту до Росії зазнало різних форм торговельної дискримінації. У 2014р. експорт України до Росії скоротився на \$ 7169,9 млн., у той же час експорт до ЄС зріс лише на \$ 143,1 млн. [14]. Таким чином, розширення доступу до ринку ЄС не компенсувало втрату позицій українських експортерів на російських ринках. Актуальним стає проблема пошуку нових ринків збуту у третіх країнах.

Схожа географічна переорієнтація зовнішньої торгівлі на початку 90-х років минулого століття відбулася у центрально- та східноєвропейських країнах, коли в ній суттєво зменшилася питома вага колишніх республік СРСР та зросла доля країн ЄС. Угоди про асоціацію, лібералізація взаємної торгівлі, економічні реформи, орієнтація на попит в країнах ЄС стали поступово основою зростання експорту цих країн в цілому та в треті країни зокрема. Процес адаптації не був швидким та легким: він тривав 3-5 років.

Останні дослідження тенденцій розвитку диверсифікації зовнішньої торгівлі різних груп країн дають можливість вивчити фактори розвитку та бар'єри на шляху диверсифікації експорту України. Так, наприклад, доведено, що між концентрацією експорту та рівнем розвитку країни наприкінці XX – початку XXI століття існувала немонотонна U-подібна залежність з точкою повороту у \$ 22500-25000 (за ПКС) ВВП на душу населення [1]. Рівень концентрації експорту розвинених країн набагато менший, ніж у країнах, що розвиваються. Зростання існуючого за товарною структурою експорту є основним компонентом зростання експорту у цілому. Факторні умови розвитку експорту носять характер екзогенного та ендогенного впливу. До ендогенних ринкових факторів відносять сучасну технологію, робочу силу, інноваційно-інвестиційний потенціал, фінансові ресурси та насиченість внутрішнього ринку, до екзогенних факторів ринкового рівня – кон'юнктуру, ємність та інфраструктуру світового ринку. Ендогенний вплив з боку держави визначається зовнішньоекономічною політикою та політикою імпортозаміщення, участю у міжнародних організаціях та інтеграційних об'єднаннях, рівнем розвитку нормативно-правової бази та її міжнародною гармонізацією. Екзогенний вплив реалізується через міжнародну економічну політику, принципи, норми та стандарти [13].

Експортна стратегія України, у тому числі щодо товарної та географічної диверсифікації, повинна базуватися на ефективному використанні існуючих та створенні нових основних конкурентних переваг країни. Так, основу товарної експортної спеціалізації України наразі формують природні, а не набуті фактори конкурентоспроможності. Дешева робоча сила та природні ресурси визначають структуру експортного потенціалу країни: у 2014р. 68% експорту склали нетехнологічні товарні позиції. Разом з тим за останні 3 роки Україна перейшла з групи країн, які використовують лише природні переваги, до групи країн, які вже починають формувати свій експорт частково за рахунок переваг у продуктивності праці. За показником співвідношення оплати праці та продуктивності Україна у рейтингу міжнародної конкурентоспроможності 2014-2015рр. зайняла високе 35 місце [9].

Слід наголосити, що саме від оптимальної диверсифікації експорту залежить конкурентоспроможність української економіки, адже диверсифікація галузей промисловості і створення нових виробництв, орієнтованих на експорт, мають дозволити здійснити загальну диверсифікацію вітчизняного експорту як за напрямком інерційної диверсифікації (коли в експортний оборот залучаються товари і послуги, що суттєво не змінюються, а тільки які коригують вже існуючу спеціалізацію), так і з напрямком інноваційної диверсифікації (що передбачає подальший розвиток і посилення системи національних конкурентних переваг, становлення нових конкурентоспроможних виробництв, поліпшення параметрів міжнародної стандартизації країни). Перехідний характер факторів розвитку експортної конкурентоспроможності створює можливості для поступової диверсифікації товарної структури експорту за рахунок зростання товарів з більшою доданою вартістю. Україна ще зберігає достатньо високі позиції у рейтингах конкурентоспроможності за показниками розвитку освіти, наявності науковців та інженерів, здатності до інновацій, якості науково-дослідницьких інституцій, кооперації наукових та виробничих структур, хоча ці показники погіршуються. Ці окремі набуті фактори конкурентоспроможності можуть стати основою диференціації експорту України у певних галузях (патенти та ноу-хау, програмне забезпечення, ракетно- та авіаіндустрія). Однак очевидно, що у коротко- та середньотерміновій перспективі товарна структура українського експорту залишається без суттєвих змін, і саме існуюча товарна структура буде основою географічної диверсифікації експорту України.

Товарна та географічна диверсифікація експорту безпосередньо пов'язана зі змінами у зовнішньому та внутрішньому попиті на відповідну продукцію. Неємний внутрішній ринок України, його суттєве звуження у 2014-2015 рр. обмежують його важливість як передумови та фактора експортної диференціації. Аналіз структури та динаміки попиту в країнах-основних імпортерах у світовій торгівлі може виявити перспективні ринки збуту української продукції. У 2013р. до найбільших імпортерів у світовій торгівлі (без ЄС та Росії) відносилися США (12,3% світового ринку), КНР (10,3%), Японія (4,4%), Гонконг (3,3%), Республіка Корея (2,7%), Канада (2,5%), Індія (2,5%), Мексика (2,1%), Сінгапур (2,0%), Тайвань (1,4%), ОАЕ (1,3%), Таїланд (1,4%), Бразилія (1,3%), Австрія (1,3%), Малайзія (1,1%), Швейцарія (1,1%), Індонезія (1,0%), Саудівська Аравія (0,9%) [9].

З іншого боку, для європейських країн саме регіональна торгівля залишається пріоритетною, а попит на ринку ЄС є вирішальним для обсягів та структур експорту переважної більшості країн регіону. На експорт до країн ЄС припадає приблизно 60% сукупного експорту самих 28 членів Союзу; від 41% (Чорногорія) до 72,6% (Македонія) у балканських країнах; від 54,8% (Швейцарія) до 81,7% (Норвегія) у країнах ЄАВТ; від 27,9% (Білорусь) до 45,8% (Росія) для європейських країн СНД [10]. Україна з долею в експорті до країн ЄС у 35,5% (2014 р.) суттєво поступається іншим європейським країнам.

Тому пошук нових ринків збуту у третіх країнах не повинен відбуватися за рахунок зменшення уваги з боку українських експортерів до ємного та структурованого ринку ЄС. Обсяги та структура попиту саме на ринку ЄС повинні стати основою структурних зрушень в українській економіці, згодом основою географічної та товарної диверсифікації експорту країни, у тому числі до третіх країн.

Зміни у структурі попиту на зовнішніх ринках, зростання диференціації товарів під впливом НТП у світовій торгівлі, посилення ролі високотехнологічної продукції висувають нові вимоги щодо формування експортних кластерів підприємств вертикального та горизонтального характеру. Конкурентні на зовнішніх ринках виробничі кластери України мають обмежене галузеве охоплення (сільське господарство, металургія, хімічна промисловість) з незначною доданою вартістю. Лише невелика частка високотехнологічної продукції може вироблятися у межах окремих кластерів підприємств (авіа- та ракетобудування, військова продукція). Але такі кластери за певних умов можуть стати основою розвитку підтримуючих галузей в Україні. Усунення відповідних бар'єрів можливе також за рахунок розширення географії розміщення підтримуючих та суміжних галузей, інтеграції в українські кластери підприємств інших країн.

Основними причинами, які вимушують підприємства диверсифікувати свій експорт, є скорочення та/або зміна структури попиту на існуючих зовнішніх та національних ринках; зменшення ризиків; зміни у системі регулювання зовнішньої торгівлі на національному та міжнародних рівнях. Ефективна диференціація експорту підприємства залежить від наявності відповідних ресурсів, розміру компанії, наявності висококваліфікованого персоналу та ефективного менеджменту, організації активної маркетингової та кон'юнктурної роботи на зовнішніх ринках, внутрішньої мотивації та цілей експортної діяльності. Актуальною є зміна експортних стратегій українських компаній, для яких ринки країн ЄвразЕС повністю або частково закрилися внаслідок торговельної дискримінації або скорочення попиту. Якщо у сферах аграрної продукції та продовольства для українських підприємств можлива переорієнтація на ринки азійських та африканських країн, то для підприємств, які вийшли із субрегіональних виробничих мереж країн СНД у сфері промисловості формування нових або входження в інші існуючі глобальні або регіональні мережі є достатньо складним, ресурсоємним та тривалим процесом.

Сприятливе бізнес-середовище має велике значення для реалізації експортної політики у цілому та експортної диференціації зокрема. За двадцять одним показником конкурентоспроможності у сфері державних інституцій та економічної політики Україна у 2013 р. знаходилася на початку другої сотні 144 країн [9]. Найбільшими бар'єрами для бізнесу в Україні були корупція, політична нестабільність, доступ до фінансування, урядова нестабільність, неефективне державне управління, інфляція, податкова система. Реформи у цих та інших сферах економічної політики держави сприятимуть також й експортній діяльності українських підприємств.

Анексія та окупація частини території України також має негативний вплив на диверсифікацію зовнішньої торгівлі. Фактичне знищення виробничих фондів експортоорієнтованих підприємств, розрив національних та міжнародних коопераційних зв'язків, закриття підприємств призвело до суттєвого зменшення експорту у цілому та можливості його диференціації. За умов відсутності гарантії територіальної цілісності України, можливості відновлення військових дій на Сході та Півдні країни суттєво скорочуються національні та іноземні інвестиції, у тому числі в експортні галузі країни. Очевидно, що інвестори спрямовуватимуть ресурси в експортні виробництва з коротким терміном окупності та високою рентабельності з урахування премії за ризик. Таких видів виробництв в

Україні залишилось дуже мало і в основному в аграрному секторі. Очевидно, що саме цей сектор стане основою товарної та географічної диференціації експорту України у найближчі роки.

Бар'єри та обмеження для експортної диверсифікації в Україні, які пов'язані з дисбалансом у розвитку факторних умов, зовнішнього попиту, суміжних та підтримуючих галузях, експортної стратегії підприємств, державних інституцій, військових дій можуть бути частково усунені за рахунок двох взаємодоповнюючих зовнішньоекономічних факторів: розширення доступу до зовнішніх ринків внаслідок лібералізації взаємного обміну факторами виробництва та інтеграції українських підприємств до глобальних, регіональних та субрегіональних виробничих мереж.

Лібералізація взаємного обміну факторами виробництва з основними партнерами України з третіх країн у формах зон вільної торгівлі (як класичних, так й поглиблених та розширених) сприятиме зростанню та диверсифікації експорту. У цьому зв'язку пріоритетне значення має Угода про асоціацію України з ЄС, оскільки вона може стати ефективним інструментом розвитку українського експорту не лише до ЄС, але й до третіх країн. Адаптуючись до технічних регламентів та фітосанітарних вимог ЄС, українські підприємства розширюють свої можливості на ринках третіх країн. Одночасно вони повинні скористатися змінами у попиті на ринках ЄС внаслідок формування розгалуженої мережі зон вільної торгівлі власне ЄС. Таким чином українська проміжна продукція може опосередковано отримати доступ до ринків інших країн. У цьому сенсі велике значення для розвитку українського експорту може мати Зона вільної торгівлі ЄС та США, яка об'єднає економіки, на які припадає 70% світового ВВП.

Угоди про зону вільної торгівлі сприяють участі підприємств у міжнародних ланцюжках створення доданої вартості. 25% світового імпорту припадає на частини та компоненти продукції. 51% експорту країн, що розвиваються, відбувається у межах глобальних виробничих мереж [4]. Україна бере участь у таких мережах у простих формах: або як постачальник сировини, продукції з незначною доданою вартістю (upstream goods), або як споживач фінальної продукції (downstream goods). Українські підприємства практично не інтегровані до таких глобальних мереж, які використовують переваги розвинутих форм фрагментації виробництва (за певним винятком на основі аутсорсингу). Така модель участі України у міжнародному поділі праці веде до висококонцентрованої товарної структури експорту, що створює перешкоди й на шляху його географічної диверсифікації. Вхідження в такі мережі може суттєво розширити присутність українських підприємств на ринках третіх країн. Зауважимо, що включення галузей та видів виробництва центрально- та східноєвропейських країн до виробничих мереж ЄС стало одним з факторів їх економічного зростання та розширення доступу на ринки третіх країн.

Орієнтована на ланцюги створення вартості модель економічного зростання України створила б великі можливості для стимулювання соціально-економічного розвитку. Потоки інвестицій, товарів, послуг та знань, що є невід'ємною частиною ланцюгів вартості, відкрили б шлях до «промислового переоснащення». Ланцюги доданої вартості є носіями глобальних стандартів ведення бізнесу, а тому забезпечують ліпший доступ до інформації, засвоєння нових технологічних знань та навиків. В той же час, місцеві українські компанії завдяки доступу до іноземних проміжних товарів можуть створювати нові галузі виробництва, що визначатимуть міжнародну спеціалізацію країни.

Фрагментація виробництва у глобальних ланцюгах створення вартості значно інтенсивніша у галузях промисловості, де технічні характеристики товару дозволяють розділити процес виробництва на окремі стадії [7]. Модульність продукту, особливо в таких

галузях як машинобудування електричних приладів й апаратів, транспортних засобів дозволяє максимально скористатись перевагами міжнародного поділу праці і дислокувати окремі стадії. Це також стосується високотехнологічного сектору хімічної промисловості, і дещо меншою мірою, таких традиційних галузей промисловості як гірничодобувна промисловість та виробництво сировинних товарів (нафтопереробки, чорної та кольорової металургії, хімічної промисловості, виробництва гуми та пластику). Самі по собі галузі первинного сектору не вимагають високого рівня імпортного вмісту в експорті, за винятком окремих видів послуг, однак слугують, як правило, початковою ланкою ланцюгів вартості – тобто створюють виробничий ресурс для інших галузей. У виробництві товарів вищезазначених груп іноземний фактор перевищує 30% усієї створюваної вартості.

Висновки. Слід визнати, що анексія і окупація частини території, можливість відновлення військової агресії проти України суттєво зменшують привабливість українських підприємств як надійних та ефективних учасників розвинених форм міжнародних виробничих мереж, частково втрачає сенс лібералізація доступу на внутрішній ринок іноземних виробників, оскільки суттєво деформуються внаслідок цього конкурентні переваги українських виробників на національному та зовнішніх ринках. Тому без гарантування в тій або іншій спосіб територіальної цілісності України та відновлення стабільності у сфері безпеки економічне зростання у цілому та поступальний структурний розвиток зовнішньої торгівлі країни стають проблематичними.

Список використаної літератури

1. Cadot O. Trade diversification drivers and impact [Electronic resource] / O. Cadot, C. Carriere, V. Strauss-Kahn. – Mode of access: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/documents/genericdocument/wcms_166467.pdf.
2. Coe N. Globalizing regional development: a global production networks perspective / N. Coe, M. Hess, P. Dicken, J. Henderson // *Transactions of The Institute of British Geographers*. – 2004. – Vol. 29. – pp. 468-484.
3. Estevadeordal A. Rules of Origin in the World Trading System Integration, Trade and Hemispheric Issues Division, Integration and Regional Programs Department Inter-American Development Bank [Electronic resource] / A. Estevadeordal, K. Suominen. – Mode of access: www.wto.org/english/tratop_e/region_e/sem_nov03_e/estevadeordal_e.ppt-2003-11-25.
4. Interconnected Economies: Benefiting From Global Value Chains [Electronic resource] // OECD. – 2013. – Mode of access: <http://www.oecd.org/sti/ind/interconnected-economies-GVCs-synthesis.pdf>.
5. Fernandez-Stark K. The Offshore Services Value Chain: Developing Countries and the Crisis / K. Fernandez-Stark, G. Gereffi // *Policy Research Working Paper 5262*. – Washington, DC: The World Bank, 2010. – 34 p.
6. Henderson J. Global production networks and the analysis of economic development / J. Henderson, P. Dicken // *Review of International Political Economy*. – 2002. – Vol. 9 (3). – P. 436-464.
7. Low P. Role of Services / P. Low, D.K. Elms // *Global Value Chains In A Changing World*. – Geneva: WTO Publications, 2013. – P. 61-82.
8. Memedovic O. Mapping Global Value Chains: Intermediate Goods Trade and Structural Change in the World Economy / O. Memedovic, T. J. Sturgeon // *UNIDO Working Paper 05/2010*. – Vienna: UNIDO, 2011. – 50 p.
9. The Global Competitiveness Report 2014 – 2015 [Electronic resource] // *World economic forum*. – Mode of access: <http://www.weforum.org/node/145867>.

10. Trade Profiles 2014 [Electronic resource] // World Trade Origination. – Mode of access: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/trade_profiles14_e.htm.
11. Бураковський І. Оцінка потреб України у галузі. Сприяння міжнародній торгівлі. Вплив торговельної політики на людський розвиток / І. Бураковський, В. Мовчан. – К. : Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2011. – 132 с.
12. Карасьова Н. Глобалізаційні детермінанти експортоорієнтованого розвитку аграрного сектора України / Н. Карасьова // Міжнародна економічна політика. – Київ, 2014. – № 1 (20). – С.129-152.
13. Мельник Т. Експортний потенціал України: методологія оцінки та аналіз / Т. Мельник // Міжнародна економічна політика. – 2008. – № 1-2 (8-9). – С. 241-271.
14. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
15. Сіденко В. Деградація економічних відносин України та Росії: що далі? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/sidenko_5_6_Ukr_Ros_2014_site_s-8.pdf.
16. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: монографія: У 2 т. / За заг. ред. Д. Г. Лук'яненка, А. М. Поручника. – К. : КНЕУ, 2006. – Т. 1. – 816 с.
17. Участь України в регіональних торговельних союзах: вигоди і виклики: [аналітична записка] / Центр Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 7 (91). – С. 3-55.
18. Хмара М. П. Сучасні виробничі системи в умовах глобальних перетворень / М. П. Хмара // Стратегія соціально-економічного розвитку України: зб. наук. праць. – Київ, 2015. – Ч.1 – С. 223-226.
19. Шнирков О. І. Економічні наслідки укладення угоди про асоціацію України з ЄС з урахуванням можливої реакції Росії / О. І. Шнирков // Національна безпека і оборона. – 2013. – № 4-5 (141-142). – С. 90-93.

PROBLEM OF TRANSFORMING THE SPECIALIZATION OF UKRAINIAN EXPORTS OF GOODS IN THE CONTEXT OF SEARCH FOR NEW MARKETS

Shnyrkov O. I.

Doctor of Economics, Professor, Head of the Chair of World Economy and International Economic Relations of Institute of International Relations, Professor of Jean Monet Program.

Reznikova N. V.

PhD in Economics; Associate Professor at the Department of World Economy and International Economic Relations, Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Abstract. *The need for diversification of Ukrainian exports in the context of disintegration processes across the post-soviet area is grounded. The factors behind the expansion of exports, with breaking into factors of exogenous and endogenous origin, are considered. The endogenous factors include advanced technologies, workforce, innovation and investment capacities, financial resources and saturation of domestic market, whereas exogenous factors cover conjuncture, capacity and infrastructure of the global market. The endogenous impact of the government is analyzed, which is determined by the foreign economic policy and the import substitution policy, participation in international organizations and integrative associations, quality of the regulatory framework and its international harmonization. The exogenous impact exercised through the international economic policies, principles, norms and standards is taken into consideration in the analysis.*

It is shown that the priority objectives for diversification of the Ukrainian exports should be the following: transition to the advanced structure of the exports of goods by the increased share of finished products, enhanced competitiveness based on the technological component in production, implementation of the import substitution policy and the increased share of cross-sectoral trade. The export-oriented development needs to be based on socio-economic and ecological imperatives, and on the principle of production of the globally competitive product meeting the requirements determined by the global demand and by the economic, marketing, regulatory and ecological parameters of the global competitiveness of goods.

Key words: *foreign trade, export specialization, export diversification, disintegration processes, global value chains.*

References

1. Cadot O. Trade diversification drivers and impact [Electronic resource] / O. Cadot, C. Carrere, V. Strauss-Kahn. – Mode of access: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/documents/genericdocument/wcms_166467.pdf.
2. Coe N. Globalizing regional development: a global production networks perspective / N. Coe, M. Hess, P. Dicken, J. Henderson // Transactions of The Institute of British Geographers. – 2004. – Vol. 29. – P. 468-484.
3. Estevadeordal A. Rules of Origin in the World Trading System Integration, Trade and Hemispheric Issues Division, Integration and Regional Programs Department Inter-American Development Bank [Electronic resource] / A. Estevadeordal, K. Suominen. – Mode of access: www.wto.org/english/tratop_e/region_e/sem_nov03_e/estevadeordal_e.ppt- 2003-11-25.
4. Interconnected Economies: Benefiting From Global Value Chains [Electronic resource] // OECD. – 2013. – Mode of access: <http://www.oecd.org/sti/ind/interconnected-economies-GVCs-synthesis.pdf>.
5. Fernandez-Stark K. The Offshore Services Value Chain: Developing Countries and the Crisis / K. Fernandez-Stark, G. Gereffi // Policy Research Working Paper 5262. – Washington, DC : The World Bank, 2010. – 34 p.
6. Henderson J. Global production networks and the analysis of economic development / J. Henderson, P. Dicken // Review of International Political Economy. – 2002. – Vol. 9 (3). – P. 436-464
7. Low P. Role of Services / P. Low, D.K. Elms // Global Value Chains In A Changing World. – Geneva: WTO Publications, 2013. – P. 61-82.
8. Memedovic O. Mapping Global Value Chains: Intermediate Goods Trade and Structural Change in the World Economy / O. Memedovic, T.J. Sturgeon // UNIDO Working Paper 05/2010. – Vienna: UNIDO, 2011. – 50 p.
9. The Global Competitiveness Report 2014 – 2015 [Electronic resource] // World economic forum. – Mode of access: <http://www.weforum.org/node/145867>.
10. Trade Profiles 2014 [Electronic resource] // World Trade Origination. – Mode of access: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/trade_profiles14_e.htm.
11. Burakovs'kyj, I. Otsinka potreb Ukrayiny u haluzi. Spryannya mizhnarodniy torhivli. Vplyv torhovel'noy polityky na lyuds'kyj rozvytok / I. Burakovs'kyj, V. Movchan. – K. : Analitychno-doradchij tsentr Blakytnoi strichky, 2011. – 132 s.
12. Karas'ova N. Globalizatsijni determinant eksportoorientovanogo rozvytku agrnogo sektora Ukrainy / N. Karas'ova // Kyiv, 2014. – № 1 (20). – С.129-152.
13. Mel'nyk T. Eksportnyy potentsial Ukrainy: metodologiya otsinky ta analiz / T. Mel'nyk // Mijnarodna ekonomichna polityka. – 2008. – № 1-2 (8-9). – S. 241-271.
14. The official site of State Statistics Service of Ukraine [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – (Accessed 7 July 2015).
15. Sidenko, V. Dehradatsiia ekonomichnykh vidnosyn Ukrainy ta Rosii: scho dali? [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/sidenko_5_6_Ukr_Ros_2014_site_s-8.pdf.
16. Upravlinnia mizhnarodnoiu konkurentospromozhnistiu v umovakh hlobalizatsii ekonomichnoho rozvytku: monografija: U 2 t. / za zag. red. D. H. Luk'ianenko, A. M. Poruchnyk. – K. : KNEU, 2006. – T. 1. – 816 s.
17. Uchast' Ukrainy v regional'nyh torgovel'nyh sojuzah: vygody I vyklyky: [analitychna zapyska] / Tsentr Razumkova // Natsional'na bezpeka i oborona. – 2007. – №7 (91). – S. 3-55.
18. Khmara M. P. Suchasni vyrobnychi systemy v umovakh hlobal'nykh peretvoren / M. P. Hmara // Stratehiia sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy: zb. nauk. prats'. – Kyiv, 2015. – Ch. 1. – S. 223-226.
19. Shnyrkov O. I. Ekonomichni naslidky ukladennia uhody pro asotsiatsiiu Ukrainy z YeS z urakhuvanniam mozhlyvoi reaktsii Rosii / O. I. Shnyrkov // Natsional'na bezpeka i oborona. – 2013. 4-5 (141-142). S. 90-93.

ПРОБЛЕМА ТРАНСФОРМАЦИИ ТОВАРНОЙ ЭКСПОРТНОЙ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ПОИСКА НОВЫХ РЫНКОВ СБЫТА

Шнырков А. И.

Доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой мирового хозяйства и международных экономических отношений Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Резникова Н. В.

Доктор экономических наук, доцент, доцент кафедры мирового хозяйства и международных экономических отношений Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. В статье обоснована необходимость экспортной диверсификации Украины в контексте дезинтеграционных процессов на постсоветском пространстве. Рассмотрены факторные условия развития экспорта с распределением на факторы экзогенного и эндогенного воздействия. К эндогенным рыночным факторам отнесены современную технологию, рабочую силу, инновационно-инвестиционный потенциал, финансовые ресурсы и насыщенность внутреннего рынка, в экзогенных факторов рыночного уровня зачислены конъюнктуру, емкость и инфраструктуру мирового рынка. Рассмотрены эндогенный и экзогенный влияние со стороны государства, определяется внешне-экономической политикой, участием в международных организациях и интеграционных объединениях, участии украинских производителей в международных производственных сетях. Установлено приоритетные задачи экспортной диверсификации Украины по принципам производства глобального конкурентоспособного продукта.

Обосновано, что аннексия и оккупация части территории, возможность восстановления военной агрессии против Украины существенно уменьшают привлекательность украинских предприятий как надежных и эффективных участников развитых форм международных производственных сетей, частично теряет смысл либерализация доступа на внутренний рынок иностранных производителей, поскольку существенно деформируются вследствие этого конкурентные преимущества украинских производителей на национальном и внешних рынках. Поэтому без обеспечения в той или иной мере территориальной целостности Украины и восстановления стабильности в сфере безопасности экономический рост в целом и поступательное структурное развитие внешней торговли страны становятся проблематичными.

Ключевые слова: внешняя торговля, экспортная специализация, экспортная диверсификация, дезинтеграционные процессы, международные производственные сети.

УДК 339.944

ВПЛИВ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ НА РОЗВИТОК МІЖНАРОДНИХ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПОТОКІВ

Яремович П. П.

Кандидат економічних наук, старший викладач кафедри «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності» Київського економічного інституту менеджменту.

Анотація. З підписанням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у нашій країні з'явилась реальна можливість забезпечити ефективний рух міжнародних торговельних потоків, використавши транзитний потенціал вітчизняної інфраструктури, інтегрувавши її у європейську транспортну систему. Така інтеграція може відіграти вагомую роль для руху міжнародних торговельних потоків, зважаючи на те, що на території України знаходиться розгалужена мережа міжнародних транспортних коридорів, враховуючи таку водну артерію як Дніпро, та прямий вихід до Чорного моря.

Сприятливе гео економічне положення нашої країни, територією якої завжди проходили трансконтинентальні торгові шляхи, стимулює інтенсивний рух міжнародних торговельних потоків, позитивно впливає на розвиток вітчизняної економіки. Тому сьогодні велике геополітичне і соціально-економічне значення для України має завершення процедури приєднання до європейської спільноти, вирішення проблеми безперешкодного інтенсивного руху міжнародних торговельних потоків як до нашої країни так і до країн ЄС.

Розвиток інфраструктурних об'єктів став відповіддю світового співтовариства на виклик фундаментальних явищ і процесів у сфері виробництва й торгівлі на різних континентах. Ці процеси мають об'єктивний, глобальний характер. Вони породжують новий стан системи світової торгівлі і міжнародного поділу праці, впливають на створення і функціонування глобальної фінансової системи. У продовж останніх 30 років концептуально визрівав проект створення єдиної планетарної транспортно-логістичної системи на підставі інтеграції континентальних транспортно-логістичних комунікацій, що мають стратегічне значення у забезпеченні вантажних і пасажирських перевезень між Європою й Азією, Азією й Америкою, Європою й Африкою. В центрі уваги виявився напрямок Європа-Азія. Пов'язано це з тим, що між полюсами Західноєвропейського й Азіатсько-Тихоокеанського регіонів простягається величезний простір з понад 3 млрд. населенням, на якому сьогодні розгортаються головні події в міжнародній торгівлі.

Ключові слова: міжнародні торговельні потоки, інфраструктурне забезпечення, рух, євроінтеграція.

Постановка проблеми. Однією з серйозних проблем сьогодення вітчизняної економіки є залучення України до світогосподарських процесів. Мінлива зміна кон'юнктури на світових товарних ринках і, як наслідок, зміна відносин цін на продукцію, що імпортується, так і на ту, що експортується потребують виваженої політики держави у питаннях розроблення та впровадження ефективних механізмів розвитку своєї економіки. Одним із таких механізмів може стати забезпечення інтенсивного руху міжнародних торговельних потоків територією нашої країни через розбудову інфраструктурних об'єктів. Розвинена інфраструктура надає додаткового стимулу для міжнародної співпраці, сприяє

процесам інтеграції, а аналіз наявності їх передумов є складовою в процесі прогнозування ймовірних сценаріїв розвитку подій. Країни Європейського Союзу є надзвичайно важливими партнерами для України, зважаючи на географічну близькість, тісноту економічних та політичних зв'язків.

Мета статті – дослідження проводиться з метою визначення можливостей вітчизняної інфраструктури забезпечити ефективний рух міжнародних торговельних потоків по території нашої країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В науковій літературі розглядаються тенденції розвитку та структура міжнародних торговельних зв'язків, залежність їх ефективності від інтеграційних процесів. Багато уваги приділяється питанням руху міжнародних торговельних потоків мережею міжнародних транспортних коридорів. Ці проблеми в тому числі розглядають українські вчені-економісти В. Будкін, М. Григорак, А. Румянцев, А. Рибчук, А. Філіпенко.

Ряд вчених, зокрема С. І. Гриценко, вважають, що світові інтеграційні процеси спонукають до формування транспортно-логістичних кластерів, що передбачає об'єднання окремих регіонально, функціонально і економічно пов'язаних між собою логістичних ланок: міжнародних транспортних коридорів, транспортних вузлів магістральної інфраструктури, транспортно-розподільчих логістичних центрів, магістральних, регіональних і локальних шляхів сполучення в єдину систему перевізного процесу, здатну надати якісний логістичний сервіс внутрішнім або зовнішнім споживачам при мінімізації загальних логістичних витрат [1]. Сучасний інтерес до кластерів виник завдяки дослідженню професора Гарвардської бізнес-школи Майкла Портера, викладені в книзі «Конкурентні переваги націй», який ввів в економічну літературу визначення «кластер». За М. Портером «кластер – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств зі стандартизації, торговельних об'єднань) у визначених областях (регіонах), що конкурують, але разом з тим ведуть спільну роботу» [2]. Однак, ряд питань їх практичного впровадження в умовах реалій сьогодення залишаються невирішеними.

Основні результати дослідження. Очевидно, що сучасний стан зростання вітчизняної економіки, зовнішньоекономічної діяльності, інтеграційних процесів не сприяють Україні в реалізації мети до європейської інтеграції. Серед основних проблем низької конкурентоспроможності України в гео економічному просторі варто відмітити неефективне державне управління, значний рівень корупції на всіх рівнях прийняття управлінських рішень, практично відсутня можливість використання недорогих джерел іноземних інвестицій. Держава повинна системно виконувати свої функції, а саме контролювати виконання функцій усіх державних інституцій. При цьому варто зауважити, що підприємці усіх форм власності, досить часто самі не проти віднестись з зневагою до своїх зобов'язань. На думку Нобелівського лауреата Джозефа Ю. Стігліца «індивідууми і фірми будуть краще планувати і реалізовувати свою діяльність, якщо вони зможуть точно передбачити, що збирається зробити держава» [3, с. 639].

Особливе місце сьогодні посідає відсутність бажання у іноземних інвесторів вкласти кошти в інфраструктуру нашої країни. Наслідком цього небажання є те, що світові транспортно-логістичні компанії направляють свої міжнародні торговельні потоки в обхід нашої держави, незважаючи на те, що у світовій практиці сьогодні простежується неухильна тенденція вдосконалення технології вантажних перевезень, яка пов'язана із концентрацією транспортних потоків і зростанням контейнерних перевезень по інтермодаль-

них транспортних коридорах, які повинні стати основою єдиної глобальної транспортної мережі XXI століття, створення й функціонування якої є одним із головних завдань євразійської транспортної політики [10].

В епоху глобальної інтеграції можна виділити три основні тенденції, які мають відношення до транспортно-логістичної інфраструктури, це по-перше, наукоємна економіка веде до концептуальних змін функціонально-компетентної та організаційно-економічної структур інфраструктури. Інтегральні комунікаційні технології все більше використовуються на різних видах транспорту, енергетиці, будівництві для того, щоб досягти більшої ефективності як фізичних, так й інформаційних і транзакційних потоків. По-друге, відбувається помітне збільшення та географічна диверсифікація транспортних перевезень товарів і пасажирів, що пов'язано із міжнародною орієнтацією бізнесу. Концептуальні положення сталого розвитку інфраструктури, засновані на паритетності відносин «господарство – населення – навколишнє середовище», ставлять нові вимоги до організації перевезень. По-третє, світова економіка веде до потреби кращої координації між управлінням потоками міжнародного транспорту та управлінням міжнародними виробничими мережами. Поступово управління транспортними потоками стає незалежним видом діяльності, широко починає застосовуватись логістика в якості теоретико-прикладної дисципліни по оптимізації управління різними потоками, в тому числі транспортними [9].

Включення України в процеси глобалізації світової економіки характеризується структурною перебудовою світового господарства, зміною балансу між її економічними центрами, зростанням ролі регіональних економік, розвитком нових технологій. Для української економіки ця перебудова, з одного боку, створить нові можливості в розвитку зовнішньоекономічної інтеграції, розширення позицій на світових товарних ринках, з іншого – підсилить вимоги до її конкурентоспроможності, здатності до інноваційного оновлення і масштабного залучення інвестицій.

Враховуючи те, що транспорт і логістика є найбільш конкурентоспроможними секторами вітчизняної економіки варто визначити пріоритетними для розвитку такі об'єкти як водна артерія Дніпро, Дунай. Потрібно поставити масштабні завдання в сфері судноплавства, серед яких ключовими є питання усунення вузьких місць для судноплавства, розвиток морських портів [4].

Перспективи попиту на інфраструктурні об'єкти та транспортно-логістичні послуги в Україні, з метою забезпечення ефективного транзиту міжнародних торговельних потоків. дозволяють сформулювати проблематику їх розвитку. Це, по-перше, відсутність автошляхів європейського рівня, яка не дозволяє товарним потокам рухатись із максимальною швидкістю. Погані дороги, відсутність можливості у водіїв своєчасно перепочити під час свого маршруту, створюють на дорогах небезпеку руху. По-друге, дефіцит сучасних міжнародних господарських логістичних комплексів і потужностей термінально-складського господарства для перевалки та оброблення міжнародних товарних потоків. По-третє, недосконалість законодавчої і нормативної правової бази для створення конкурентних умов функціонування вітчизняних автоперевізників на ринку міжнародних вантажних перевезень. По-четверте, дефіцит кваліфікованих кадрів в усіх сферах діяльності, що негативно впливає як на розвиток вітчизняної інфраструктури в цілому, так і на інтенсивність руху міжнародних торговельних потоків зокрема.

Наявність зазначених проблем криється у неузгодженості дій всіх учасників транспортно-логістичного процесу. Відсутність державної програми по створенню робочих місць сприяє відтоку кваліфікованих кадрів за кордон. Тому доцільно, щоб профільні державні структури розробили довгострокову стратегію розвитку інфраструктури в Україні,

яка має носити багатоцільовий комплексний характер. В ній повинні реалізуватися три взаємозв'язані підходи: державний, галузевий і регіональний. Виходячи із зазначеного, варто зауважити, що пріоритетом формування стратегії має бути державний підхід, який ґрунтується на принципах забезпечення концентрації ресурсів і зусиль для рішення ключових задач по переходу до інноваційного і соціально-орієнтованого шляху розвитку інфраструктури в Україні, з метою забезпечення ефективного руху міжнародних торговельних потоків.

В епоху глобальної інтеграції можна виділити три основні тенденції, які мають відношення до транспортно-логістичної інфраструктури, це по-перше: наукоємна економіка, яка веде до концептуальних змін функціонально-компетентної та організаційно-економічної структур інфраструктури. Інтегральні комунікаційні технології все більше використовуються на різних видах транспорту, енергетиці, будівництві для того, щоб досягти більшої ефективності як фізичних, так й інформаційних і транзакційних потоків. По-друге: відбувається помітне збільшення та географічна диверсифікація транспортних перевезень товарів і пасажирів, що пов'язано із міжнародною орієнтацією бізнесу. Концептуальні положення сталого розвитку інфраструктури, засновані на паритетності відносин «господарство – населення – навколишнє середовище», ставлять нові вимоги до організації перевезень. По-третє: світова економіка веде до потреби кращої координації між управлінням потоками міжнародного транспорту та управлінням міжнародними виробничими мережами. Поступово управління транспортними потоками стає незалежним видом діяльності, широко починає застосовуватись логістика в якості теоретико-прикладної дисципліни по оптимізації управління різними потоками, в тому числі транспортними.

Підвищена увага до транспортно-логістичної інфраструктури обумовлена сьогодні низкою причин. Основними серед яких є, по-перше: світова економічна криза, що призвела до зниження державного фінансування такої важливої для всього суспільства галузі як транспортно-логістична інфраструктура. По-друге: важливість її розвитку, оскільки, від неї залежить розвиток економіки країни в цілому. По-третє: пошук інноваційних шляхів розвитку виробництва з формуванням нових моделей економіки. По-четверте: процеси глобалізації економіки різних країн. По-п'яте: необхідність залучення приватного сектору до формування нових моделей економіки, фінансування розвитку транспортно-логістичної інфраструктури. Отже, сьогодні ми можемо впевнено стверджувати, що інфраструктура виступає ефективним інструментом управління підприємством і забезпечує організаційну єдність та ефективне функціонування всіх матеріальних потоків.

Як показує досвід, укрупнення через злиття і поглинання змінює і покращує кадровий потенціал, збільшує балансову вартість компанії, приводить інвестиції у розвиток сфери інформаційних технологій і систем передачі даних, що суттєво впливає на якість надання компаніями логістичних послуг. Процеси інтеграції змушують логістичні компанії розширювати перелік своїх послуг. Вони починають відходити від політики надання спеціалізованих послуг. Все більше компаній надають не профільні для них супутні послуги. Наприклад, транспортно-логістична компанія може не тільки забрати наш вантаж, скажімо у Берліні, а й розмитнити його в Україні, сплативши до бюджету всі необхідні платежі, після цього виставити нам рахунок з урахуванням усіх витрат.

Необхідно також зазначити, що для підвищення своєї конкурентоспроможності компанії відкривають свої філії в багатьох країнах світу, що дає їм переваги у боротьбі за клієнта. Знаходження представництва компанії за кордоном, будь це виробництво чи сфера послуг, сприяє інтеграції компанії в економіку, суспільно-політичне життя країни в якій

вона розташована. Персоналу компанії легше співпрацювати із своїми іноземними партнерами-клієнтами находячись в їхній країні. Спілкуючись безпосередньо із представниками бізнесу, політики, представники компаній створюють позитивний імідж своєї компанії й країни в цілому. Відомо, що позитивний імідж може суттєво впливати на ефективну діяльність компанії. Такий підхід компаній до свого розвитку є перспективним, оскільки, тільки знаходячись у країні безпосередньої діяльності можливо вивчити ментальність та мислення людей в ній проживаючих.

Процеси глобалізації, світова економічна криза змушують наш уряд шукати шляхи розвитку економіки у співпраці з країнами світу. Цьому сприяє активна участь нашої держави у світових програмах розвитку транспортно-логістичних систем. Це дає можливість бути активними учасниками цих програм, залучати інвестиції у розвиток своєї транспортно-логістичної інфраструктури. Постійне зростання об'ємів товароруку, розробка нових маршрутів руху транспорту по міжнародних транспортних коридорах, вдосконалення процесів логістики перевезень, зберігання та перевалки вантажів, залучення нових логістичних, транспортно-логістичних, девелоперських компаній робить актуальними дії нашої держави на шляху до євроінтеграції [11].

Серед тенденцій, що зумовлюють прискорення розвитку інфраструктурних об'єктів, варто виділити наступні. По-перше: стирання кордонів, що загострює конкурентну боротьбу та змушує шукати нові більш ефективні стратегії та форми взаємодії компаній. По-друге: посилення ролі світової конкуренції та ускладнення її механізму, внаслідок чого підприємства не спроможні поодиноці ефективно проводити конкурентну боротьбу як на зовнішніх, так і на внутрішніх ринках. По-третє: глобалізація економіки, яка призводить до посилення процесів інтеграції економічних суб'єктів і є процесом всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації. Основними наслідками цього процесу є міжнародний поділ праці, міграція в масштабах усієї планети капіталу, людських та виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних та технічних процесів, а також зближення культур різних країн. Це об'єктивний процес, який носить системний характер, тобто охоплює всі сфери життя суспільства. В результаті глобалізації світ стає більш зв'язаним і залежним від усіх його суб'єктів. Відбувається збільшення як кількості спільних для груп держав проблем, так і кількості та типів інтегрованих суб'єктів [5].

Європа вже у 1968 р. створила в рамках ЄС Генеральний директорат по регіональній політиці, який відповідає за зміцнення економічної, соціальної та територіальної згуртованості шляхом усунення нерівностей у розвитку регіонів та держав-членів ЄС. У 1975 р. був створений Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР), який підтримує розвиток інфраструктури, інвестує в створення нових робочих місць, переважно в сфері підприємництва, та підтримує проекти, що сприяють регіональному розвитку Здійснює фінансування заходів по подоланню існуючих регіональних диспропорцій в країнах ЄС шляхом участі в розвитку та структурній перебудові регіонів, що відстають у розвитку від індустріально розвинених регіонів [6].

У Західній Європі цілеспрямований розвиток центрів логістичної інфраструктури почався на початку 80-х років, що було обумовлено високою динамікою зростання вантажних і пасажирських перевезень в умовах глобалізації світових товарних ринків. Зростаюча конкуренція між товаровиробниками змусила шукати додаткові можливості для зниження транспортної складової в кінцевій ціні товару. Це вимагало створення нової техніки, розвитку транспортної інфраструктури, впровадження сучасних транспортно-логістичних технологій, які дозволили у підсумку знизити транспортну складову в кінцевій ціні то-

вару до 8-10%, а сумарні витрати товаровиробників на транспортно-логістичні послуги на 10-20% [7].

У світовій економіці розвиток інфраструктури та логістики вважається ефективним напрямком інноваційної підприємницької діяльності. Адже, саме нові тенденції надання транспортно-логістичних послуг, застосування інноваційних технологій у розвитку інфраструктури стають потужним поштовхом для підвищення конкурентоспроможності країни у процесі забезпечення ефективного руху міжнародних торговельних потоків. Тут варто зауважити, що на ринку міжнародних транспортно-логістичних послуг сьогодні відбувається процес якісних змін, який має кардинальний вплив на роль та масштаби діяльності учасників. Основними елементами рушійної сили, що впливають на його розвиток, є прагнення компаній до скорочення розміру логістичного ланцюга й оптимізації витрат, концентрації компаній на профільній діяльності та віддання непрофільних видів послуг на аутсорсинг, вплив процесів глобалізації на діяльність компаній-учасниць транспортно-логістичного процесу.

Наявність розвинутої мережі міжнародних господарських логістичних комплексів дозволяє реалізувати систему масштабних маршрутних перевезень, а завдяки застосуванню міжнародних методів обробки інформації для управління транснаціональних логістичних систем, що діють в рамках міжнародних транспортних коридорів, забезпечити високу якість перевезень між національними і міжнародними логістичними господарськими комплексами. За рекомендаціями ООН, світовій транспортній інфраструктурі необхідно мати 70-80 консолідуючих центрів [8]. Розвиток міжнародних господарських логістичних комплексів також прискорює процес інноваційного розвитку економік країн, викликає підйом інновацій, зміцнює здатність підприємств країни конкурувати на світовому ринку.

Висновки. Однією із основних задач інфраструктурного забезпечення руху міжнародних торговельних потоків має бути стратегія інтеграції до формування в Європейському Союзі вузлових пунктів інтермодальних перевезень. В умовах вільного переміщення товаропотоків у межах інтегрованого ринку Європейського Союзу відбувається зменшення кількості національних терміналів і їх заміна єдиними міжнародними господарськими логістичними комплексами, що означає зменшення числа елементів інфраструктури.

Одночасно з формуванням регіональних розподільчих центрів, великими компаніями-виробниками товарів створюються інфраструктурні об'єкти, що здійснюють накопичення, переробку, обслуговування, розділення і поставку своїх товарів в різні країни світу. Спостерігається тенденція до консолідації європейських міжнародних господарських логістичних центрів, об'єднання їх у європлатформи, що сприятиме ефективному руху міжнародних торговельних потоків.

Список використаної літератури

1. Гриценко С. И. Транспортно-логистические кластеры в Украине: пути становления и развития: Монография [Текст] / С. И. Гриценко. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ. – 2009. – 218 с.
2. Портер М. «Конкуренция»: Пер. с англ.: Уч. пособие. М. : Изд. дом «Вильямс», 2000. – С. 56.
3. Стиглиц Дж. Ю. Экономика государственного сектора. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 720 с.

4. Кіщак І. Т. «Дунайський коридор»: проблеми та перспективи розвитку / І. Т. Кіщак // перші економіко-правові дискусії. Матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції. – Львів, 2014. С. 82-85.
5. Пашенко А. М., Чернюк Л. Г. Перспективи розвитку транспортного комплексу. – К.: Либідь, 1998. – 40 с.
6. Цветов Ю. М. Цветов М. Ю. Проблемы организации национальной сети международных транспортных коридоров в Украине. – К.: Труды ИКТП, 1998. – Вып. 6. – С. 3-24.
7. Пашенко Ю., Никифорок О. Транспортно-дорожный комплекс України в процессах міжнародної інтеграції: Монографія. – Ніжин: ТОВ «Видавництво» Аспект-Поліграф», 2008. – 192 с.
8. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і його державами-членами / [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://comeuoint.rada.gov.ua>.
9. Рибчук А. В. Глобальна виробнича інфраструктура світового господарства: теорія і практика: Монографія / А. В. Рибчук – Дрогобич: Вимір, 2009. – 436 с.
10. Філіпенко А. С. Міжнародні торговельні зв'язки України: генезис і структура. [Навч. посібник] / А. С. Філіпенко. – К.: Знання України, 2008. – 223 с.
11. Шнирков О. І. Політика Європейського союзу у сфері міжнародної торгівлі: особливості сучасного етапу / О. І. Шнирков // Економічний часопис ХХІ. – 2010. – № 5. – С. 9-16.

EFFECT OF DOMESTIC INFRASTRUCTURE ON INTERNATIONAL TRADE FLOWS

Yaremovych P. P.

Ph.D, senior lecturer of «International Management» Kyiv Economics Institute of Management.

Abstract. *With the signing of the Association Agreement between Ukraine and the EU, our country has a real opportunity to ensure efficient movement of international trade flows, using the transit potential of the national infrastructure, integrating it into the European transport system. This integration can play an important role for the movement of international trade flows, given the fact that in Ukraine there is an extensive network of international transport corridors, including waterway such as the Dnieper, and direct access to the Black Sea.*

The favorable geo-economic position of our country, the territory has always held transcontinental trade routes, stimulates intense movement of international trade flows, a positive effect on the development of the national economy. That is why today the great geopolitical and socio-economic importance for Ukraine should complete the accession to the European community, the problem of heavy traffic unhindered international trade flows both in our country and the EU.

Development of infrastructure facilities become the response of the international community to the challenge fundamental phenomena and processes in the production and trade in different continents. These processes are objective and global. Its generate the new state of the world trade system and the international division of labor, affecting the establishment and functioning of the global financial system. During the last 30 years, design a unified planetary transport and logistics system based on the integration of continental transportation and logistics communications of strategic importance in providing freight and passenger traffic between Europe and Asia, Asia and America, Europe and Africa matured conceptually. The focus was at the Europe-Asia direction. This is due to the fact that between the poles of the Western European and Asia-Pacific reaches vast area of over 3 billion population which today are deployed major events in international trade.

Key words: *international trade flows, infrastructure maintenance, movement, European integration.*

References

1. Grizenko S. I. Transportno-logisticheskiye klasteru v Ukrainye: puti stanovleniya i razvitiya: Monografiya [Tekst] / S. I. Grizenko. – SPb. : Izd-vo SPbHUEF. – 2009. – 218 s.
2. Porter M. «Konkurenziya»: Per. s angl.: Uch. Posobiye. M/ : Izd. dom «Vil'yams», 2000. – S. 56.
3. Styhlyts Dzh. YU. – Ekonomyka hosudarstvennoho sektora. M., YNFRA-M, 1997. – 720 s.
4. Kishchak I. T. «Dunays'kyi koridor» : problemu ta perspektivu rozvutku / I. T. Kishchak // Perchi ekonomiko-pravovi dyskusii. Materialy mizhnarodnoyi naukoivo-praktychnoyi Internet-konferentsii. – L'viv, 2014. – S. 82-85.
5. Paschenko A. M., Chernyuk L. G. Perspektivu rosvutky transportnogo kompleksy. – K. : Lubyid', 1998. – 40 s.
6. Zvyetov Y. M., Zvyetov M. Y. Problemy organizatsiyi nazional'noy seti mezhdunarodnykh transportnykh koridorov v Ukrainy. – K. : Trydu IKTP, 1998. Vup. 6. S. 3-24.
7. Paschenko Y., Nukuforuk O. Transportno-dorozhniy kompleks Ukrainy v prozesakh mizhnarodnoyi integratsii: Monografiya. – Nizhun : TOV «Vudavnuztvo» Aspekt-Poligraf», 2008. – 192 s.
8. Association Agreement between Ukraine and the European Union and its Member States / [Electronic resource]. Mode of access: [http:// comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/doccatalog/document?id=56219](http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/doccatalog/document?id=56219).
9. Rybchuk A. Hlobal'na vurobnucha infrastruktura svitovoho hospodarstva: teoriya i praktuka: Monografiya / A. Rubchuk – Droghobuch : Vumir, 2009. – 436 s.
10. Filipenko A. Mizhnarodni torhovel'ni zvyazku Ukrainy: henezus i struktura. [Navch. posibnuk] / A. Filipenko. – K : Znannya Ukrainy, 2008. – 223 s.
11. Shnyrkov O. I. Polityka Yevropeis'kogo soiuzu u sferi mizhnarodnoi torhivli: osoblyvosti suchasnoho etapu / O. I. Shnyrkov // Ekonomichnyi chasopys XXI. – 2010. – № 5. – S. 9-16.

ВЛИЯНИЕ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ НА РАЗВИТИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ТОРГОВЫХ ПОТОКОВ

Яремович П. П.

Кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры «Менеджмент внешнеэкономической деятельности» Киевского экономического института менеджмента.

Аннотация. *С подписанием Соглашения об ассоциации между Украиной и ЕС у нашей страны появилась реальная возможность обеспечить эффективное движение международных торговых потоков, использовав транзитный потенциал отечественной инфраструктуры, интегрировав ее в европейскую транспортную систему. Такая интеграция может сыграть весомую роль в движении международных торговых потоков, учитывая то, что на территории Украины находится разветвленная сеть международных транспортных коридоров, среди которых такая водная артерия, как Днепр, и прямой выход к Черному морю. Благоприятное геоэкономическое положение нашей страны, по территории которой всегда проходили трансконтинентальные торговые пути, стимулирует интенсивное движение международных торговых потоков, положительно влияет на развитие отечественной экономики. Поэтому сегодня большое геополитическое и социально-экономическое значение для Украины имеет завершение процедуры присоединения к европейскому сообществу, решение проблемы беспрепятственного интенсивного движения международных торговых потоков, как нашей страны, так и стран ЕС.*

Развитие инфраструктурных объектов стало ответом мирового сообщества на вызов фундаментальных явлений и процессов в сфере производства и торговли на разных континентах. Эти процессы имеют объективный, глобальный характер. Они порождают новое состояние системы мировой торговли и международного разделения труда, влияющие на создание и функционирование глобальной финансовой системы. В течение

последних 30 лет концептуально вызревал проект создания единой планетарной транспортно-логистической системы на основе интеграции континентальных транспортно-логистических коммуникаций, имеющих стратегическое значение в обеспечении грузовых и пассажирских перевозок между Европой и Азией, Азией и Америкой, Европой и Африкой. В центре внимания оказалось направление Европа-Азия. Связано это с тем, что между полюсами Западноевропейского и Азиатско-Тихоокеанского регионов простирается огромное пространство с более 3 млрд. населением, на котором сегодня развиваются главные события в международной торговле.

Ключевые слова: *международные торговые потоки, инфраструктурное обеспечение, движение, евроинтеграция.*

УДК 336.76

ПОБУДОВА ОПТИМАЛЬНОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОРТФЕЛЯ ДЛЯ ЦІННИХ ПАПЕРІВ ІНДЕКСУ FTSE 100 В УМОВАХ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Нанавов А. С.

Кандидат економічних наук, асистент кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. Використання індексної моделі В. Шарпа дає об'єктивне уявлення щодо того переліку цінних паперів, які на певний період часу мають порівняно кращу інвестиційну привабливість, ніж інші цінні папери, які входять до певного біржового індексу. За умов сучасної нестабільності на провідних фондових майданчиках світу використання індексної моделі В. Шарпа є досить ефективним не тільки для виключно академічних цілей дослідження стану ринкової кон'юнктури, а й з практичного погляду формування інвестиційного портфеля.

Додаткова верифікація отриманих результатів та детальний аналіз дохідності цінних паперів, які входять до індексу передбачає використання математичного апарату з метою виявлення надлишкової дохідності, яка виникає через дію на фондовий ринок екзогенних та ендогенних дестабілізуючих факторів різної інтенсивності. У випадку посилення фінансово-економічної нестабільності, яка уповільнює темпи зростання ключових макроекономічних показників та призводить до зменшення обсягів випуску у промисловому секторі, виникає широке поле для застосування спекулятивних та арбітражних стратегій портфельними інвесторами. На особливу увагу при цьому заслуговує динаміка провідних фондових індексів, які можуть демонструвати різновекторний рух із основними макропоказниками та окремими акціями, які входять до індексу. В даному контексті постає проблема виявлення тих цінних паперів, поточна ціна та дохідність яких відображає загальний високий рівень ринкової волатильності і не пов'язані із підвищенням валового випуску або загальною стабілізацією економічної ситуації на підприємстві. Запропонований алгоритм розрахунку додаткового фільтру – умовної точки відсікання спекулятивно переоцінених цінних паперів модифікує наявні на сьогодні підходи до побудови оптимального інвестиційного портфеля як із урахуванням динаміки фондового індексу (модель В. Шарпа), так і без неї (модель Г. Марковіца).

Ключові слова: фондовий індекс, дисперсія, коваріація цінних паперів, оптимальний портфель цінних паперів.

Постановка проблеми. Модель Г. Марковіца потребує формування та аналізу невіривданого великого масиву статистичної інформації для визначення складових елементів ефективного портфеля. Так, передбачається формування статистичної вибірки, яка складалась би з $N(N+3)/2$ варіант (де N – кількість очікуваних дохідностей цінних паперів + N дисперсій + $N(N-1)/2$ коваріацій між цінними паперами).

Індексна модель В. Шарпа передбачає аналіз $3N+2$ спостережень (показники коефіцієнта α для кожного цінного паперу, показники коефіцієнта β для кожного цінного паперу, показники дисперсії для кожного цінного паперу, показники очікуваних дохідностей ринкового індексу та показники дисперсії дохідностей ринкового індексу).

Мета статті – на основі аналізу наявних економетричних моделей побудови оптимального інвестиційного портфеля запропонувати алгоритм додаткового дослідження інвестиційної привабливості цінних паперів із урахуванням рівня волатильності ринкового індексу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Фундаментальною основою наукових досліджень в сфері практичного застосування теорії фінансів до аналізу фондових ринків складають дослідження Г. Марковіца [1; 2], Б. Солніка [7; 8], Ж. Моссіна [3; 4] та В. Шарпа [5; 6].

Основні результати дослідження. В індексній моделі Шарпа використовується кореляція, що існує між коливаннями курсів окремих акцій. Передбачається, що необхідні вхідні дані можна наближено визначити за допомогою лише одного базисного фактора і співвідношень, які пов'язують даний фактор зі змінами курсів окремих акцій. У випадку даної моделі таким фактором є значення будь-якого ринкового індексу. Залежність доходності акції від індексу задається лінійною функцією:

$$r_i = \alpha_{iI} + \beta_{iI} r_I + \varepsilon_{iI} \quad (1)$$

де: r_i – доходність i -ої акції за період спостереження;

r_I – доходність по I -ому ринковому індексу за період спостереження;

α_{iI} – коефіцієнт зміщення (перетин з віссю OY);

β_{iI} – коефіцієнт нахилу (кут нахилу між графіком функції та додатнім напрямом осі OX);

ε_{iI} – випадкова величина (коефіцієнт спорадичного блукання).

Залежність, записана без випадкової величини, є рівнянням лінійної регресії. Параметр «бета» є коефіцієнтом регресії і розраховується за формулою:

$$\beta_{ij} = \frac{n \sum_{k=1}^n x_i y_j - \sum_{k=1}^n x_i \sum_{k=1}^n y_j}{n \sum_{k=1}^n x_i^2 - (\sum_{k=1}^n x_i)^2} \quad (2)$$

де: x_i – доходність ринку в i -й період спостереження;

y_j – доходність акції в i -й період спостереження;

n – кількість спостережень.

За Шарпом показник «альфа» визначає складову ризику акції, яка не залежить від коливань ринку в цілому:

$$\alpha = \frac{\sum_{t=1}^n r_t}{n} - \beta \frac{\sum_{t=1}^n r_t}{n} \quad (3)$$

Тобто «альфа» є ступенем недо- або переоцінки ринком даної акції. Додатна «альфа» характеризує переоціненість ринком даної акції. Від'ємна «альфа» характеризує недооціненість ринком даної акції.

Різниця між дійсними та очікуваними (прогнозними) значеннями при відомій доходності ринкового індексу пояснюється наявністю випадкової величини. Випадкову величину слід розглядати як випадкову змінну, яка має стандартне відхилення, що розраховується за формулою:

$$\sigma_\varepsilon = \sqrt{\frac{\sum_{t=1}^n Y_t^2 - \alpha \sum_{t=1}^n Y_t - \beta \sum_{t=1}^n X_t Y_t}{n-2}} \quad (4)$$

В рамках даного дослідження індекс FTSE 100 аналізувався як ринковий індекс і було сформовано статистичну вибірку за період з 1-ого жовтня 2013 року по 30-те квітня 2015 року. Безризикову ставку було взято на рівні 6% (30-ти денний казначейський вексель Управління державного казначейства Великобританії). З числа наведених у [4] акцій обирались лише ті, очікувана дохідність по яких перевищувала 6%, а коефіцієнт β був додатнім.

Таблиця 1.
Цінні папери, що входять до індексу FTSE 100

№	Назва цінного паперу	Очікувана дохідність	Волатильність цінного паперу	Волатильність в порівнянні із індексом	α	β
1	BR.AIRWAYS	0.90	27.17	0.16	0.76	0.14
2	ALLIANCE TRUST	-1.77	45.83	0.71	-2.79	0.80
3	BARCLAYS	1.19	67.92	0.82	-0.54	1.12
4	DIAGEO	3.94	266.40	0.73	0.36	1.98
5	CENTRICA	-1.89	34.40	0.43	-2.74	0.42
6	INTERCON. HOTEL	4.28	249.41	0.38	2.51	1.01
7	LLOYDS GRP.	1.45	18.44	0.65	0.91	0.46
8	NIIT	4.17	750.60	0.65	1.41	2.99
9	RDS 'B'	0.91	57.85	0.54	0.27	0.69
10	WHITBREAD	2.02	46.10	0.48	1.52	0.54
11	GRAINGER	7.17	422.33	0.32	5.26	1.11
12	AUTONOMY	4.02	83.07	0.47	3.35	0.72
13	ASHTED GRP.	9.70	177.29	0.61	11.25	1.64
14	JOHNSTON PRESS	13.64	137.92	0.78	17.09	2.69
15	SMITH(DS)	7.22	150.98	0.01	7.20	0.03
16	ANGLO AMERICAN	2.62	150.94	0.50	1.26	1.03
17	A.B.FOOD	1.19	143.34	0.61	0.07	1.22
18	PRUDENTIAL	0.32	22.58	0.63	-0.14	0.50
19	WPP	2.57	130.08	0.27	2.10	0.51
20	WOLSELEY	2.99	106.53	0.70	1.87	1.22
21	TESCO	3.13	75.37	0.39	2.49	0.57
22	STAND.CHART.	3.76	349.97	0.25	1.82	0.78
23	SABMILLER	0.26	78.22	0.49	-0.42	0.73
24	REED ELSEVIER	3.20	86.97	0.35	2.63	0.55
25	MARKS & SP.	4.29	78.06	0.61	3.05	0.90
26	INNOVATION GRP	6.01	186.16	0.70	3.89	1.59
27	NAMAKWA DI.	8.42	148.61	0.03	8.47	0.05
28	NCC GRP	3.10	55.09	0.40	2.54	0.50
29	PAYPOINT	11.17	227.23	0.01	11.17	0.02
30	BELLWAY	6.06	153.11	0.58	4.34	1.20
31	HELICAL BAR	6.03	142.18	0.56	4.30	1.12

Джерело: Побудовано автором на основі даних, наведених у [4].

Аналіз даних, наведених у табл. 1 дозволив визначити акції з дохідністю, що є вищою за безризикову дохідність та з позитивним значенням коефіцієнта бета. Акції з негативною дохідністю ігнорувалися, оскільки модель Шарпа автоматично виключає акції із котуваннями, які базуються на т. зв. «надлишковій» дохідності (дохідність, яка перевищує

норму для даного типу активів із урахуванням історичної волатильності акцій підприємств даної та пов'язаних із нею галузей. В даному контексті історична волатильність є середньоквадратичним відхиленням із ретроспективою у принаймні 1000 спостережень). Таким чином, для 9-ти з 31 акції очікується дохідність, яка є вищою за безризикову ставку дохідності. Щоб визначити, які саме акції слід включити до оптимального портфелю, необхідно проранжувати акції від більшого до меншого значення співвідношення надлишкової дохідності ($R_i - R_f$) до коефіцієнта β (табл. 2).

Таблиця 2.

Розрахунок співвідношення надлишкової дохідності до коефіцієнта бета

№	Назва цінного паперу	Середня дохідність (R_i)	Надлишкова дохідність ($R_i - R_f$)	β	Несистем. ризик	Надлишкова дохідність до β ($(R_i - R_f)/\beta$)
1	PAYPOINT	11.16641436	5.166414359	0.0235838	227.20553	219.0666346
2	NAMAKWA DI	8.42411783	2.424117827	0.0528228	148.51134	45.8915484
3	SMITH(DS)	7.22201304	1.222013045	0.0267533	150.95836	45.6770758
4	JOHNSTON PRES.	13.64467454	7.644674541	2.6882986	120.92710	28.436851
5	ASHTHEAD GRP.	9.70133786	3.701337858	1.6436089	80.52755	2.2519578
6	GRAINGER	7.16545603	1.165456034	1.1093588	378.25109	1.0505672
7	BELLWAY	6.05947092	0.059470924	1.1974527	51.35761	0.0496645
8	HELICAL BAR	6.02641804	0.026418036	1.1232969	45.19363	0.0235183
9	INNOVATION GRP	6.00977156	0.009771557	1.5912529	90.69148	0.0061408

Джерело: авторська розробка.

Запропонований нами підхід передбачає, на основі даних табл. 2, подальше фільтрування отриманих результатів. Так, визначення акцій, для яких значення надлишкової дохідності є вищим за значення точки відсікання (C) пропонується здійснювати за наступною формулою:

$$C_i = \frac{\sigma_m^2 \sum (R_i - R_f) \beta_i}{1 + \sigma_m^2 \sum \beta_i^2 / \sigma_{ei}^2} \quad (5)$$

де: σ_m^2 – дисперсія ринкового індексу. В даному випадку складає 35,82;

σ_{ei}^2 – дисперсія зміни дохідностей акцій, що не залежить від зміни дохідності ринкового індексу (несистематичний ризик).

Таблиця 3.

Розрахунок точки відсікання та визначення оптимального портфеля

№	Назва цінного паперу	Надлишкова дохідність до β ($(R_i - R_f)/\beta$)	Несистем. ризик σ_{ei}^2	$(R_i - R_f) \cdot \beta / \sigma_{ei}^2$	β^2 / σ_{ei}^2	$\Sigma(R_i - R_f) \cdot \beta / \sigma_{ei}^2$	Сума β / σ_{ei}^2	C
1	PAYPOINT	219.0666346	227.20553	0.000536	0.000002	0.000536	0.000002	0.019206
2	NAMAKWA DI	45.8915484	148.51134	0.000862	0.000019	0.001398	0.000021	0.050051
3	SMITH(DS)	45.6770758	150.95836	0.000217	0.000005	0.001615	0.000026	0.057792
4	JOHNSTON PRES.	28.4368510	120.92710	0.169947	0.059763	0.171562	0.059789	1.956043
5	ASHTHEAD GRP.	2.2519578	80.52755	0.075546	0.033547	0.247108	0.093336	2.037912
6	GRAINGER	1.0505672	378.25109	0.003418	0.003254	0.250526	0.096589	2.012111
7	BELLWAY	0.0496645	51.35761	0.000700	0.014091	0.251226	0.110681	1.812590
8	HELICAL BAR	0.0235183	45.19363	0.000306	0.013010	0.251532	0.123691	1.659064
9	INNOVATION GRP	0.0061408	90.69148	0.000306	0.026523	0.351702	0.150214	1.974372

Джерело: авторська розробка.

Аналіз даних, наведених у табл. 3 дає можливість стверджувати, що лише перших 5 акцій мають значення C , що є меншим за відповідне значення $(R_i - R_f)/\beta$. Значення точки відсікання C є C_5 чи 2.037912 тобто лише перші 5 акцій увійдуть до оптимального портфеля. Оскільки склад оптимального портфеля визначено, необхідно визначити частку кожного виду акцій за стандартною формулою:

$$x_i^0 = z_i / \sum z_i \quad (6)$$

$$\text{де } z_i = \frac{\beta_i (R_i - R_f - C)}{\sigma_{ei}^2 \beta_i}$$

На основі проведених розрахунків можна встановити структуру оптимального інвестиційного портфеля (табл. 4).

Таблиця 4.
Визначення оптимального портфеля

№	Назва цінного паперу	β/σ_{ei}^2	$(R_i - R_f)/\beta$	C	Z_i	Частка у портфелі
1	PAYPOINT	0.000002	219.0666346	0.019206	0.000536223	86.71%
2	NAMAKWA DI	0.000019	45.8915484	0.050051	0.000861274	1.39%
3	SMITH(DS)	0.000005	45.6770758	0.057792	0.000216295	0.35%
4	JOHNSTON PRES.	0.059763	28.436851	1.956043	0.053048034	85.78%
5	ASHTHEAD GRP.	0.033547	2.2519578	2.037912	0.007180588	11.61%
Загалом					0.061842413	100.00%

Джерело: авторська розробка.

$$\text{Примітка: } z_i = \frac{\beta_i (R_i - R_f - C)}{\sigma_{ei}^2 \beta_i}$$

Висновки. Таким чином, до оптимального інвестиційного портфеля із урахуванням додаткового запропонованого нами фільтра входять акції 5 підприємств із такими частками у портфелі:

- 85.78% JOHNSTON PRES;
- 11.61% ASHTHEAD GRP;
- 1.39% NAMAKWA DI;
- 0.87% PAYPOINT;
- 0.35% SMITH(DS).

Очікувана дохідність оптимального портфеля складає 13,07% (табл. 5).

Таблиця 5.
Очікувана дохідність портфеля

№	Назва цінного паперу	Очікувана дохідність, %	Частка у портфелі, %	Дохідність у портфелі, %
1	PAYPOINT	11.17	0.01	0.11
2	NAMAKWA DI	8.42	0.01	0.12
3	SMITH(DS)	7.22	0	0.03
4	JOHNSTON PRES.	13.64	0.86	11.70
5	ASHTHEAD GRP.	9.70	0.12	1.13
Очікувана дохідність портфелю				13.17

Джерело: авторська розробка.

Використання запропонованого алгоритму визначення структури оптимального інвестиційного портфеля на базі індексної моделі В. Шарпа може бути актуальним і для емерджентних та фронтієрних фондових ринків, в тому числі і для України, адже використання наведеної формули для розрахунку умовної точки відсікання для відбору тих цінних паперів, волатильність яких є надлишковою і очевидно викликана спекулятивними діями інвесторів може сприяти розробці стабільніших до зовнішніх шоків інвестиційних стратегій.

Список використаної літератури

1. Markowitz H. M. Portfolio Selection / Harry Markowitz // The Journal of Finance. – 1952. – Vol. 7, № 1. – P. 77-91.
2. Markowitz H. M. Portfolio Selection: Efficient Diversification of Investments / Harry M. Markowitz. – New York : John Wiley and Sons, Inc., London : Chapman and Hall, Ltd.; Cowles Foundation for Research in Economics at Yale University, 1959. – 344 p.
3. Mossin J. The Revised Equilibrium in a Capital Asset Market / Jan Mossin // Econometrica. – 1966. – Vol. 35, № 5. – P. 701-713.
4. Mossin J. Equilibrium in a Capital Asset Market / Jan Mossin // Econometrica. – 1966. – Vol. 34, № 4. – P. 768-783.
5. Sharpe W. F. A Simplified Model for Portfolio Analysis / William F. Sharpe // Management Science. – 1963. – Vol. 9, № 2. – P. 277-293.
6. Sharpe W. F. Capital Asset Prices: A Theory of Market Equilibrium under Conditions of Risk / William F. Sharpe // The Journal of Finance. – 1964. – Vol. 19, № 3. P. 425-442.
7. Solnik B. H. An Equilibrium Model of the International Capital Market / Bruno H. Solnik // Journal of Economic Theory. – 1974. – Vol. 9, № 4. – P. 537-554.
8. Solnik B. H. An International Market Model of Security Price Behaviour / Bruno H. Solnik // Journal of Economic Theory. – 1974. – Vol. 8, № 4. – P. 500-524.
9. The London Stock Exchange. Статистична он-лайн база даних по підприємствах Лондонської біржі цінних паперів, акції яких входять до індексу FTSE – 100 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.londonstockexchange.com/home/homepage.htm>.
10. Tobin J. Liquidity Preference as Behavior towards Risk / James Tobin // The Review of Economic Studies. – 1958. – Vol. 25, № 2. – P. 65-86.

THE OPTIMAL PORTFOLIO DETERMINATION FOR STOCKS IN THE FTSE 100 INDEX UNDER GLOBAL FINANCIAL TURMOIL

Nanavov A. S.

Ph.D. in Economics, Teaching Assistant of the Department of World Economy and International Economic Relations of Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Abstract. *W. Sharpe index model presupposes the analysis of stocks with the excess return comparing to those that are included the index, in our case FTSE-100. The determination of relevant coefficients for each security, the value of dispersion for each security, the expected return ratio and the dispersion value for the market index has both academic and practical significance.*

In Sharpe index model the correlation that exists between fluctuations of separate stocks is used. The required input data is assumed to be approximately determined by a single basic factor and relations that correlate this factor with changes in the stock prices – the proposed and developed cutoff rate.

The additional verification of results obtained and comprehensive analysis of expected return on stocks under consideration in marker index presupposes the application of mathematical

mechanisms in order to track excess return that appeared as a result of direct influence on the stock market of numerous internal and external shocks. In case of intensification of financial and economic turmoil, that slows the paces of key macroeconomic indicators and provokes the downfall of gross output in the different industrial branches a wide field of opportunities for speculations and arbitrage by portfolio investors appear. A special attention should be paid to the dynamics of key market indices, that may show different trends in comparison with main indicators and separate shares in the index. The determination of stocks with volatility and level of return comparable with the overall market volatility which is not connected with the increase of output and economic stabilization at the enterprise proves to be a burning issue. The mechanism of additional filter calculation – the cutoff point of overestimated stocks modifies the existing approaches to optimal portfolio determination both within the ranks of W. Sharpe or H. Markowitz model.

Key words: *stock market index, dispersion, stocks covariance, optimal portfolio.*

References

1. Markowitz H. M. Portfolio Selection / Harry Markowitz // The Journal of Finance. – 1952. – Vol. 7, № 1. – P. 77-91.
2. Markowitz H. M. Portfolio Selection: Efficient Diversification of Investments / Harry M. Markowitz. – New York : John Wiley and Sons, Inc., London : Chapman and Hall, Ltd.; Cowles Foundation for Research in Economics at Yale University, 1959. – 344 p.
3. Mossin J. The Revised Equilibrium in a Capital Asset Market / Jan Mossin // Econometrica. – 1966. – Vol. 35, № 5. – P. 701-713.
4. Mossin J. Equilibrium in a Capital Asset Market / Jan Mossin // Econometrica. – 1966. – Vol. 34, № 4. – P. 768-783.
5. Sharpe W. F. A Simplified Model for Portfolio Analysis / William F. Sharpe // Management Science. – 1963. – Vol. 9, № 2. – P. 277-293.
6. Sharpe W. F. Capital Asset Prices: A Theory of Market Equilibrium under Conditions of Risk / William F. Sharpe // The Journal of Finance. – 1964. – Vol. 19, № 3. P. 425-442.
7. Solnik B. H. An Equilibrium Model of the International Capital Market / Bruno H. Solnik // Journal of Economic Theory. – 1974. – Vol. 9, № 4. – P. 537-554.
8. Solnik B. H. An International Market Model of Security Price Behaviour / Bruno H. Solnik // Journal of Economic Theory. – 1974. – Vol. 8, № 4. – P. 500-524.
9. The London Stock Exchange. Statystychna on-lain baza dannyh po pidpnyemstvach Londonskoi birgi cennyh paperiv, akcii yakyh vkhodyat do indeksu FTSE-100 [Elektronniy resurs]. Regim dostupu: <http://www.londonstockexchange.com/home/homepage.htm>.
10. Tobin J. Liquidity Preference as Behavior towards Risk / James Tobin // The Review of Economic Studies. – 1958. – Vol. 25, № 2. – P. 65-86.

ПОСТРОЕНИЕ ОПТИМАЛЬНОГО ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОРТФЕЛЯ ДЛЯ ЦЕННЫХ БУМАГ ИНДЕКСА FTSE 100 В УСЛОВИЯХ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

Нанавов А. С.

Кандидат экономических наук, ассистент кафедры мирового хозяйства и международных экономических отношений Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *Использование индексной модели В. Шарпа дает объективное представление о перечне ценных бумаг, которые на протяжении определенного времени имеют сравнительно более высокую инвестиционную привлекательность, чем ценные бумаги, входящие в биржевой индекс. В условиях экономической нестабильности на ключевых фондовых площадках мира применение индексной модели В. Шарпа является достаточно эффективным и оправданным не только с точки зрения изучения состояния рыночной конъюнктуры, а и с позиций формирования инвестиционного портфеля.*

Дополнительная верификация полученных результатов и детальный анализ доходности ценных бумаг, которые входят в индекс предусматривает использование математического аппарата с целью определения избыточной доходности, которая возникает в результате воздействия на рынок ценных бумаг экзогенных и эндогенных дестабилизирующих факторов различной интенсивности. В случае усиления финансово-экономической нестабильности, которая замедляет темпы роста ключевых макроэкономических показателей и приводит к уменьшению объемов выпуска в промышленном секторе, возникает широкое поле для использования спекулятивных и арбитражных стратегий портфельными инвесторами. Особенного внимания заслуживает динамика ключевых фондовых индексов, которые могут демонстрировать разновекторное движение с основными макропоказателями и отдельными акциями, входящими в индекс. В данном контексте возникает проблема определения тех ценных бумаг, текущая цена и доходность которых отображает общий высокий уровень рыночной волатильности и не связаны с увеличением валового выпуска или общей стабилизацией экономической ситуации на предприятии. Предложенный алгоритм расчета дополнительного фильтра – условной точки отсекания спекулятивно переоцененных ценных бумаг модифицирует существующие в рамках моделей В. Шарпа и Г. Марковица подходы.

Ключевые слова: *фондовый индекс, дисперсия, ковариация ценных бумаг, оптимальный портфель ценных бумаг.*

УДК 327 (073:470+571)

МЕТОДИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ МІКРОФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МФО

Волга В. О.

Фінансовий аналітик ТОВ «Фінансова компанія № 1».

Науковий керівник: кандидат економічних наук, професор О. І. Ступницький.

Анотація. У статті проаналізовані концептуальні засади оцінок ефективності діяльності мікрофінансових організацій (МФО) шляхом поєднання державного регулювання і механізму саморегулювання МФО, визначені коротко- і середньострокові завдання формування ресурсної бази, відсоткових ставок на мікрокредитні послуги, особливості участі банків у мікрокредитуванні та пов'язані з ним ризики, інституційні бар'єри регуляторних систем. Подальший розвиток ринкових кредитних взаємовідносин суб'єктів господарювання та фінансово-кредитних установ вимагає впровадження нових кредитних програм МФО за активної участі малого бізнесу, банків та держави. У статті запропоновано схему кредитування новоствореного суб'єкта господарювання, яка передбачає надання банкам та МФО державних гарантій, проаналізовано організаційно-економічний механізм мікрокредитування МФО на основі впровадження моделі прогнозування потреби у мікрокредитах і оптимізації портфеля мікрокредитування, що дає можливість ефективно впливати на процеси розвитку малого бізнесу та зменшувати ризики, пов'язані з мікрокредитуванням. Визначено недоліки, які перешкоджають запровадженню механізму мікрокредитування, перспективи банківської діяльності на ринку мікрокредитування.

Ключові слова: малий та середній бізнес, мікрокредитування, кредитний ризик, відсоткова ставка, програма мікрокредитування, бар'єри розвитку малого та середнього бізнесу.

Постановка проблеми. Протягом періоду 2006-2012 рр. на світовому ринку мікрофінансування спостерігалася винятково позитивна динаміка: активи МФО за шість років зросли майже у п'ять разів (з 31 млрд. дол до приблизно 150 млрд. дол США, охоплюючи понад 140 мільйонів позичальників) [1, р. 821]. Діяльність МФО (або мережі МФО) оцінюється, з одного боку, за допомогою показників ефективності фінансової і нефінансової діяльності. Існує система оцінки, заснована на двох складових аналізу, а саме – сфери дії і самоокупності. Сфера дії визначається кількістю клієнтів, що користуються різними послугами і спектром пропонованих продуктів/послуг. Самоокупність МФО свідчить, що організація має достатній оборот, щоб покрити операційні і фінансові витрати. З іншого, оскільки вона традиційно охоплює два аспекти – соціальну і фінансову – з використанням показників соціальної діяльності («outreach») мікрофінансових інституцій і їх фінансової самодостатності. Тому сьогодні аналіз ефективності функціонування МФО балансує між цими двома аспектами – одна група вчених виділяє фінансову спрямованість як важливу складову діяльності МФО, інша є прихильниками соціального домінування. Однозначно дати відповідь щодо пріоритетів фінансової і соціальної складових досить складно, оскільки вони є симбіозом, що визначає особливості становлення і розвитку мікрофінансового ринку. Дослідження фінансової самоокупності МФО, здійснене Н. Хермесом і Р.

Ленсінком у 2011 р., засвідчило, що лише 1-2% МФО із доступної вибірки (це приблизно 150 найбільш відомих МФО) функціонували як ефективні суб'єкти світового ринку мікрофінансування, приблизно 8% – близькі до стадії функціонування без донорської допомоги, 20% – мають усі необхідні умови для переходу до стадії самофінансування, у той час як значна частка МФО – це невеликі молоді організації, яким ще досить далеко до фінансової самодостатності [2, р. 945-947].

Мета статті – визначення рівня ефективності МФО у межах фінансової і соціальної діяльності, що надає можливість здійснити коректну оцінку їх функціонування на національному фінансовому ринку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам мікrokредитування МСБ у вітчизняній економічній науці присвячені роботи З. С. Варналія, Н. Є. Єгорової, Г. Є. Єршової, П. І. Жукова, М. Г. Лапусти, М. А. Платонової, Г. І. Хотинської та ін. Разом з тим, незважаючи на велику кількість наукових публікацій, дотепер недостатньо досліджені методи та моделі розрахунків ефективності діяльності МФО, особливості взаємодії комерційних банків і МФО у межах окремих національних моделей мікрофінансування, відсутні описи методів оцінки і управління ризиками МФО при здійсненні мікrokредитування.

Основні результати дослідження. Наразі існує найбільш популярний метод оцінки ефективності МФО – аналіз середовища функціонування (методика DEA). У межах цієї методики рівень ефективності визначається як співвідношення вихідних (output) і вхідних (input) параметрів, причому оптимальний вибір даних параметрів є ключовим у аналізі саме середовища функціонування [3]. Складність аналізу діяльності МФО пов'язана із обмеженістю кількості даних, а іноді і їх відсутністю, достовірністю інформації (проблема для багатьох країн) і складністю її обробки (проблема однорідності), що виділяє МФО серед інших інституцій фінансового ринку, по яких можливість аналізу достовірної інформації набагато вища.

Найбільш адекватним джерелом даних по МФО на сьогоднішній день є глобальна інформаційна платформа «MIX Market» – www.mixmarket.org (акумулює інформацію про МФО усіх країн світу, дані стандартизовані і загальнодоступні, але найголовніше відрізняються високою надійністю). На її основі визначаються три вхідні параметри: активи (A), операційні витрати (З), кількість працівників (Е), чотири вихідні параметри, два з яких відповідають за фінансову діяльність МФО – портфель позик (L), доходи (R), а два за соціальну – кількість жінок серед позичальників (W) і індикатор бідності (P). Останній параметр розраховується за допомогою співвідношення двох показників – середня величина позики у розрахунку на валовий національний дохід на душу населення (K), який використовується для коректування даних і можливості їх порівняння (оскільки базою для аналізу є МФО різних країн) та кількість активних позичальників (B). Найбільш популярним індикатором є середнє значення величини позики, однак, формула для розрахунку соціальної складової має наступний вигляд:

$$P_i = B_i * \left(1 - \frac{K_i - \text{Min}(K)}{\text{Max}(K) - \text{Min}(K)} \right) \quad (1)$$

де – B_i це кількість активних позичальників і-ої організації, а K_i – це середня величина позики і-ої організації у розрахунку на валовий національний дохід на душу населення, $\text{Max}(K)$ – це мінімальне значення середньої величини позики на валовий національний дохід на душу населення у межах аналізованої вибірки, а, відповідно, максимальне значення даного параметра.

Згідно методики DEA використовується базова модель CCR та її сім конструкцій: ACE-WP, ACE-W, ACE-P, ACE-LR, ACE-L, ACE-R і C-R, де перші параметри є вхідними, параметри після дефіса – вихідними; перші три конструкції у якості вихідних параметрів мають тільки соціальні показники, що дозволяють проаналізувати соціальну ефективність, а наступні три – оцінити фінансову ефективність (остання модель являє собою коефіцієнт ефективності у «чистому» вигляді, тому що є відношенням витрат до доходів організації). Дана модель – це класична задача, орієнтована або на ресурси («input-oriented», CCR-I) – мінімізація ресурсів при заданому рівні результату, або на результат («output-oriented» CCR-O) – максимізація результату при заданому рівні ресурсів, причому задача оптимізації вирішується для кожної організації, що входить у групу. Формальний вигляд моделі CCR-I і CCR-O надано у табл. 1.

Таблиця 1.
Опис параметрів моделі прибутковості МФО

1. Залежні змінні	
Фінансова самоокупність (FSS)	скорегований операційний дохід (фінансові витрати + витрати на зміну резерву із врахуванням можливих втрат + операційні витрати)
Операційна самоокупність (OSS)	операційний дохід / (фінансові витрати + витрати на поповнення резерву у зв'язку із можливими втратами + операційні витрати)
Рентабельність активів (ROA)	скорегований чистий операційний прибуток після сплати податків / середня величина активів
2. Незалежні змінні	
Yield	відсотковий дохід
LendType	змінна за видами позик: індивідуальні, групові
LebCost	витрати на утримання адміністративного апарату управління
CapCost	капітальні витрати
MFI Yistory	строк діяльності МФО
	розмір: малі, середні, великі МФО
Orientation	середній розмір позики / валовий національний продукт на душу населення
	портфель позик МФО / активи МФО
	за незалежними змінними: комерційна або некомерційна організація
Region	за незалежними змінними: територіальність (та або інша країна)

Параметри ресурсів («вхід») і результату («вихід») задаються виходячи із значення (ваги) кожної організації, що розглядається у якості діючої одиниці (Decision Making Unit – DMU), а сама CCR припускає постійну віддачу від масштабу [4].

Модель CCR

Модель 1.

Орієнтована на вхід модель CCR-I

$$\begin{aligned} & \min_{\theta, \lambda} \theta \\ & \text{s.t.} \\ & \theta x_{l_0} - \sum_j X_{lj} \lambda_j \geq 0; \forall l = 1, \dots, m \\ & \sum_j Y_{lj} \lambda_j \geq y_{l_0}; \forall l = 1, \dots, z \\ & \lambda_j \geq 0; \forall j = 1, \dots, n \end{aligned}$$

Модель 2.

Орієнтована на вихід модель CCR-O

$$\begin{aligned} & \max_{\theta, \lambda} \theta \\ & \text{s.t.} \\ & x_{l_0} - \sum_j X_{lj} \lambda_j \geq 0; \forall l = 1, \dots, m \\ & \sum_j Y_{lj} \lambda_j \geq \theta y_{l_0}; \forall l = 1, \dots, z \\ & \lambda_j \geq 0; \forall j = 1, \dots, n \end{aligned}$$

де X – це матриця вхідних параметрів, Y – матриця вихідних параметрів, λ – напівпозитивний вектор.

Розрахунки значень у межах методики DEA на основі моделі CCR дозволяють, по-перше, визначити значення коефіцієнта ефективності (якщо він рівний одиниці, то DMU є ефективною організацією, якщо значення менше одиниці – організація оцінюється як не-ефективна), по-друге, зрозуміти, яких необхідно вжити заходів, щоб організація стала більш ефективною. У ситуації з коефіцієнтом ефективності нижче одиниці може допомогти або пропорційне зменшення вхідних параметрів (причиною неефективності може стати їх надлишок) або збільшити вихідні параметри, у зв'язку з наявністю потенціалу зростання. Тобто, вибір того або іншого способу корекції рівня ефективності залежить від вибору моделі – «input-oriented» або «output-oriented». За результатами постійних досліджень ефективності діяльності МФО за моделлю із постійною віддачею, що орієнтована на вхід CCR-I, середнє значення коефіцієнта ефективності у межах семи конструкцій становило у соціальній моделі ACE-WP 35-40%, у моделі, що відображає фінансову ефективність ACE-LR – 58-65% (найнижче значення коефіцієнта ефективності спостерігається у конструкції C-R – 7-15%). При цьому, у межах цих досліджень жодна мікрофінансова інституція не одержала 100%-ву ефективність за усіма семи конструкціями: деякі МФО, маючи 100%-ву ефективність за фінансовою моделлю, не досягають навіть 50%-ої за соціальною моделлю; спостерігається і зворотна ситуація, коли соціальна спрямованість МФО відрізняється більшою ефективністю. Зв'язок між соціальною моделлю ефективності і фінансовою моделлю базується на кореляції між комбінаціями ACE-LR і ACE-WP (для «зрілих» МФО вона є позитивною, але незначною – у діапазоні 0,346-0,359).

Загалом, обираючи між фінансовою і соціальною ефективністю, МФО віддають перевагу фінансовій ефективності, оскільки це свого роду гарантія більш тривалого функціонування, однак ті МФО, які можна назвати соціально ефективними, одночасно є і фінансово ефективними.

Економетричний аналіз ефективності діяльності МФО здійснюється на основі побудови моделі подвійної ефективності (фінансової і соціальної) з відповідним набором показників-параметрів фінансової діяльності: фінансова достатність, рентабельність активів, операційна самоокупність (пояснювальні змінні) [5] і у межах соціальної спрямованості, включаючи показник середньої величини позики (залежні змінні) [6]. У зв'язку з цим основне питання (більш прибуткові МФО менше уваги приділяють соціальній місії, тобто

досягнення ефективності у фінансовій діяльності зменшує ефективність соціальну) має більш широке тлумачення завдяки опису параметрів моделі прибутковості МФО (табл. 2).

Таблиця 2.
Опис параметрів моделі прибутковості МФО

Змінні	Пояснення	Вплив
Середня величина доходу (AV_P)	дохід, отриманий МФО за рік/кількість активних позичальників	+
Середня величина витрат (AV_C)	операційні видатки/кількість активних позичальників	+
PAR 30	непогашений залишок позик, прострочення за якими перевищує 30 днів/сукупний портфель позик	+/-
Строк діяльності МФО (AGE)	кількість років з моменту організації МФО по аналізований рік	-

Кореляційна матриця фінансової самоокупності, операційної самоокупності і рентабельності послуг визначає ефективність фінансової діяльності МФО. Модель, де у якості залежної змінної розглядається фінансова самоокупність, має наступний вигляд:

$$FSS_t = \alpha + \beta_1 Yld_t + \beta_2 Yld_t * LendType_t + \beta_3 LabCost_t + \beta_4 LabCost_t * Type_t + \beta_5 CapCost_t + \beta_6 CapCost_t * Type_t + \beta_7 LendType_t + \beta_8 MFI History_t + \beta_9 Orientation_t + \beta_{10} Region_t + \varepsilon_t$$

Моделі з іншими двома залежними змінними мають аналогічний вигляд. Важливим є також аналіз впливу різних параметрів на фінансові показники діяльності МФО у зв'язку із впливом на ефективність практики поділу позик за видами. Відсотковий дохід як основний показник фінансової діяльності МФО є визначальним (позитивним) лише для тих МФО, які здійснюють послуги у сфері індивідуального мікрокредитування (тобто, з його зростанням значно поліпшуються показники фінансової діяльності даних інституцій). Капітальні витрати МФО мають суттєвий вплив на відсоткові ставки індивідуальних і групових позик, відсутня кореляційна залежність між витратами на утримання адміністративного апарату і динамікою відсоткових ставок мікрофінансової інституції. Показники розміру і строку функціонування МФО є позитивними (визначальними) відносно ефективності мікрофінансової інституції, при цьому можливе відхилення МФО від здійснення соціальної місії в умовах «монопольних» значень середньої величини позик: МФО з більш високими фінансовими результатами менше уваги приділяє соціальним аспектам своєї діяльності. МФО з низькими значеннями середньої величини позик не обов'язково є неприбутковими, великі позики тісно пов'язані з низьким значенням середньої величини витрат у межах індивідуального та групового кредитування (тобто, умова величини позик – ефект масштабу).

Знаки, зазначені у стовпці «вплив» у таблиці 2 свідчать, що зростання доходів і витрат на одного клієнта повинні мати позитивний вплив на середню величину позик: більш заможні клієнти витісняють найбільш некредитоспроможних позичальників у відповідності із зростаючою зацікавленістю у них мікрофінансових інституцій. Позитивний вплив витрат на одного клієнта свідчить про те, що при неефективності витрат, оптимальним рішенням для МФО є збільшення середнього розміру позик за поліпшення ефективності усіх інших витрат.

Показник ризику має неоднозначний вплив, оскільки зростання ризику для МФО «ретранслюється» більш заможним клієнтам, що впливає на якість залежної змінної і сприяє зменшенню середньої величини позики (більші за розміром позики МФО складніше обслуговувати). Тобто, вплив показника PAR 30 є як позитивним, так і негативним. Що стосується строку діяльності МФО, то із зростанням досвіду МФО набувають фінансової ефективності і стабільності, поліпшують ефективність витрат, що у сукупності дозволяє їм збільшувати обсяги мікрофінансування і виконувати соціальну місію. Згідно моделі із фіксованим ефектом та моделі зі змінним ефектом доходи і витрати на одного клієнта (за чіткої їх інтерпретації) впливають на середню величину позики (середній рівень – 5%), а ефективність витрат МФО прямо пропорційні стабілізаційній макрофінансовій місії МФО – симбіозу соціальної і фінансової спрямованості.

Так, Р. Мерсленд і О. Сторм у 2013 р. [7, р. 489-499] запропонували нову модель залежності середньої величини позики від операційних витрат і доходів на одного клієнта (з використанням коефіцієнта списання активів МФО як найбільш дієвого індикатора витрат за позиками), яка є продовженням їх попередніх досліджень [6]. Автори в обох роботах, визначаючи пріоритетність фінансової ефективності як основи довгострокового і стабільного функціонування МФО, довели, по-перше, позитивну залежність між останньою і соціальною ефективністю (на основі ефективності витрат), по-друге, обов'язковість розробки МФО стратегії регулювання власних витрат у контексті пріоритетів та місії.

Складовими моделювання ефективності мікрофінансової діяльності МФО є також оцінка:

- а) ресурсної бази МФО і сучасних методик мікrokредитування;
- б) потенціальних і реальних ризиків;
- в) практики формування відсоткових ставок на макрофінансовому ринку;
- г) особливостей участі комерційних банків у процесі мікrokредитування.

Ресурсна база МФО, як і будь-якого іншого суб'єкту фінансового ринку, включає внутрішні і зовнішні джерела, однак більш надійним методом класифікації фінансових джерел для мікрофінансового ринку є їх розподіл на дві групи:

- 1) групу стабільних, але обмежених ресурсів і
- 2) групу ресурсів необмежених, проте нестабільних.

Якщо перша група включає кошти засновників, внески населення, доходи від основної діяльності, кошти від емісії та розміщення цінних паперів, то друга – поєднує ресурси, що вимагають віддачі і у вигляді контролю і у вигляді оплати: позики у кредитних організацій, донорська і державна допомога [8].

Обмеженість і стабільність як елементи зазначених груп визначають напрямки розвитку МФО, а отже і форми їх імпліmentaції у національну структуру фінансового ринку. С одного боку, кошти засновників на початковому етапі становлять значну частку ресурсної бази, при цьому дане джерело є стабільним і не вимагає зворотного зв'язку у вигляді видатків (за винятком дивідендних виплат). З іншого – запас коштів засновників обмежений, що особливо гостро відчувається при бажанні розширити масштаби діяльності МФО. Доходи від основної діяльності для деяких МФО має вирішальне значення у ресурсній базі, для інших є несуттєвими із-за їх некомерційного статусу. Щодо залучення внесків населення і отримання коштів від розміщення цінних паперів, то це сфери досить високих можливостей і найбільш жорстких обмежень (у деяких країнах, наприклад, МФО заборонено залучати внески на законодавчому рівні, і це не виключення, а випадок, що дуже часто має місце). В умовах існуючого потенціалу фінансових ресурсів і значної кількості фінансово-безграмотного населення, відносний рівень ризику досить високий, а отже у зв'язку з цим, і обмеження встановлюються жорсткіші.

Позикові кошти для МФО є недешевим методом фіндування основної діяльності, тому сума кредиту у цьому випадку повністю співвідноситься з оборотом і якістю діяльності МФО (рівень її розвитку є єдиним і природним обмеженням відповідного фінансового джерела). Донорська допомога (або у формі прямої участі у процесі створення і становлення МФО, або у формі залучення коштів на етапі її розвитку) найчастіше надається міжнародними організаціями і, значною мірою, характерна для країн з перехідною економікою; державні кошти надаються або у вигляді організації та фінансування фонду підтримки МСБ, або у вигляді прямих кредитних ресурсів. Тобто, ресурсна база МФО для довгострокового функціонування засновується на декількох джерелах з ефективною оптимізацією і комбінацією ресурсів стабільних і необмежених.

Рішення проблеми фіндування дозволяє визначити алгоритм основної діяльності МФО – мікрокредитування як мікрофінансового процесу з методиками групового мікрокредитування. Визначальною ідеєю останнього є зменшення моніторингу з боку МФО та посилення відповідальності кожного члена групи (кількість членів групи може варіювати залежно від МФО, але у середньому становить від 5 до 8 осіб). Оскільки члени групи краще працівників МФО знають про фінансовий стан один одного та рівень особистих підприємницьких ініціатив рівень сплати у межах групових позик набагато вищий. Крім цього, у даному випадку діє чинник так званого «чорного списку»: при невиконанні зобов'язань одним з учасників, усі члени групи потрапляють до «переліку», внаслідок чого вони втрачають право на одержання кредиту у майбутньому.

Наприклад, згідно одного із досліджень 25 груп позичальників, були отримані емпіричним шляхом дані щодо процесу виплат за мікрокредитами і доведено, що процес мікрокредитування протікає найбільш ефективно у межах тих груп, де чітко визначено хто з учасників групи за що відповідає, ієрархічна структура обов'язків та групове лідерство. Згідно цього ж аналізу було зроблено ще три важливих висновки: по-перше, місцезнаходження групи впливає на зворотний зв'язок у процесі мікрокредитування (проживання групи позичальників у віддалених районах скорочує їх доступ до кредитних послуг, оскільки у таких районах кількість фінансових інституцій значно менша і вони більш старанно виконують свої зобов'язання за мікрокредитом; по-друге, родинні зв'язки усередині груп негативно позначаються на процесі виконання зобов'язань за позицією; по-третє, чим менше джерел одержання позик, тим більш відповідальні у виконанні своїх зобов'язань позичальники [9]. Крім того, у ході роботи з екзогенними групами (кількість позичальників у групі – 30 осіб) було виявлено, що ймовірність повернення позики нижче, ніж у груп, члени яких мають взаємини поза групою (однак створення екзогенних груп є альтернативою для великих міст, де можливість створення групи взаємозалежних позичальників набагато нижче).

Якщо за рахунок групового фінансування МФО намагаються зменшити рівень моніторингу і нівелювати моральний ризик, то індивідуальні позики надаються групі зацікавлених у спільній справі осіб. У межах порівняння МФО, орієнтованих на індивідуальні позики і МФО, орієнтованих на групові позики, був виявлений той факт, що перша група функціонує більш ефективно і має стабільний у фінансовому плані контингент клієнтів. Існує й інша думка, що базується на аналізі 124 мікрофінансових інституцій з 49 країн щодо співвідношення фінансового і соціального аспектів діяльності МФО, шляхом їх розподілу за видами кредитних продуктів: груповий кредит, а вже потім індивідуальний [10]. Країни ЦСЄ мають практично рівне співвідношення позик групових та індивідуальних. На українському ринку мікрофінансування домінують системи індивідуального кредитування, а щодо групових, то вони майже відсутні.

Для МФО як учасника ринку фінансових послуг важливо усвідомити наявність вразливих сторін діяльності, розробити «карту ризиків», методику контролю і управління. Якісно розроблена система ризик-менеджменту дозволяє зменшувати ризики, збільшувати рівень довіри на ринку і створювати можливості довгострокового успіху. У зв'язку з тим, що ринок мікрофінансування є відносно молодим ринком, стверджувати про наявність певної культури ризик-менеджменту зарано. МФО-лідери даного ринку приділяють ризикам достатню увагу, розробляючи системи раннього реагування, у той час як значна частина учасників ринку не усвідомлюють важливості даного процесу (МФО властиві ті ж ризики, що і банкам, однак з певною специфікою). Проте, методика розробки системи ризик-менеджменту для МФО базується на індивідуальному підході з урахуванням специфіки клієнтів та надання позик, середовища функціонування, фінансових і соціальних цілей. Загалом, під ризиком МФО розуміють можливість подій або триваючих тенденцій, які можуть призвести у майбутньому до збитків або зменшення доходу, а також відхиленню від соціальної місії [11, с. 66-67].

Базельський комітет з банківського нагляду виділяє чотири групи ризику: кредитний, операційний, ринковий і ризик ліквідності. Ринок МФО є швидкозростаючим, тому якщо на ранньому етапі зародження мікрофінансової діяльності визначальним був фінансовий ризик (а саме – кредитний ризик), то із процесом зростання ринку ризик ліквідності перетворився у другий за значенням ризик. Німецьке товариство технічного співробітництва (GTZ) пропонує власний спосіб класифікації за трьома групами ризиків мікрофінансування: фінансовий (кредитний, валютний, ризик ліквідності, відсотковий), операційний (кадровий, інформаційний, технічний, правовий) і стратегічний (організаційний, репутаційний, регулятивний). Ризики фінансової групи вимагають більш детального та індивідуального підходу до їх опису, оцінки і контролю, оскільки, об'єднуючись з операційними і стратегічними ризиками, вони створюють групу нефінансових ризиків.

Ризики операційної групи перш за все пов'язані із кадровими ризиками (професіоналізм співробітників і наявність корпоративного духу), які особливо негативно позначаються на виконанні МФО своєї місії та соціальній спрямованості її діяльності, і технічними ризиками (програмно-технологічні проблеми). Для зменшення ризиків даної групи використовуються детальна розробка внутрішнього функціонування і контролю, чіткий розподіл обов'язків і налагоджена система реагування у випадку непередбачених обставин. Стратегічні ризики найчастіше виникають внаслідок некомпетентності і безвідповідальності вищого керівництва (недосвідчений склад керівників, відсутність чіткості у визначеності мети і завдань, ясності розуміння місії). Крім того, хоча контролювати зовнішні ризики досить складно, якісно розроблена система ризик-менеджменту дозволяє мінімізувати їх вплив на процес функціонування МФО. Розуміння системи ризик-менеджменту як процесу (а не окремої події), який вимагає постійного поліпшення і коректування, створює безпечне середовище для розвитку МФО [12].

При мікрокредитуванні забезпечення не відіграє настільки важливу роль для кредитора, як звичайний банківський процес кредитування. Відсутність застави є істотною особливістю діяльності МФО у сегменті ринку мікрокредитування, що безпосередньо пов'язано з контингентом клієнтів МФО, які не в змозі надати стандартне забезпечення. Справа у тому, що вартість процесу стягнення забезпечення і наступний його продаж можуть перевищити вартість самого кредиту.

Незабезпеченість кредиту як елементу більш високого ризику знаходить свій вираз у відсотковій ставці. Крім ризику у формуванні відсоткових ставок бере участь вартість залучених ресурсів, рівень інфляції та високі витрати, пов'язані з обробкою дрібних опе-

рацій. Загалом існують три зони функціонування МФО: «зелена зона» – характеризує МФО, яка здійснює ефективну діяльність, що відповідає нормам, їх ставки перевищують вартість залучених ресурсів на 10%; «жовта зона» – характеризує МФО, що здійснює діяльність близьку до ефективної, перевищення даної вартості становить 10-15%; у випадку перевищення 15%-го бар'єру МФО потрапляє до «червоної зони», яку також називають зоною «кредитних акул». Як свідчить історична практика, зародження ринку мікрофінансування у країні починається саме з «червоної зони», і у межах позитивних тенденцій еволюції фінансового ринку, відбувається поступовий перехід у зону ефективного функціонування. Проте навіть сформована «зелена зона» може ініціювати високий рівень відсоткових ставок (навіть більших, ніж у класичних кредитних організаціях), оскільки зі здешевленням ресурсів, підвищенням ефективності і зменшенням витрат проблема більш високих ризиків не зникає [13, р. 33-36].

Питання встановлення МФО високих ставок по позиках дуже часто є темою гострих дискусій, непорозумінь, осудів, однак у дійсності виявляється, що це має позитивний вплив на ринок, на відміну від політики їх штучного заниження. По-перше: на психологічному рівні основна перевага мікрофінансового процесу – це саме наявність доступу до фінансових послуг, а не їх вартість, тобто клієнти мікрофінансового ринку одержують кредити, сплачують їх і дуже часто повертаються за наступною позикою (система поведінки, що відображає доступність кредитів і вигоду від їх використання). По-друге: значну частину діяльності МСБ відрізняє висока динаміка обігу капіталу і повернення, у зв'язку із цим при своєчасному інвестуванні проблем з виплатами по позиці не виникає, якщо не втрутаються непередбачені обставини.

На ранніх етапах розвитку ринку мікрокредитування МСБ існувала думка (і це було закладено до багатьох кредитних програм) про користність штучно зменшених відсоткових ставок (як форма субсидіювання державою та інвесторами). Проте дуже скоро фінансові інституції відчули наслідки «ефекту бумеранга» – високий відсоток неповернення позик і значні адміністративні витрати, а основним висновком невдалого досвіду стала недоцільність мікрокредитування незаможного населення у зв'язку із його некредитоспроможністю. Тобто, було виявлено, що, по-перше: дешеві кошти стимулюють зайвий попит на кредити; по-друге: державні кошти за програмами субсидування позичальники дуже часто сприймають як «подарунок» і не схильні до їх повернення; по-третє: субсидовані кредити дуже часто потрапляють не за адресою (до рук «великих гравців» і лише частково досягають своєї цільової групи – суб'єктів МСБ). Неприродне втручання суперечить самій ідеї ринку і як наслідок спричиняє негативний вплив на рівень його ефективності і розвитку. Усе це призвело до використання найбільш популярного методу регулювання відсоткових ставок на ринку мікрокредитування – «стелі» [14, с. 17-18].

Сьогодні розвиток ринку мікрофінансування можна розділити на чотири фази – зародження, зростання, консолідація та зрілість, причому у багатьох випадках саме конкуренція (зароджується на другій фазі) є мотивом безболісного зменшення відсоткових ставок. Однак більш розвинений фінансовий ринок не завжди характеризується більш низькими відсотковими ставками, оскільки ринок мікрофінансування найчастіше є олігополістичним і значну частину ринку забезпечують саме «великі гравці». На цьому рівні низка МФО змушено залишають ринок і починають вести тіньовий бізнес, а для деяких зі зменшенням прозорості з'являється можливість покривати витрати за рахунок додаткових зборів, комісій і внесків. У зв'язку з цим, по-перше, зменшується пропозиція мікрофінансових послуг, по-друге, відсутність прозорості на ринку позбавляє об'єкти мікрофінансування можливості орієнтуватися на ринку.

Тобто, зміна відсоткових ставок повинна мати природний характер і відбуватися доти, поки їх зменшення (за рахунок економії на витратах, зростання загальної ефективності МФО) не зневілює дрібні позики портфеля кредитних продуктів мікрофінансових інституцій; ефект від даного процесу буде негативний.

Як свідчить міжнародна практика, державні обмеження по відсоткових ставках мікрофінансування МФО часто важко реалізувати (особливо лихварські), вони є, в основному, тимчасовими і палеативними, відповідальність щодо їх забезпечення не завжди чітко позначена або доручається органам з невідповідною технічною експертизою (вони не мають можливості забезпечити дані обмеження). Самим потужним механізмом зменшення відсоткових ставок у мікрофінансуванні є конкуренція – на багатьох конкурентних ринках зростання ефективності діяльності МФО супроводжувалась зменшенням відсоткових ставок. У Болівії банк «Bancosol» – піонер на ринку мікрокредитування – встановив комбіновану відсоткову ставку у розмірі 22%. Тобто, стабільна макроекономічна ситуація є найважливішою умовою конкурентного мікрофінансування.

У країнах ЄС директиви по захисту інтересів кредитних споживачів встановлюють єдині стандарти у мікрокредитуванні для держав-членів ЄС: всі кредитні угоди повинні включати загальні видатки по позиках, виражені у формі ефективної відсоткової ставки з використанням кредитором єдиної формули розрахунків даної ставки. Незважаючи на те, що відсоткові ставки розглядаються як річні відсотки, даний термін збігається з визначенням «ефективної відсоткової ставки». У США поняття річних відсотків трактується менш строго: ефективна періодична ставка розраховується за рік методом множення, а не додавання, а кредитори зобов'язані надавати так звану «таблицю Шумера». Особливістю ринку мікрокредитування США є те, що суттєва частина населення користується різними небанківськими фінансовими послугами організацій: щоденні позики лихварів, установи, що перетворюють на готівку чеки, компанії, що здійснюють підготовку податкових звітів і переказ грошей іммігрантів їх родинам за кордон (їх лише офіційно зареєстровані доходи становлять 8 млрд. дол. у вигляді платежів, зборів за послуги, які більшість банків пропонують своїм клієнтам безкоштовно) [15].

МФО і банки не конкуренти (обслуговують різні сегменти фінансового ринку) в умовах існуючої взаємодія на ринку кредитування банків і МФО при реалізації ідеї мікрофінансування, проте ствержувати, що теорія взаємодоповнення існує у «чистому» вигляді у кожній країні, було б хибним. Це пов'язано із специфічними особливостями процесів зародження і функціонування МФО у різних країнах, а також відносин останніх з іншими суб'єктами кредитного ринку. Так, наприклад, конкуренція на українському ринку мікрокредитування МСБ взагалі відсутня, а галузевий профіль кредитних портфелів більшості українських комерційних банків включає продукти для малого і середнього підприємництва у вигляді кредитів, що надаються переважно суб'єктам сфери торгівлі (більша прибутковість, швидкість обігу капіталу, нижчі ризики). Тобто, «фінансова підтримка» мікрокредитування МСБ в Україні з боку банків полягає лише у комерційній зацікавленості [16, с. 33]. Сьогодні українські банки нарощують кредитний портфель, не підвищуючи належним чином капіталізацію (що несе загрозу банківському сектору в цілому), тому посилюються вимоги до формування банками резервів для покриття можливих втрат по незабезпечених позиках. Наслідком такої політики може бути скорочення кількості МФО, які обслуговують МСБ за умов зростання потреб у позикових коштах.

Для банку, по-перше: вагоме значення має доказ платоспроможності потенційних клієнтів (що унеможливує для клієнтів отримання мікропозик за умов непостійного або низького доходу; по-друге: при наданні кредиту банк, як гарантію повернення коштів,

прагне отримати заставу або поручительство (відсутність забезпечення призводить до необхідності створювати більші резерви); по-третє: доходи банків від мікрофінансування досить малі, але при цьому видатки істотні (вимагають більш частого і ретельного моніторингу); по-четверте: необхідність у фінансових продуктах особливо гостро постає у великих населених пунктах, де здійснення діяльності для банку пов'язане із високими витратами. У той же час, на відміну від банку, МФО вимагає від позичальника виконання лише двох нормативів: достатності власних коштів і ліквідності.

Світова практика свідчить, що кредитування МФО через створення спеціальної дочірньої мікрофінансової структури є сьогодні оптимальною формою банківської участі на ринку мікрокредитування, яка дозволяє як розширити філіальну мережу банку за рахунок мережі філій МФО, так і об'єднати досвід банку у здійсненні фінансової діяльності з більш лояльною системою контролю і меншим рівнем витрат. Основними вимогами банку до МФО при вирішенні питання щодо її кредитування (у вигляді поновлюваної кредитної лінії) є:

- 1) робота на ринку не менше трьох років;
- 2) відсутність простроченої заборгованості перед банками, іншими кредитними організаціями, бюджетом і позабюджетними фондами;
- 3) позитивна кредитна історія, що надає можливість отримання МФО пільгових кредитних умов.

Кінцева умова банку – строк кредитної лінії повинен перевищувати середній фактичний строк позик, що надаються МФО.

Висновки. МФО є частиною національної фінансово-банківської системи, її основних елементів і ланок: комерційних банків, небанківських фінансово-кредитних установ, кредитних спілок, спеціальних фондів і т. п. Система мікрофінансування і мікрокредитування повинна відрізнятися гнучкістю, стабільністю і досконалістю, мати можливості самофінансування, незалежного зростання та мультиплікації. Мікrokредит, що надається МФО – це кредитна операція обмеженої суми для особи або групи осіб, мікропідприємства, який цільовим призначенням використовується на створення і розвиток підприємницької діяльності, на умовах терміновості, платності і зворотності. Сучасні мікрофінансові технології націлені на те, щоб зробити фінансово виправданим надання повного спектра фінансових послуг малому та мікробізнесу. Існуючі методи оцінки ефективності МФО базуються на аналізі середовища їх функціонування, а визначення значень коефіцієнта ефективності діяльності допомагає виокремити вплив різних параметрів на практику поділу позик за видами. Балансування МФО між фінансовою самокупністю і соціальною місією сьогодні визначає модель прогнозування потреби у мікrokредитах і оптимізацію портфеля мікrokредитування, що дає можливість ефективно впливати на процеси розвитку малого бізнесу та зменшувати ризики, пов'язані з мікrokредитуванням.

Список використаної літератури

1. Brei, M., Schclarek A. Public bank lending in times of crisis // *Journal of Financial Stability*. – 2013. – № 9. – P. 820-830.
2. Hermes N., Lensink R. and Meesters A. Outreach and efficiency of microfinance institutions // *World Development*. – 2011. – № 39 (6). – P. 938-948.
3. Gutiérrez-Nieto B., Serrano-Cinca C., & Mar-Molinero C. Social efficiency in microfinance institutions // *Journal of the Operational Research Society*. – 2009. – № 60 (19). – P. 41-52.

4. Щербак А. Д. Применение методологии анализа среды функционирования для оценки эффективности управления набором стратегических бизнес-единиц промышленных корпораций // Вестник Удмуртского Университета. Экономика и право. – 2012. – вып. 2. – С. 27-32.
5. Cull R., Demiguc-Kunt A., Morduch J. Financial performance and outreach: A global analysis of leading microbanks // Economic Journal. – 2007. – № 117(517). – P. 107–133.
6. Mersland R., Strom O. R. Microfinance mission Drift? // World Development. – 2010. – № 38 (1). – P. 28-36.
7. Mersland R., Strom O. R. Microfinance: cost, lending rates and profitability // Handbook of Key Global Financial Markets, Institutions, and Infrastructure. L. : SCD Published. – 2013. – 536 pp.
8. Fairchild R. An Entrepreneur's Choice of Venture Capitalist or Angel Financing: A Behavioral Game-Theoretic Approach // Journal of Business Venturing. – 2011. – № 26 (3). – P. 359-374. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://dx.doi.org/10.1016/j.jbusvent.2009.09.003>.
9. Hermes N., Lensink R. The empirics of microfinance: what do we know? // The Economic Journal. – 2007. – № 117 (517). – P. 1-10.
10. Cull R., Demiguc-Kunt A., Morduch J. Financial performance and outreach: A global analysis of leading microbanks // The Economic Journal. – 2007. – № 117 (517). – P. 107-133.
11. Криворучко С., Абрамова М., Мамута М., Тенетник О., Шакер И. Микрофинансирование в России // Центр исследований платежных систем и расчетов. – Москва : ЦИПСР. – 2013. – 146 с.
12. Becchetti L., Castelli A., Hasan, I. Investment cash-flow sensitivities, credit rationing and financing constraints in small and medium-sized firms // Small Business Economics. – 2010. – № 35 (4). – P. 467-497.
13. Bank Ownership Structure, SME Lending And Local Credit Markets. Bank of Finland Research Discussion Papers 22, 2014. – 52 p.
14. Галочкина О. А., Старостин В. М. Микрофинансовые институты с точки зрения коммерческого и социального предпринимательства // Ученые записки Санкт-Петербургского университета управления и экономики. – 2013. – № 4 (44). – С. 16-23.
15. Ограничения процентных ставок и микрофинансирование: история нашего времени – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.cgap.org/sites/default/files/CGAP-Occasional-Paper-Interest-Rate-Ceilings-and-Microfinance-The-Story-So-Far-Sep-2004-Russian.pdf>.
16. Каурова Н. Банки и микрофинансовые организации: кто первым придет на помощь малому бизнесу // Банковское кредитование. – 2012. – № 4 (44). – С. 31-36.

EVALUATION METHODS OF MFI's MICROFINANCING ACTIVITY

Volga V. O.

Financial expert, «Financial company № 1.

Scientific Supervisor: Ph. D. in Economics, Prof. Stupnytskyi O. I.

Abstract. *Further development of market credit relations of legal entities and financial-credit institutions requires implementation of new MFI's credit programs with active participation of small business, banks and the state. The scheme of newly established legal entity, which anticipate state guarantees granting by the state by the way of MFI's activity improvement, is proposed. The theoretical aspects of development of mechanism of microcrediting are in-process specified, failings which hinder introduction of mechanism of microcrediting are certain; me-*

thodical approaches are grounded and it is developed suggestion in relation to the improvement of organization of microcrediting of small business, the prospects of bank activity are certain at the market of microcrediting. Mechanism of business self-regulation as one of forms of MFI's development management was analysed. Short and medium-term tasks of the voluntarily formed business self-regulation organizations stimulation on a sectoral basis were identified with further formalization through acceptance of the proper legislative acts. The indices of small and medium sized business development are systematized and directions of statistical measurings improvement related to SMB are proposed. Econometric models of the MFI's effectiveness enabled to confirm a hypothesis that institutional factors are influencing microcrediting SMB more significantly comparing to financial factors. Developed structure of organizational-economic mechanism of MFI's microcrediting on the basis of introduction of model of prognostication of requirement in microcredits and optimization of brief-case of the bank microcrediting, which enables effectively to influence on the processes of development of small business and decrease risks, related to microcrediting.

Key words: *small and medium sized business, microcrediting, credit risk, credit rate, program of microcrediting, barriers of small and medium sized business development.*

Referances

1. Brei, M., Schclarek A. Public bank lending in times of crisis // *Journal of Financial Stability*. – 2013. – № 9. – P. 820-830.
2. Hermes N., Lensink R. and Meesters A. Outreach and efficiency of microfinance institutions // *World Development*. – 2011. – № 39 (6). – P. 938-948.
3. Gutiérrez-Nieto B., Serrano-Cinca C., & Mar-Molinero C. Social efficiency in microfinance institutions // *Journal of the Operational Research Society*. – 2009. – № 60 (19). – P. 41-52.
4. Shcherbak A. D. Using the evaluation methodology of function environment for effective management of admissions strategic of industrial corporation's business-units // *Ugmurt University's Vestnic. Economy and law*. – 2012. – vyp. 2. – S. 27-32.
5. Cull R., Demiguc-Kunt A., Morduch J. Financial performance and outreach: A global analysis of leading microbanks // *Economic Journal*. – 2007. – № 117 (517). – P. 107-133.
6. Mersland R., Strom O. R. Microfinance mission Drift? // *World Development*. – 2010. – № 38 (1). – P. 28-36.
7. Mersland R., Strom O. R. Microfinance: cost, lending rates and profitability // *Handbook of Key Global Financial Markets, Institutions, and Infrastructure*. L. : SCD Published. – 2013. – 536 pp.
8. Fairchild R. An Entrepreneur's Choice of Venture Capitalist or Angel Financing: A Behavioral Game-Theoretic Approach // *Journal of Business Venturing*. – 2011. – № 26 (3). – p. 359-374. – [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://dx.doi.org/10.1016/j.jbusvent.2009.09.003>.
9. Hermes N., Lensink R. The empirics of microfinance: what do we know? // *The Economic Journal*. – 2007. – № 117 (517). – P. 1-10.
10. Cull R., Demiguc-Kunt A., Morduch J. Financial performance and outreach: A global analysis of leading microbanks // *The Economic Journal*. – 2007. – № 117 (517). – P.107-133.
11. Krivoruchko S., Abramova M., Mamuta M., Tenetnic O., Shaker I. Microfinancing in Russia // *Center of paying systems and calculations*. – Moscow: ЦИПСР. – 2013. – 146 с.
12. Becchetti L., Castelli A., Hasan, I. Investment cash-flow sensitivities, credit rationing and financing constraints in small and medium-sized firms // *Small Business Economics*. – 2010. – № 35 (4). – p. 467-497.
13. Bank Ownership Structure, SME Lending And Local Credit Markets. Bank of Finland Research Discussion Papers 22, 2014. – 52 p.
14. Galochkina O. A., Starostin V. M. Microfinancing institutions commercial and social entrepreneurship // *Ucheniy zapisky of S.Petersburg Univ. of management and economy*. – 2013. – № 4 (44). – C. 16-23.
15. Limits the rates and microfinancing: history of present time. – [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://www.cgap.org/sites/default/files/CGAP-Occasional-Paper-Interest-Rate-Ceilings-and-Microfinance-The-Story-So-Far-Sep-2004-Russian.pdf>.
16. Kaurova N. Banks and MFI's: who will be the first for helping SME's // *Banking crediting*. – 2012. – №4 (44). – C. 31-36.

МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ МИКРОФИНАНСОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МФО

Волга В. А.

Финансовый аналитик ООО «Финансовая компания № 1».

Научный руководитель: кандидат экономических наук, профессор А. И. Ступницкий.

Аннотация. В статье проанализированы концептуальные основы оценок эффективности микрофинансовой деятельности МФО путем объединения государственного регулирования и механизма саморегулирования, определены кратко- и среднесрочные задачи формирования ресурсной базы МФО, процентных ставок на микрокредитные услуги, особенности участия банков в микрокредитовании и связанные с ним риски, институциональные барьеры регуляторных систем. Дальнейшее развитие рыночных кредитных отношений субъектов хозяйствования и финансово-кредитных организаций требует внедрения новых кредитных программ для МФО при активном участии малого бизнеса, банков и государства. Предложена схема кредитования вновь созданного субъекта хозяйствования, которая предусматривает предоставление банкам государственных гарантий, механизм кредитования МФО на основе внедрения модели прогнозирования потребности в микрокредитах и оптимизации портфеля банковского микрокредитования, что предоставляет возможность эффективно воздействовать на процессы развития малого бизнеса и уменьшать риски, связанные с микрокредитованием. Определены недостатки, которые мешают внедрению механизма микрокредитования, перспективы банковской деятельности на рынке микрокредитования.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, микрокредитование, кредитный риск, процентная ставка, программа микрокредитования, барьеры развития малого и среднего бизнеса.

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Андрущенко С. В., Савінок В.	
Роль України в забезпеченні енергетичної безпеки Центральної та Східної Європи (газопостачання та нафтозабезпечення)	4
Теленко О. М.	
Ядерна зброя як чинник міждержавних відносин в Південній Азії	22
Конах В. К.	
Внутрішні загрози та виклики розвитку національних медіа-просторів: наукове осмислення проблеми	30
Божко С. О.	
Швеція і партнерство Європейського Союзу із сусідами на сході Європи в цілях розвитку	44
Задувайло О. К.	
Нормативно-правові особливості забезпечення балансу прайвесі та державної безпеки на прикладі США	54

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Ржевська В. С.	
Договірно-правова діяльність Генріха V, короля Англії	63
Русак Д. М., Березовська І. Р.	
Вдосконалення правового регулювання захисту персональних даних в мережі Інтернет в контексті інтеграції України в світовий інформаційний простір	74
Хонін В. М.	
«Куб мотивів» суб'єктів міжнародних інтеракцій. Координата перша	85
Козачук Н. О.	
Поняття, види та форми зловживань правами на патенти, необхідні для функціонування недержавних стандартів	100
Лазаренко М. М.	
Імплементация медіації в правову систему: міжнародний досвід та перспективи інституціоналізації в Україні	109

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕН

Шнирков О. І., Резнікова Н. В.

Проблема трансформації товарної експортної спеціалізації України в умовах пошуку нових ринків збуту 121

Яремович П. П.

Вплив вітчизняної інфраструктури на розвиток міжнародних торговельних потоків 130

Нанавов А. С.

Побудова оптимального інвестиційного портфеля для цінних паперів індексу FTSE 100 в умовах фінансово-економічної нестабільності 139

Волга В. О.

Методи оцінки ефективності мікрофінансової діяльності МФО 147

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Збірник наукових праць

**ВИПУСК 124
(частина II)**

Заснований в 1996 році.

Засновник: Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Свідоцтво про державну реєстрацію: К1 № 292 від 05.11.1998 р.

Науковий редактор: **Дорошко М. С.**, доктор історичних наук, професор.

**Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Протокол № 1 від 28 серпня 2015 року.**

Підписано до друку 09. 09. 2015 року.
Наклад 1000 прим.

Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Тел. 483-11-25
Сайт: <http://journals.iir.kiev.ua>